Svensk rättspraxis: Straffrätt 2019–2025

Av justitierådet Petter Asp

Innehållsförteckning

1 Inledning 708
2 Grundlagarna, EU, Europakonventionen m.m. 709
2.1 Grundlagarna 709
2.1.1 Regeringsformen 709
2.1.2 Tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen 710
2.2 Europakonventionen 711
2.3 EU-rätten 712
3 Straffrättens allmänna del 712
3.1 Allmänna frågor om brottsbeskrivningsenlighet 712
3.1.1 Legalitetsprincipen 712
3.1.2 Det grundläggande kravet på att det har företagits en gärning 712
3.1.3 Ansvar för underlåtenhet 714
3.1.4 Orsakande 716
3.1.5 Fara 716
3.2 Osjälvständiga brottsformer 717
3.2.1 Försök till brott 717
3.2.2 Förberedelse till brott 717
3.2.3 Medverkan och (med)gärningsmannaskap 717
3.2.4 Underlåtenhet att avslöja brott 719
3.3 Straffbuds tillämpning i tiden 720
3.4 Rättfärdigande och ursäktande omständigheter 720
3.4.1 Rättfärdigande omständigheter 720
3.4.2 Ursäktande omständigheter 721
3.5 Uppsåt och oaktsamhet 722
3.5.1 Uppsåt 722
3.5.2 Oaktsamhet 729
3.6 Allmänna frågor om gradindelning 730
3.7 Konkurrens 730

4 Straffrättens speciella del ... 732
4.1 Allmän straffrätt (brottsbalken) ... 732
4.1.1 Brott mot liv och hälsa ... 732
4.1.2 Brott mot frihet och frid ... 737
4.1.3 Ärekränkning ... 743
4.1.4 Sexualbrott ... 744
4.1.5 Stöld rån och andra tillgreppsbrott ... 752
4.1.6 Bedrägeri och annan oredlighet ... 753
4.1.7 Förskingring, annan trolöshet och mutbrott ... 753
4.1.8 Brott mot borgenärer ... 754
4.1.9 Allmänfarliga brott ... 756
4.1.10 Förfalskningsbrott ... 757
4.1.11 Mened, falskt åtal och annan osann utsaga ... 758
4.1.12 Brott mot allmän ordning ... 758
4.1.13 Brott mot allmän verksamhet m.m. ... 761
4.1.14 Tjänstefel m.m. ... 763
4.2 Specialstraffrätt ... 765
4.2.1 Trafikbrottslagen ... 765
4.2.2 Narkotikastrafflagen m.m. ... 766
4.2.3 Skattebrottslagen ... 766
4.2.4 Lagen om straff för penningtvättsbrott ... 767
4.2.5 Övrig specialstraffrätt ... 770
5 25–28 kap. brottsbalken ... 774
5.1 Straffmätning och påföljdseftergift ... 774
5.1.1 Allmänna frågor om straffvärde ... 774
5.1.2 Försvårande och förmildrande omständigheter ... 782
5.1.3 Återfall ... 782
5.1.4 Billighetsskäl m.m. ... 782
5.1.5 Ungdomsreduktion ... 787
5.2 Påföljdsval ... 788
5.2.1 Påföljdsval avseende vuxna ... 788
5.2.2 Påföljdsval avseende unga lagöverträdare ... 791
5.3 Avräkning m.m. ... 792
5.4 Sammanträffande av brott och förverkande av villkorligt medgiven frihet ... 792
5.5 Dagsbot ... 793

5.6 Preskription 794
5.7 Förverkande, företagsbot, näringsförbud 794
5.8 Omvandling av bötesstraff 796
5.9 Omvandling av livstidsstraff 796
5.10 Verkställighetsfrågor 796
5.11 Utvisning enligt utlänningslagen 797
5.12 Sanktioner enligt annan lagstiftning 799
6 Internationell straffprocessrätt 800
6.1 Jurisdiktion 800
6.2 Utlämning & överlämnande 801
6.3 Internationell rättslig hjälp 807
6.4 Överförande av straffverkställighet 808
7 Några centrala straffprocessuella prejudikat 809

1 Inledning

I denna text försöker jag att ge en översikt över Högsta domstolens straffrättspraxis under åren 2019–2025. Texten är också denna gång skriven med utgångspunkt i att dess primära funktion är att leda läsaren till de rättsfall som är av relevans för bedömningen av en viss fråga. Med den utgångspunkten har jag inte sett det som eftersträvansvärt att i alla delar återge detaljer. Den läsare som verkligen har behov av att använda ett rättsfall bör naturligtvis alltid läsa avgörandet.

I viss utsträckning har jag också givit kommentarer till de rättsfall jag behandlar. Texten är emellertid i det avseendet långt ifrån jämntjock. Ibland har lust- eller engagemangsprincipen styrt och ibland har det framstått som tydligt att ett visst avgörande behöver kontextualiseras eller på annat sätt förklaras. Någon gång har det i tillägg framstått som naturligt att beröra (mer eller mindre befogade) invändningar som kan resas mot ett avgörande.

Det kan också denna gång förtjäna att framhållas att det i texten förekommer åtskilliga skrivningar som nära anknyter till referatrubriker och domskäl utan att jag markerat detta med citattecken. I ett sammanhang som detta saknas skäl att markera självständighet. Hänvisningar till litteratur sker systematiskt såvitt gäller rättsfallskommentarer och artiklar som nära anknyter till behandlade rättsfall, i de allmänna juridiska tidskrifterna JT och SvJT. I någon utsträckning hänvisas också till annan litteratur.

Översikten är disponerad på samma sätt som de närmast föregående översikterna (se SvJT 2001 s. 894–942, SvJT 2010 s. 902–999 och SvJT 2019 s. 1007–1124), men till skillnad från i dessa behandlas avslutningsvis också vissa centrala straffprocessuella avgöranden. Detta innebär att översikten delas upp i följande huvudavsnitt: (2) Grundlagarna, Europakonventionen och EU-rätten, (3) Straffrättens allmänna del, (4) Straffrättens speciella del, (5) Påföljder, särskild rättsverkan av brott m.m., (6) Internationell straffprocessrätt och (7) Några centrala straffprocessuella prejudikat.

Åtskilliga rättsfall kan sorteras in på mer än ett ställe i systematiken. Ibland låter sig en uppdelning av rättsfallet göras, ibland inte. I båda fallen har jag i första hand försökt att underlätta för läsaren att finna det som är av relevans genom ett relativt ymnigt användande av korshänvisningar. Också i detta avseende har jag satt funktion (snarare än form eller estetik) i första rummet.[1] I någon utsträckning har jag också tillåtit mig att erinra om innehållet i ett rättsfall på mer än ett ställe. Generellt kan framhållas att rubriceringsfrågor hanteras i anslutning till respektive brottstyp, dvs. typiskt sett i avsnitt 4, medan frågor om straffvärde hanteras i avsnitt 5.1. Vad gäller rubriceringsfrågor tillåter jag mig också att tala om t.ex. grovt vållande till annans död och mot-

[1] Åter kan det finnas skäl att hänvisa till visdomsord uttryckta av en ishockeykommentator någon gång på 1980-talet: ”Snyggt, nä. Effektivt, ja.”

svarande även för brottstyper där den kvalificerade graden inte har någon egen benämning (utan formellt borde benämnas vållande till annans död, grovt brott).

Det förtjänar också att framhållas att jag i påföljdsdelen, även om jag i många fall hänvisar till rättsfall där olika påföljdsfrågor bedömts vid sidan av den egentliga prejudikatfrågan, inte eftersträvat fullständighet när det gäller tillämpningen av olika bestämmelser. Att rapporteringen av rättsfall som mer i förbigående rör reglerna om straffmätning och påföljdsval inte är heltäckande kan i viss utsträckning också motiveras med hänvisning till att regelverket för närvarande är underkastat förändring.

Lagrumshänvisningar avser brottsbalken om inte annat sägs. Hänvisningar till rättsfall görs genom angivande av det namn som rättsfallet givits av Högsta domstolen (i de fall ett sådant namn finns) samt genom hänvisning till NJA I.

2 Grundlagarna, EU, Europakonventionen m.m.

2.1 Grundlagarna

2.1.1 Regeringsformen

Frågor med koppling till regeringsformen har förekommit i begränsad utsträckning under den period som omfattas av denna rättsfallsöversikt. Av störst relevans i sammanhanget måste avgörandet i ”Klimatblockaden” NJA 2025 s. 761 sägas vara. I avgörandet, som gällde frågan huruvida gärningen att under en demonstration sätta sig på en vägbana och under rusningstid hindra trafiken på en av Stockholms större genomfartsleder kunde anses utgöra sabotage, framhöll Högsta domstolen betydelsen av den grundlagsfästa demonstrationsfriheten och yttrandefriheten. Straffbestämmelsen om sabotage bör, enligt vad Högsta domstolen uttalade, vid utövande av nämnda friheter tillämpas med den restriktivitet, återhållsamhet och proportionalitet som följer av bestämmelserna i regeringsformen när det gäller möjligheterna att begränsa friheterna. Det ansågs vid en sådan tillämpning inte finnas förutsättningar att döma de tilltalade för sabotage. Se angående den fråga som var föremål för bedömning i målet bl.a. Thomas Bull i SvJT 2024 s. 562 ff.

Frågan om yttrandefrihetens betydelse vid hets mot folkgrupp har berörts i ”Anförandet i fullmäktige” NJA 2023 s. 246, se nedan i avsnitt 4.1.12, och yttrande-, informations- och mötesfrihetens betydelse vid olaga intrång behandlades i ”Demonstranten som stannade kvar” NJA 2023 s. 1057, se nedan i avsnitt 3.4.1 och 4.1.2.

Se även, angående rätten till prövning inom skälig till, bl.a. ”Toftavägen” NJA 2021 s. 820 och ”Näringspenningtvätten i Dackom Bygg” NJA 2022 s. 42 nedan i avsnitt 5.2.1.

2.1.2 Tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen

Bevisbördan och beviskravet avseende utgivningstidpunkten behandlades i ”Flaggan” NJA 2019 s. 72. I målet invändes, vid ett åtal för tryckfrihetsbrottet hets mot folkgrupp, att en flagga tryckts och spritts vid ett tidigare tillfälle än vid gärningen och att åtalet därför skulle avvisas på grund av åtalspreskription (jfr 9 kap. 5 § första stycket tryckfrihetsförordningen som innebär att allmänt åtal för tryckfrihetsbrott måste väckas inom vissa frister räknade från det att skriften gavs ut). Frågan uppstod då om vilken bevisbörda som ålåg Justitiekanslern i detta avseende och om vilket beviskrav som skulle tillämpas. Högsta domstolens slutsats var att en invändning av detta slag visserligen inte handlar om ansvarsfrågan, men att den sakligt sett liknar en invändning om ansvarsfrihet och att samma typ av bevisproblem gör sig gällande. Mot den bakgrunden ansågs böra krävas att Justitiekanslern förebringar så mycket bevisning att invändningen framstår som obefogad (jfr ”Knivbråket i Härnösand” NJA 1990 s. 210 och ”Den inspelade föreläsningen” NJA 2000 s. 355). I målet ansågs Justitiekanslern ha uppfyllt sin bevisbörda, dvs. lagt fram så mycket bevisning att preskriptionsinvändningen framstod som obefogad.

Av ”Plakatet” NJA 2019 s. 279 framgår att den omständigheten att en skrift har framställts i tryckpress ska prövas som en processförutsättning vid en talan enligt tryckfrihetsförordningen och det är då tillräckligt för att talan ska få föras att det är mer sannolikt att en skrift är framställd i tryckpress än att så inte är fallet.

I ”Filmen från Christchurch” NJA 2021 s. 498 bedömdes en publicering av en film i anslutning till en artikel på webbplatsen nordfront.se (en webbplats med utgivningsbevis) ha varit försvarlig och därför inte straffbar som olaga våldsskildring (se 5 kap. 2 § yttrandefrihetsgrundlagen och 16 kap. 10 c § brottsbalken). Filmen som återgav terroratten-tatet i Christchurch hade filmats av gärningsmannen själv. Upptagningen var sjutton minuter lång men av ganska dålig kvalitet.

Högsta domstolen konstaterade att våldsskildringen antagligen inte skulle ha ansetts tillräckligt allvarlig för att uppfylla lagtextens krav på att skildringen avser närgånget eller utdraget våld mot människor eller djur om det varit fråga om en spelfilm, men att filmen ändå — med hänsyn till att den återgav verkligt våld — fick anses falla under straffbestämmelsens rekvisit. Med hänsyn till att publiceringen fick anses ha skett i samband med nyhetsförmedling och att intresset av att det rapporterades om händelsen var mycket starkt bedömdes gärningen ha varit försvarlig. Två justitieråd var skiljaktiga och menade att gärningen inte kunde anses ha varit försvarlig.

I målet finns också ett tillägg (av undertecknad) som lyfter frågan om i vilken utsträckning skildringsrekvisitets tillämpning vid olaga våldsskildring kan överföras till andra straffbestämmelser (jfr t.ex. 16 kap. 10 a § brottsbalken). Man kan säga att tillägget uppmärksammar det förhållandet att bestämmelserna i 16 kap. 10 a § är utformade

med utgångspunkt i ett snävare skildringsbegrepp än det som gäller vid olaga våldsskildring.

En reglering motsvarande grundlagarnas repressalieförbud i lagen (2017:151) om meddelarskydd i vissa enskilda verksamheter tillämpades i ”Vårdföretagets erinran” NJA 2024 s. 741. Högsta domstolen kom fram till att ett uppsåtligt meddelande av en skriftlig erinran var att bedöma som ett meddelande av en disciplinpåföljd enligt 6 § i lagen. Två justitieråd var skiljaktiga och menade med hänvisning till bl.a. legalitetsprincipen att fråga inte var om en disciplinpåföljd eller en liknande åtgärd.

Frågan huruvida ett uttalande i en artikel i en databas med utgivningsbevis utgjort förtal prövades i ”Påståendena om journalisten” NJA 2022 s. 1136. Se närmare om rättsfallet nedan i avsnitt 4.1.3.

2.2 Europakonventionen

I ”De två narkotikadistributörerna” NJA 2022 s. 1094 gjordes gällande att de tilltalades rätt till en rättvis rättegång hade kränkts genom att de inte hade underrättats om sin rätt att inte behöva yttra sig angående brottsmisstanken eller medverka till utredningen. Se om detta närmare nedan i avsnitt 5.1.4.

Se även, angående rätten till prövning inom skälig till, även ”Toftavägen” NJA 2021 s. 820 och ”Näringspenningtvätten i Dackom Bygg” NJA 2022 s. 42 nedan i avsnitt 5.2.1 respektive 4.2.4 och 5.1.4.

Frågan om betydelsen av yttrandefriheten har berörts i ”Anförandet i fullmäktige” NJA 2023 s. 246, se avsnitt 4.1.12, och yttrande-, informations- och mötesfrihetens betydelse vid olaga intrång behandlades i ”Demonstranten som stannade kvar” NJA 2023 s. 1057, se nedan i avsnitt 3.4.1 och 4.1.2.

Förfarandena för ett beslut om återkallelse av resultatet på högskoleprovet och av en eventuell utbildningsplats samt om avstängning är enligt ”Avstängningen från högskoleprovet” NJA 2022 s. 118 inte av straffrättslig karaktär (jfr artikel 4 i Europakonventionens sjunde tilläggsprotokoll). Inte heller avser ett åtal för osann försäkran samma brott som ligger till grund för nyss nämnda förfaranden; vid bedömningen i den universitetsrelaterade delen är det avgörande huruvida det varit fråga om användning av otillåtna hjälpmedel och om ett vilseledande, medan brottet osann försäkran tar sikte just på den osanna försäkran.

En ansökan om utdömande av vite grundat på ett föreläggande att frakta bort uttjänta fordon ansågs i ”De uttjänta fordonen” NJA 2022 s. 341 inte hindra ett åtal för miljöbrott avseende förvaringen av fordonen i tiden före föreläggandet. Fråga kunde inte anses vara om samma gärning i den mening som avses i artikel 4 i Europakonventionens sjunde tilläggsprotokoll.

2.3 EU-rätten

Allmänna frågor om EU-rättskonform tolkning berörs i ”Den grekiska utevarodomen” NJA 2022 s. 945. Rättsfallet gällde överlämnande enligt en europeiska arresteringsorder i en situation där det var tydligt att svensk rätt utformats på ett sätt som inte överensstämde med det bakomliggande rambeslutets innehåll (såsom det kommit att tolkas av EU-domstolen). Rättsfallet behandlas närmare nedan i avsnitt 6.2.

I ”Flyktingens vapenbrott” NJA 2025 s. 1339 uttalas att uttrycket synnerligen grovt brott i 8 a kap. 4 § utlänningslagen (2005:716) ska tolkas i ljuset av motsvarande uttryck i unionsrätten och, även om uttrycket där inte har en unionsrättslig bakgrund i det s.k. skyddsgrundsdirektivet, i den internationella flyktingrätten; skälet till det är att uttrycket synnerligen grovt brott i flyktingsammanhang har ett gemensamt ursprung i Genèvekonventionen. Se nedan i avsnitt 5.11.

3 Straffrättens allmänna del

3.1 Allmänna frågor om brottsbeskrivningsenlighet

3.1.1 Legalitetsprincipen

I ”Laserpekaren III” NJA 2019 s. 577 bedömdes det stå i strid med legalitetsprincipen att döma för brott mot strålskyddslagen för innehav av en laserpekare när den relevanta straffbestämmelsen byggde på regler som hänvisade till en teknisk standard som fanns tillgänglig endast på engelska. Det förhållandet att det på Strålsäkerhetsmyndighetens hemsida fanns motsvarande information (om vad som var att anse som en stark laserpekare) kunde inte ersätta en brist i utformningen av själva straffbestämmelsen. Högsta domstolen uttalar som en mer generell norm att de krav som följer av legalitetsprincipen inte är uppfyllda om en straffbestämmelse i sådana delar som är avgörande för en gärnings straffbarhet inte är avfattade på svenska.

I ”Det utbytta körkortet” NJA 2024 s. 208 åberopades legalitetsprincipen som grund för att inte döma till ansvar för brukande av osann urkund och olovlig körning i ett fall där ett formellt giltigt körkort visade sig ha utfärdats på grund av vilseledande uppgifter (se särskilt p. 23 och 24; jfr ”Tillstånd på felaktiga grunder” NJA 2017 s. 189 som behandlade en liknande fråga vid ett åtal för brott mot utlänningslagen).

Se även ”Luftrevolvern” NJA 2023 s. 81 p. 20 och 21, den skiljaktiga meningen i ”Vårdföretagets erinran” NJA 2024 s. 741 samt ”Den oriktiga individuppgiften” NJA 2025 s. 1153 p. 14.

3.1.2 Det grundläggande kravet på att det har företagits en gärning

Av ”Vanföreställningen” NJA 2020 s. 169 framgår att ofrivilliga handlingar — t.ex. reflexrörelser eller handlingar där medvetandet har varit helt frånkopplat — är att behandla som en brist på erforderlig gärningskontroll, dvs. det är fråga om en faktor som har betydelse för

om de objektiva förutsättningarna för straffansvar är uppfyllda. Detta får sägas ligga i linje med vad som antagits i doktrinen på området.

Högsta domstolen återkom till denna fråga i förbigående i ”Sömninvändningen” NJA 2024 s. 174. På samma sätt som i ”Vanföreställningen” framgår av rättsfallet att det vid en reflexmässig eller liknande ofrivillig handling kan brista redan i de objektiva förutsättningarna för straffrättsligt ansvar. Sedan uttalas emellertid i ”Sömninvändningen” att den straffrättsliga betydelsen av somnambulism, vid ”en situation som den i målet, där det rör sig om ett förhållandevis sammansatt agerande”, bör bedömas som en fråga om förekomsten av erforderligt uppsåt.

Uttalandet är nog från praktisk utgångspunkt riktigt, såtillvida att det vid mer sammansatt agerande är näraliggande att utgå från att personen faktiskt har *handlat* på det sätt som förutsätts för straffansvar, dvs. det är näraliggande att utgå ifrån att personen har utfört en gärning (och inte bara kroppsrörelser) och att personen inte sovit under hela händelseförloppet. Det är emellertid svårt att föreställa sig att man i en situation där man på grund av bevisläget har att utgå ifrån att en person verkligen har sovit hela tiden under ett längre sammanhållet agerande, skulle kunna anse att ett straffrättsligt relevant handlande föreligger. Detta återspeglas i att det i dylika fall — för att man ska kunna komma fram till att medvetenhetskravet är uppfyllt — rimligen förutsätts att man kan dra slutsatsen att personen inte har sovit under hela händelseförloppet. Rättsfallet har kommenterats av Tova Bennet i JT 2025–26 s. 319 ff.

Rättsfallet ”Kollisionen på Krusegatan” NJA 2025 s. 1006 illustrerar — även om det inte sägs annat än indirekt — att det alltid finns möjlighet att finna fram till något som är en gärning i straffrättslig mening (jfr föregående stycken) genom att ”backa” i tiden till en annan gärning än den som är reflexmässig, ofrivillig etc. I målet var frågan om en bilförare som, till följd av ett hastigt sjukdomsfall (ett abstinensrelaterat epileptiskt anfall), förlorat medvetandet och orsakat en trafikolycka genom att svänga över i motsatt körbana hade gjort sig skyldig till vållande till kroppsskada. Under själva epilepsianfallet kunde det inte anses ha förelegat erforderlig gärningskontroll, dvs. fråga var i den delen inte om en gärning i straffrättslig mening. Men om det inte förelegat en gärning när personen svängde över i den andra vägbanan, kan man — som redan antytts — alltid fråga sig om ansvar kan grundas på gärningen att inleda eller fortsätta körningen i det tillstånd som föregick anfallet. Och det var just en sådan prövning — som tar sin utgångspunkt i en tidigare gärning — som Högsta domstolen gjorde i rättsfallet.

Det är naturligtvis långt ifrån alltid man kan finna fram till ansvar genom att gå denna väg (den föregående gärningen behöver ju alls inte vara oaktsam), men man kan alltid finna fram till en *gärning*. Se

närmare om rättsfallet nedan i avsnitt 4.1.1. Rättsfallet har kommenterats av Erik Svensson i JT 2025–26 s. 457 ff.

3.1.3 Ansvar för underlåtenhet

Frågan om vad som krävs för att någon ska anses ha åtagit sig att tillfälligt utöva tillsyn över ett barn med verkan att personen kan hållas ansvarig för s.k. oäkta underlåtenhetsbrott i form av vållande till kroppsskada prövades i ”Hökmossebadet” NJA 2024 s. 857. I det konkreta fallet gällde frågan om ett 20 år gammalt syskon befunnit sig i garantställning i förhållande till ett treårigt syskon på grund av att deras pappa, när han lämnade syskonen på en brygga, hade uppmanat syskonen att ta hand om varandra.

En sådan uppmaning ansågs inte vara tillräcklig för att grunda en garantställning som omfattade ensamt ansvar för övervakningen av det yngre syskonet: ”Det kan inte anses vara tillräckligt för att det ska vara klarlagt att det blev tydligt för [det äldre syskonet], att han ombads åta sig ett ensamt ansvar för [det yngre syskonet] och att han förstod vad som därvid krävdes av honom.” Syskonet frikändes följaktligen från ansvar för vållande till kroppsskada. Bedömningen i det enskilda fallet grundas i tre allmänna punkter som gäller just hur omsorg och omvårdnad kan anförtros åt annan:

> 11. Även andra som har anförtrotts och tagit på sig ett ansvar för ett barn kan ha en aktivitetsplikt. Vårdnadshavaren kan, t.ex. när han eller hon inte har praktiska möjligheter att själv säkra barnets trygghet, anförtro tillsyn åt någon annan, t.ex. personal inom barnomsorgen och skolan eller till ett äldre syskon. Barnet ska inte utsättas för en ökad skaderisk på grund av att någon annan får ett ansvar. Det måste därför säkerställas att den som åtar sig tillsyn också har förmåga att ta ansvar för uppgiften. Många gånger kan detta förutsättas, såsom när tillsyn anförtros personal inom barnomsorgen och skolan. Är det fråga om någon som saknar eller endast har begränsad erfarenhet av att ha tillsyn över barn, måste en mer konkret bedömning göras. Därvid har det betydelse i vilken situation tillsynen ska utövas liksom barnets ålder och utveckling.
>
> 12. För att någon genom ett åtagande ska ansvara för att skydda ett barn mot skador och faror måste det stå klart att han eller hon godtagit att ansvaret under viss tid eller i visst avseende ligger på honom eller henne. Det kan behövas tydlighet i förhållande till den som ska ta på sig ett självständigt ansvar så att inga missförstånd uppkommer. Sådana missförstånd kan ytterst gå ut över barnet.
>
> 13. Det bör, för att ett straffrättsligt ansvar för inaktivitet ska träffa den som anförtrotts tillsynen över ett barn, krävas att den som tar ansvaret har förmåga att klara uppgiften och att han eller hon förstått innebörden av sitt åtagande i alla relevanta delar.

Det kan noteras att Högsta domstolen (se p. 14) uttryckligen säger att det inte fanns något som tydde på att det äldre syskonet stod i en sådan

nära relation till det yngre syskonet att han faktiskt hade ett ansvar för vård och fostran av sitt syskon och därmed redan på den grunden hade ett straffsanktionerat ansvar för det yngre syskonets trygghet. Det är tydligt att detta uttalande gäller det äldre syskonets ansvar att ha tillsyn över det yngre syskonet på bryggan — det var ju just detta som bedömdes i rättsfallet.

Huruvida detta skulle utesluta ansvar på grund av relationen också i ett fall där det äldre syskonet konkret underlät att rädda sitt yngre syskon i ett fall där det befann sig i en direkt och akut situation (tänk t.ex. på ett fall där det yngre syskonet hamnat med huvudet ned i en vattenpöl och detta observeras av det äldre syskonet), framstår som mindre tydligt. Det beror på att det ansvar som Högsta domstolen prövade var ett ansvar för orsakande genom att ha underlåtit att fullgöra en mer övergripande tillsynsplikt. I sådana fall är det naturligt att föräldern har huvudansvaret och att det krävs någon form av överlämnande för att ansvaret ska gå över till ett syskon (jfr i sammanhanget Frida Larsson i JT 2013–14 s. 651 ff. som talar om konkurrerande garantställningar). Möjligen — jag väcker bara frågan — finns anledning att se annorlunda på saken när det gäller skyldigheten att ingripa i akuta situationer, dvs. det skulle kunna ifrågasättas om inte de inblandades relation då i större utsträckning skulle kunna grunda en garantställning. Skulle en domstol verkligen säga att det inte förelåg någon skyldighet att agera, dvs. en garantställning, om ett 20-årigt syskon som råkat bli lämnat ensam med ett yngre syskon på en lekplats inte lyfter upp sitt syskon i en situation där syskonet hamnat med huvudet nedåt i en vattenpöl?

Det är också möjligt att Högsta domstolens bedömning av själva överlämnandet av ansvaret skulle ha blivit en annan om gärningen i det konkreta fallet hade varit underlåtenhet att hjälpa syskonet i en sådan akut situation i stället för underlåtenhet att — mer allmänt — utöva tillsyn över syskonet. Det skulle möjligen kunna hävdas att det krävs mindre av ett överlämnande om det bara gäller att gripa in i nödliknande situationer, än om det gäller att upprätthålla en mer övergripande tillsyn.

Det kan vidare noteras att Högsta domstolen i avgörandet talar i termer av en aktivitetsplikt i stället för garantställning. Och benämningen i sig är kanske inte det viktigaste. Det framstår emellertid som högst tveksamt om benämningen gör det lättare att rätt förstå läran om oäkta underlåtenhetsbrott. Benämningen kan rent av leda vilse såtillvida att den gör det svårare att se att man kan ha en aktivitetsplikt utan att alls vara aktiv (och trots det inte göra sig skyldig till brott); plikten är s.a.s. villkorad av att ett händelseförlopp sätts i gång som man är skyldig att ingripa i. Denna risk förstärks av att Högsta domstolen inte talar bara om en aktivitetsplikt utan också om att ”en inaktivitet anses kunna orsaka något eller utsätta någon för en fara”. Den som hålls ansvarig för ett underlåtenhetsbrott kan förstås vid den aktuella tidpunkten vara

högst aktiv (men ändå underlåta att göra det hen bör); en förälder kan t.ex. arbeta hårt och högst aktivt med att hålla hemmet i ordning, laga mat etc. samtidigt som hen försummar att utöva tillsyn i visst hänseende och därför inte ser att ett litet barn fått tag i ett farligt föremål och till följd av detta skadar sig. Jag är alltså inte övertygad om att Högsta domstolen vad gäller terminologin fört saker framåt.

Det centrala i sammanhanget är emellertid inte terminologin. Oavsett hur man uttrycker sig är det tydligt att Högsta domstolen talar om samma sak i ”Hökmossebadet” som i ”Barnets brännskada” NJA 2013 s. 588; det är alltså inte någon skillnad i sak mellan en aktivitetsplikt och en garantställning (eller, mer allmänt uttryckt, en skyldighet att handla). Rättsfallet har kommenterats av Emelie Kankaanpää Thell i JT 2024–25 s. 891 ff.

3.1.4 Orsakande

Vad gäller orsakskravet i strikt mening är det enligt ”Dödsorsaken” NJA 2024 s. 36 tillräckligt att det handlande som läggs den tilltalade till last har utgjort en bidragande orsak till den effekt som krävs för straffansvar. Det krävs inte att handlandet varit den enda orsaken till följden eller att det varit huvudorsaken, men däremot att det är ställt utom rimligt tvivel att gärningen har bidragit till följden.

I målet hade gärningsmannen utsatt en person för en synnerligen grov misshandel och personen hade avlidit i relativt nära anslutning till gärningen. Hovrätten frikände den tilltalade med hänvisning till att döden skulle ha kunnat orsakas av en förgiftning. Högsta domstolen kom fram till att det var ställt utom rimligt tvivel att gärningen hade bidragit till döden och den tilltalade fälldes för mord till livstids fängelse.

I sammanhanget bör, vilket också Högsta domstolen gör (åtminstone i delar), betonas att ansvar kan vara uteslutet också i fall där döden på detta sätt har orsakats av en viss gärning, t.ex. om gärningsmannens handlande inte utgör ett otillåtet risktagande, om följden inte är en adekvat eller relevant följd av handlandet eller om gärningsmannen inte har haft erforderligt uppsåt. Högsta domstolen uttrycker sig i denna del mycket allmänt: ”gärningsmannens handlande måste vara av beaktansvärt slag i förhållande till straffbestämmelsen” och ”det får inte vara fråga om alltför avlägsna åtgärder i förhållande till följden”. Man kan uttrycka det så att rättsfallet — med sina uttalanden om att gärningen ska ha utgjort en bidragande orsak etc. — avser bara orsaksrekvisitet i snäv mening.

3.1.5 Fara

Frågan om konkret fara har berörts kortfattat i ”Vapenatrappen” NJA 2023 s. 393 och frågor om abstrakt fara (”ägnat att”) har berörts i bl.a. ”Hotet mot gymnasieskolan” NJA 2020 s. 510 och ”Den grova kvinnofridskränkningen II” NJA 2024 s. 632 (se avsnitten 3.2.1 och 4.1.2).

3.2 Osjälvständiga brottsformer

3.2.1 Försök till brott

I ”Vapenattrappen” NJA 2023 s. 393 ansågs faran för fullbordan vara utesluten på grund av annat än tillfälliga omständigheter i ett fall där polisen fyra månader innan en person försökte hämta ett antal vapnen från en viss plats hade bytt ut vapnen mot attrapper. Av avgörande betydelse var enligt Högsta domstolen att faran för brottets fullbordan var utesluten redan när den tilltalades uppsåt formades. Avgörandet är såtillvida överspelat som det har tillkommit en särskild regel i 23 kap. 1 § andra stycket (i kraft 1 april 2026) som tar sikte på situationer när faran för fullbordan är utesluten på en myndighets åtgärd; i fråga om innebörden av rekvisitet ”fara utesluten av tillfälliga omständigheter” är emellertid rättsfallet fortsatt av intresse.

Det kan tilläggas att det i den offentliga diskussionen om avgörandet har dragits ganska långtgående slutsatser om vad domen innebär; det framstår som långt ifrån givet att avgörandet har alla de konsekvenser som det talats om. Rättsfallet behandlas av Axel Holmgren i JT 2023–24 s. 695 ff.

Frågan om rubricering och straffmätning av försöksbrott behandlas i ”Torpeden” NJA 2021 s. 73, se nedan i avsnitt 5.1.1.

3.2.2 Förberedelse till brott

Se, angående straffvärdebedömningen vid förberedelse till mord, ”GPS-puckarna” NJA 2020 s. 703 som behandlas närmare nedan i avsnitt 5.1.1 (under såväl rubriken *Straffmätning vid flerfaldig brottslighet* som rubriken *Straffvärdebedömningen avseende särskilda brott*).

3.2.3 Medverkan och (med)gärningsmannaskap

Frågan om ansvar för medhjälp för en person som följt med till brottsplatsen och närvarade under ett rån bedömdes i ”Medhjälparen i Linanäs” NJA 2023 s. 177. I rättsfallet uttalas följande, vilket får sägas bekräfta men samtidigt förtydliga det som tidigare antagits gälla.

> 12. Högsta domstolen har i rättsfallet ”Företagsboten och fängelsestraffet” NJA 2012 s. 826 konstaterat att främjandebegreppet är tämligen vidsträckt, men samtidigt uttalat att det inte i alla delar är klart vad som krävs för att det ska vara fråga om ett främjande (se p. 16–18 i rättsfallet och där gjorda hänvisningar).
>
> 13. Eftersom det inte finns någon allmän skyldighet att ingripa mot annans brottslighet står det emellertid klart att det för straffansvar normalt krävs något mer än att en person har befunnit sig på platsen för ett brott. Den som endast passivt har iakttagit att någon annan har begått ett brott kan i regel inte anses ha utfört en handling som övat inflytande på händelseutvecklingen, även om han eller hon har haft en positiv inställning till brottet. För medhjälpsansvar krävs att personen därutöver har gjort något som visar att han eller hon solidariserat sig med gärningsmannens agerande samt att gärningsmannen har uppfattat vad personen har gjort och därmed har stärkts i

sitt uppsåt. (Se dock 23 kap. 6 § brottsbalken angående straffansvar i vissa fall för den som underlåter att avslöja eller förhindra vissa brott. Se också bl.a. ”Lägenhetsförvaringen” NJA 2003 s. 473 när det gäller skyldighet för den som intar en garantställning att avvärja annans brott.)

14. Det är inte möjligt att närmare ange i vilka fall och under vilka förutsättningar ett handlande i situationer av detta slag innebär ett psykiskt främjande av annans gärning. Detta är något som får bedömas med hänsyn till samtliga omständigheter i det enskilda fallet. Det innebär bl.a. att det kan finnas anledning att bedöma den eller de handlingar som utförs i ljuset av den relation som personen har till gärningsmannen samt att det bör beaktas inte enbart hur personen agerar på brottsplatsen utan också vad som har skett dessförinnan. Den som på något sätt har närvarat vid diskussionerna om att ett brott ska utföras och, med insikt om vad som ska ske, följer med gärningsmannen och närvarar då denne utför brottet måste ofta genom sitt handlande anses ha stärkt gärningsmannen i hans eller hennes uppsåt.

15. För ansvar krävs det inte att den medverkande själv gör bedömningen att han eller hon stärker gärningsmannen i dennes uppsåt eller på annat sätt främjar brottet. Det är normalt tillräckligt att den medverkandes uppsåt täcker de faktiska omständigheter som domstolen lägger till grund för bedömningen att det är fråga om ett främjande.

I det enskilda fallet ansågs personen ha genom sina gärningar ha främjat huvudgärningen.

En person som kört gärningsmannen till och från den plats där den senare begick ett försök till rån ansågs i ”Chauffören och rånförsöket” NJA 2023 s. 540 vara att döma för medhjälp till rånbrottet och inte för försök till rån i medgärningsmannaskap. Det ansågs inte finnas tillräckligt stöd i utredningen för att chauffören och gärningsmannen agerat tillsammans och i samförstånd. Högsta domstolen uttalar i fallet att gärningen att transportera någon till eller från en brottsplats typiskt sett är en medhjälpsgärning. För att en transportör ska kunna döma som gärningsman krävs att det i det enskilda fallet finns omständigheter som gör att ”agerandet framstår som en del i ett gemensamt brottsligt företag”, vilket ”normalt” innebär att den medverkande måste ha bidragit till brottets genomförande också på annat sätt än genom själva transporten, t.ex. genom delaktighet i planeringen av brottet. Rättsfallet bör emellertid inte läsas så att det utesluter (jfr ordet ”normalt”) att en transportör som har agerat tillsammans och i samförstånd med andra kan dömas som gärningsman även om hen inte gjort något annat konkret än att ha stått för transporten.

I ”De tre sprängningarna” NJA 2025 s. 1167 tillämpar Högsta domstolen medverkansläran i ett fall där de medverkandes uppsåt inte fullt ut täckte det som huvudgärningen innebar och där de medverkande därför inte dömdes för fullt ut lika allvarlig brottslighet som gärningsmannen. Beträffande denna fråga uttalar sig Högsta domstolen på följande sätt i de allmänna delarna av avgörandet.

28. Var och en ska dömas med hänsyn tagen till sitt uppsåt eller sin oaktsamhet (se 23 kap. 4 § tredje stycket). Det betyder att rubriceringen av medhjälp och anstiftan styrs både av vad personen faktiskt har främjat och av personens uppsåt. Det sagda innebär exempelvis att den som faktiskt har främjat ett mord eller ett mordförsök som skett genom en sprängning kan vara att döma för medhjälp till allmänfarlig ödeläggelse om hans eller hennes uppsåt omfattat att det skulle ske en sprängning med vissa följder men inte omfattat det förhållandet att någon skulle dö. Det betyder också att man vid bedömningen av hur allvarlig en medhjälpsgärning är inte utan vidare kan ta sin utgångspunkt i hur huvudgärningen faktiskt sett ut, utan det måste också tas hänsyn till vad som omfattas av den medverkandes uppsåt.

Mer konkret återspeglas detta sedan i bedömningen i det enskilda fallet såtillvida att straffvärdebedömningen avseende de båda tilltalade som dömdes för medhjälp till grov allmänfarlig ödeläggelse tog sin utgångspunkt ”i medhjälp i förhållande till ett medverkansobjekt som är mer begränsat — och också mer abstrakt — än det som faktiskt uppstått” (se p. 50 och följande respektive 57 och följande).

Se, beträffande uppsåtskravet vid anstiftan där den anstiftade angriper fel offer, ”Förväxlingen” NJA 2022 s. 675 nedan i avsnitt 3.5.1.

Se också, vad gäller tillämpningen av principerna om medgärningsmannaskap och deras betydelse för straffvärdebedömningen, ”Påskuppploppet i Örebro” NJA 2023 s. 114 (som också behandlas i avsnitt 5.1.1 under rubriken 23 kap.; det är kanske litet oegentligt, men det intressanta i rättsfallet gäller ju bedömningen av medgärningsmannaskapets utsträckning). Av rättsfallet framgår att straffbestämmelsernas utformning kan ha betydelse för frågan om i vilken utsträckning det finns utrymme att döma i medgärningsmannaskap (se p. 37–42). Kortfattat kan sägas att brottet våldsamt upplopp ger stort utrymme för att döma till ansvar för helheten — brottet är konstruerat så att alla deltagare bär ansvar för det kollektiva agerandet — låt vara att detta sedan kompenseras vid bedömningen av straffvärdet där det görs skillnad mellan olika sätt att delta i ett upplopp. Vid sabotage mot blåljusverksamhet utgår bedömningen i stället från varje individs gärningar och för att medgärningsmannaskap — eller annars ansvar också för andras gärningar — ska kunna komma i fråga fordras då att det finns grund för ett sådant ansvar i allmänna regler och principer om fleras delaktighet i brott.

3.2.4 Underlåtenhet att avslöja brott

I ”Underlåtenhet och smygfilmning” NJA 2022 s. 294 ansågs det förhållandet att den tilltalade filmat en våldtäkt och åtalats för detta innebära att han inte kunnat avslöja våldtäkten utan fara för sig själv i den mening som avses i 23 kap. 6 §. Någon skyldighet att avslöja brottet förelåg därför inte. Den tilltalade dömdes emellertid för kränkande fotografering och Högsta domstolen framhöll i den delen att det förhållandet att den tilltalade i hemlighet har filmat någon som utsatts

för ett allvarligt brott kan beaktas när straffvärdet för den kränkande fotograferingen bestäms.

3.3 Straffbuds tillämpning i tiden

I ”Kvinnofridskränkningen och straffskärpningen” NJA 2024 s. 117 hade gärningsmannen åtalats för grov kvinnofridskränkning och åtalet omfattande ett antal gärningar begångna såväl före som efter den straffskärpning avseende brottet som skedde år 2022. Frågan uppstod därför hur man skulle hantera den tidsmässiga aspekten vid bedömningen. Högsta domstolen uttalade att en tilltalad inte kan dömas för brottet grov kvinnofridskränkning vad gäller gärningar som begåtts innan brottet infördes och att en senare straffskärpning kan tillämpas bara i förhållande till de gärningar som begåtts efter straffskärpningen. I ett fall där ett åtal för grov kvinnofridskränkning omfattar gärningar begångna såväl före som efter en straffskärpning gäller enligt rättsfallet följande. Domstolen ska (se p. 22 och 23 i avgörandet):

– först ta ställning till om samtliga gärningar som ingår i åtalet är sådana att de uppfyller förutsättningarna för att bedömas som grov kvinnofridskränkning

– om några av dessa gärningar begåtts efter straffskärpningen får domstolen därefter pröva om förutsättningarna är uppfyllda för att bedöma dessa, sedda för sig, som grov kvinnofridskränkning; om så inte är fallet har domstolen att tillämpa den tidigare straffskalan för brottet

– om däremot gärningarna begångna efter straffskärpningen uppfyller förutsättningarna för att bedömas som grov kvinnofridskränkning ska domstolen tillämpa den skärpta straffskalan; för att säkerställa att det inte uppkommer någon konflikt med retroaktivitetsförbudet har domstolen då att vid straffvärdebedömningen i mildrande riktning ta hänsyn till att det gällde en lindrigare straffskala när vissa av de i brottet ingående gärningarna begicks; vid bedömningen av straffvärdet får alltså de tidigare gärningarna inte bedömas som om de ägt rum efter straffskärpningen.

3.4 Rättfärdigande och ursäktande omständigheter

3.4.1 Rättfärdigande omständigheter

I ”Demonstranten som stannade kvar” NJA 2023 s. 1057 klargörs att miljön (eller klimatet) i och för sig kan vara ett relevant intresse vid tillämpning av 24 kap. 4 § men att den som åberopar sig på sådana allmänna intressen när den begår en straffbelagd gärning mycket sällan kan anses vara rättfärdigad med hänvisning till nöd:

> 13. Enligt 24 kap. 4 § BrB föreligger nöd när fara hotar liv, hälsa, egendom eller något annat viktigt av rättsordningen skyddat intresse. För att ett handlande i nöd ska vara fritt från ansvar krävs också att handlingen inte har varit oförsvarlig.

14. Det är i och för sig inte uteslutet att nöd i brottsbalkens mening kan anses föreligga med hänvisning till intressen kopplade till miljön. Men för att en invändning om nöd ska kunna leda till ansvarsfrihet fordras att gärningen på ett någorlunda konkret och omedelbart sätt kan bidra till att rädda det intresse som hotas och som ligger till grund för nödsituationen. Det är alltså inte tillräckligt att gärningen på ett allmänt plan kan sägas innebära ett främjande av det intresse som hotas. Det innebär att det i praktiken är ytterst sällsynt att en gärning kan anses tillåten med hänvisning till hot mot mer övergripande intressen, hot vilka enstaka gärningar sällan kan avvärja.

I avgörandet ansågs — i linje med det sagda — det olaga intrång som begåtts i anslutning till en klimatdemonstration (demonstranterna stannade kvar i ett s.k. showroom för bilar sedan lokalen stängts) inte ha varit tillåtet med hänvisning till nöd.

3.4.2 Ursäktande omständigheter

I ”Vanföreställningen” NJA 2020 s. 169 har Högsta domstolen slagit fast att det inte finns någon oskriven undantagsregel avseende tillfällig sinnesförvirring. Avgörandet får sägas ha varit överraskande, såtillvida att det funnits ganska starkt stöd för existensen av en sådan regel och de flesta har också utgått ifrån att en sådan regel finns. Man kan uttrycka det så att en undantagsregel av något slag nästan måste finnas för att man ska få någon ordning på systemet. I rättsfallet anges emellertid att fall av detta slag i stället får hanteras genom det medvetenhetskrav som också behandlas i rättsfallet. Om detta har jag i annat sammanhang (se Asp, Uppsåt oaktsamhet och ursäktande omständigheter, Uppsala 2024 s. 83 not 86 med hänvisning till en tidigare skriven text), skrivit följande:

> Rättsfallet måste – om det inte ska uppstå en besvärande lucka där straffansvar kan träffa också den som till följd av den tillfälliga sinnesförvirringen alls inte kan rå för sin gärning – förstås så att det vid tillämpning av medvetenhetskravet finns ett utrymme för att inom ramen för uppsåtsprövningen göra en *normativt inriktad bedömning* av om det i fall där någon tillfälligt är från sina sinnen är rimligt att anse att denne agerat uppsåtligen.
>
> Att det finns skäl att framhålla behovet av utrymme för en normativ bedömning beror på att uppsåtsbedömningen i grunden är faktisk: fråga är inte om vad man bort inse eller vad som är rimligt utan frågan gäller vad någon faktiskt insett, haft för attityd etc. Vad gäller uppsåtstäckningen är detta fortsatt en utgångspunkt, men ”Vanföreställningen” medför att det är nödvändigt att, vid bedömningen av medvetenhetskravet, tillåta sådana mer normativt inriktade bedömningar som annars hade kunnat göras vid tillämpning av en undantagsregel om tillfällig sinnesförvirring. Det kan tilläggas att ett rättsläge där den tillfälligt sinnesförvirrade hålls ansvarig för sina gärningar står i strid med vad som angavs i förarbetena till lagen om införande av brottsbalken (jfr bl.a. prop. 1964:10 s. 107 med vidare hänvisningar; se även SOU 1988:7 kap. 12 och prop. 1993/94:130 s. 50).

Rättsfallet har kommenterats av Tova Bennet i JT 2020–21 s. 182 ff.

I ”Ofredandena i Malmö” NJA 2025 s. 1145 ansågs bestämmelsen i 24 kap. 9 § inte kunna leda till ansvarsfrihet i ett fall där den tilltalade inte förstått att hans agerande kunde vara straffbart som ofredande. Tillämpningen ligger i linje med vad som uttalas i NJA 2012 s. 564, nämligen att utrymmet för att tillämpa bestämmelsen i andra fall än vid de typfall som nämns i bl.a. förarbetena är begränsat (som det uttrycks i det sistnämnda rättsfallet: ”I allt väsentligt måste det bli fråga om situationer som ligger nära de typer av fall som lagstiftningen bygger på och under alla förhållanden gälla enbart enskilda fall som är mycket särpräglade.”). Det sagda hindrar inte att det fortsatt är så att det avgörande i och för sig måste vara om villfarelsen är uppenbart ursäktlig, men vid bedömningen av vad som är uppenbart ursäktligt får man alltså hålla sig till fall som är närmast analoga med de typfall som finns angivna på området.

Det förhållandet att den tilltalade i och för sig varit i straffrättsvillfarelse — utan att detta lett till ansvarsfrihet — beaktades dock vid straffvärdebedömningen med stöd av 29 kap. 3 § första stycket 5.

Se även, angående relationen mellan uppsåt och straffrättsvillfarelse, tillägget i ”Polisingripandet II" NJA 2025 s. 1037 II som behandlas nedan i avsnitt 4.1.14.

3.5 Uppsåt och oaktsamhet

3.5.1 Uppsåt

Det s.k. medvetenhetskrav som följer av tidigare rättspraxis från Högsta domstolen har behandlats och tillämpats i det ovan nämnda fallet ”Vanföreställningen” NJA 2020 s. 169. Högsta domstolen kan i rättsfallet sägas befästa kravet och utveckla dess innebörd. (Som redan framgått har rättsfallet kommenterats av Tova Bennet i JT 2020–21 s. 182 ff. Rättsfallet har, i här aktuella avseenden också analyserats av Ebba Riberdahl i en artikel i SvJT 2023 s. 301 ff.)

Det finns inledningsvis anledning att framhålla att man, om man kommer fram till att medvetenhetskravet är uppfyllt, har att pröva uppsåt till den otillåtna gärningen på sedvanligt sätt. När medvetenhetskravet inte är uppfyllt brister det alltså på ett mer grundläggande plan än i de fall då täckningsprincipens krav inte är uppfyllda, men det hindrar förstås inte att en person som uppfyller medvetenhetskravet (de flesta) kan sakna uppsåt i något relevant hänseende.

I målet konstaterar domstolen

– *att* det i uppsåtsrekvisitet ligger ett allmänt krav på medvetenhet,

– *att* det för att uppsåt ska kunna föreligga förutsätts att gärningsmannen har varit i ett sådant tillstånd att uppsåtsrekvisitet kan vara uppfyllt (vilket får sägas vara något av en tautologi), samt

– *att* kravet får särskild betydelse när gärningsmannen lider av en allvarlig psykisk störning i form av en akut psykos med bristande verklighetsuppfattning eller något annat motsvarande höggradigt förvirrings- och omtöckningstillstånd.

Vidare anges (se p. 15) att medvetenhetskravet förutsätter att gärningsmannen är i någon grad medveten om att han eller hon utför ett visst handlande (i tidigare avgöranden, se NJA 1968 s. 471 och NJA 1969 s. 401, har detta uttryckts så att gärningsmannen ska vara i tillräcklig grad medveten om sitt handlande). I det sagda ligger enligt domstolen att gärningsmannen måste ha ett visst mått av basal grundförståelse för det sammanhang och den omgivning där gärningen företas. Samtidigt betonas att det endast är höggradiga förvirrings- och omtöckningstillstånd som tar sig uttryck i ett grumlat medvetande som kan medföra att uppsåt inte föreligger. Det leder domstolen vidare till slutsatsen att kravet aktualiseras endast i ett fåtal fall och bara för en begränsad del av de allvarligt psykiskt störda lagöverträdare som träffas av det absoluta fängelseförbudet.

Det framhålls i avgörandet också att det förhållandet att gärningsmannen har en helt felaktig uppfattning om motivbilden eller andra bakomliggande förhållanden inte hindrar att medvetenhetskravet är uppfyllt. Detta uttalande får emellertid inte övertolkas. Det tar bara sikte på att sådana felaktiga uppfattningar normalt inte (i sig) hindrar att just medvetenhetskravet är uppfyllt. En annan sak är att felaktiga uppfattningar av detta slag kan leda till slutsatsen att gärningsmannen inte haft erforderligt uppsåt till brottsrekvisiten eller saknat erforderligt uppsåt till att det inte föreligger några rättfärdigande (tillåtande) omständigheter. En felaktig uppfattning om motivbilden eller bakomliggande förhållanden kan t.ex. avse att den sak som tas tillhör gärningsmannen själv (och då föreligger inte uppsåt till att saken tillhör annan) eller att gärningen företas i ett krigstillstånd (varvid detta förhållande måste beaktas vid bedömningen av om det föreligger uppsåtstäckning av att det inte föreligger några omständigheter som gör gärningen rättsenlig) osv. Inte sällan kommer en helt felaktig uppfattning om motivbilden eller om bakomliggande förhållanden innebära att gärningsmannen inte har haft för brottstypen erforderligt uppsåt.

Eftersom medvetenhetskravet utgör en del av uppsåtskravet och eftersom uppsåtskravet inte ska efterges vid rus (se NJA 2011 s. 563) måste — försåvitt man inte av någon anledning, t.ex. av rent opportunistiska skäl, vill göra ett ad hoc-baserat undantag för just medvetenhetskravet — kravet på medvetenhet gälla också vid självförvållat rus. Det skulle vara minst sagt obegripligt om rättsläget skulle vara sådant att den som till följd av berusning inte förstår en viss del av sin handling (dvs. saknar uppsåt till någon del av gärningen) går fri från ansvar medan den som till följd av berusning helt saknar förutsättningar för att ha uppsåt fälls till ansvar. Den som helt saknar förutsättningar att ha uppsåt bör rimligen också sakna uppsåt på ett mer konkret plan.

Domstolen konstaterar vid sidan av det som sägs om medvetenhetskravet att ofrivilliga handlingar — t.ex. reflexrörelser eller handlingar där medvetandet har varit helt frånkopplat är att behandla som en brist på erforderlig gärningskontroll, dvs. det rör de objektiva förutsättningarna för straffansvar.

I ”Sömninvändningen” NJA 2024 s. 174 tillämpades medvetenhetskravet och uppsåtskravet i övrigt i ett fall av rattfylleri där det gjordes en invändning om s.k. somnambulism. Högsta domstolen uttalar i rättsfallet följande.

3. Somnambulism, eller sömngång, brukar beskrivas som ett tillstånd där en sovande utför handlingar som han eller hon normalt gör i vaket tillstånd eller helst undviker i vaket tillstånd.

4. Vid en situation som den i målet, där det rör sig om ett förhållandevis sammansatt agerande, bör den straffrättsliga betydelsen av somnambulism bedömas som en fråga om förekomsten av erforderligt uppsåt. Om det däremot gäller en reflexmässig eller liknande ofrivillig handling, kan det brista redan i de objektiva förutsättningarna för straffrättsligt ansvar.

5. I det straffrättsliga kravet på uppsåt ligger att gärningsmannen måste ha varit i någon grad medveten om sitt handlande. Om gärningsmannens medvetande har varit alltför grumlat, föreligger inte uppsåt i straffrättslig mening. Kravet på medvetenhet är ganska lågt ställt. Det krävs bara att gärningsmannen har haft ett visst mått av basal grundförståelse av det sammanhang och den omgivning där gärningen företas. (Jfr t.ex. ”Insulinkänningen” NJA 1969 s. 401 och ”Vanföreställningen” NJA 2020 s. 169 p. 14 och 15.)

6. Det finns inte skäl att se på beviskravet för uppsåt vid en invändning om somnambulism på annat sätt än vad som i allmänhet gäller i brottmål. Åklagaren har att styrka sådana omständigheter som ger stöd för bedömningen att det är ställt utom rimligt tvivel att gärningsmannen handlade med uppsåt, och detta gäller även för det i uppsåtsrekvisitet ingående kravet på tillräcklig grad av medvetenhet. (Jfr ”Vanföreställningen” p. 17.)

7. Allmänt sett gäller – här liksom ofta annars – att rättens bedömning av gärningsmannens uppsåt får utgå från vad som är utrett i målet om de närmare omständigheterna kring handlandet och vad gärningsmannen kan ha uttryckt. Det är då av betydelse vilken typ av handling som åtalet gäller.

8. Ett utlåtande av en sömnexpert eller annan utredning om somnambulism kan vara av värde. Sådan utredning kan tillföra kunskaper om hur sömntillstånd typiskt sett ter sig och sannolikheten för att den aktuella gärningen har skett i sömnen. Ansvaret för den straffrättsliga uppsåtsbedömningen ligger dock alltid på rätten, med beaktande av den samlade utredningen i målet.

I det enskilda fallet ansågs såväl medvetenhetskravet som uppsåtskravet i övrigt vara uppfyllt. (Se närmare angående p. 4 ovan i avsnitt 3.1.2.) Rättsfallet har kommenterats av Tova Bennet i JT 2025–26 s. 319 ff.

I rättsfallet ”15 000 kronor” NJA 2020 s. 545 behandlades kravet på uppsåtstäckning vid penningtvättsbrott utan styrkt förbrott (utanför näringsverksamhet) enligt 7 § tredje stycket lagen (2014:307) om straff för penningtvättsbrott. I avgörandet uttalade Högsta domstolen att ansvar för uppsåtligt brott enligt bestämmelsen förutsätter uppsåt inte bara till de faktiska omständigheter som domstolen lägger till grund för bedömningen att penningtvättsåtgärden skäligen kan antas vara vidtagen i penningtvättssyfte (vilket sägs vara fallet enligt förarbetena), utan därutöver något slags förståelse av de risker som åtgärderna innebär. Domstolen skrev i denna del följande:

> 23. Att åtgärden skäligen kan antas vara vidtagen i visst syfte är ett objektivt rekvisit som ska vara täckt av gärningsmannens uppsåt. Enligt motiven är det inte nödvändigt för ansvar att gärningsmannen själv har gjort bedömningen att åtgärden skäligen kan antas vara vidtagen i syfte att dölja eller främja. De omständigheter som ligger till grund för bedömningen att så är fallet ska dock vara täckta av gärningsmannens uppsåt. (Se a. prop. s. 115.) Det är alltså inte i första hand fråga om att bedöma vad gärningsmannen själv har insett beträffande syftet med åtgärden.
>
> 24. Grunden för straffansvaret är enligt motiven att gärningsmannen gör sig skyldig till ett klandervärt risktagande (se a. prop. s. 115). Det innebär att gärningsmannen ska kunna klandras för att han eller hon uppsåtligen tar en risk när en viss handling utförs. Det krävs visserligen inte att gärningsmannen själv gör bedömningen att åtgärden skäligen kan antas vara vidtagen i penningtvättssyfte. Situationerna kan dock te sig mycket olika och enbart kännedom om de faktiska omständigheterna kan därför inte alltid anses tillräcklig för straffansvar enligt bestämmelsen. Bland annat hänger detta samman med att penningtvätt kan innehålla inslag som i sig inte är anmärkningsvärda, i vart fall inte för den som bara ser den enskilda transaktionen och inte hela det sammanhang som den ingår i.
>
> 25. Omständigheterna kring transaktionen i det enskilda fallet kan i och för sig vara så kvalificerade att kunskap om dem måste leda till misstanken att åtgärden har vidtagits i ett penningtvättssyfte. I andra fall är emellertid omständigheterna inte så kvalificerade. Det är då inte tillräckligt för straffansvar att gärningsmannen känner till de faktiska omständigheterna. Det måste i sådana fall därutöver krävas att han eller hon förstår åtminstone att åtgärden kan innefatta ett riskmoment.

Rättsfallet kan i denna del sägas tydliggöra att man vid frågor om uppsåtstäckning visserligen kan utgå ifrån att det normalt är tillräckligt med uppsåt till de faktiska omständigheter som ligger till grund för domstolens bedömning att ett visst rekvisit är uppfyllt, men att det inte kan tas för givet att detta alltid är tillräckligt. Gärningsmannens uppsåt måste s.a.s. kunna ligga till grund för bedömningen att gärningsmannen med uppsåt har gjort det som är straffvärt. I detta fall ansågs enbart uppsåt till (litet förenklat) att pengar kommit in på den 16-årige gärningsmannens konto, att det strax efter ringt någon som sagt att

denne swishat fel och att denne någon sedan begärt att få tillbaka pengarna inte vara tillräckligt för att 16-åringen skulle anses ha uppsåtligen begått ett sådant risktagande som enligt bestämmelsen förutsätts för ansvar. Ett motsvarande exempel skulle kunna vara att det för att uppsåt till fara för brand vid hantering av en cigarett inte nödvändigtvis är tillräckligt att personen förstår att gräset är torrt och att det är väldigt varmt ute, om personen av någon anledning saknar all förståelse för förutsättningarna för att det ska uppstå brand (värme, syre, brännbart ämne osv.). Man kan uttrycka det sagda så att det vid sidan av frågan *vad uppsåt är* (jfr uppsåtsformerna) och frågan om *vad som ska uppsåtstäckas* finns en tredje fråga som gäller *hur det som ska uppsåtstäckas ska täckas*. Jfr i denna del Petter Asp, Uppsåt, oaktsamhet och ursäktande omständigheter, Uppsala 2024 kapitel 5.

I rättsfallet gjordes också bedömningen att 16-åringen inte varit oaktsam på det sätt som förutsätts för ansvar enligt 6 § andra stycket (dvs. gärningsmannen bedömdes inte ha haft skälig anledning att anta att egendomen härrörde från brott eller brottslig verksamhet). Vid bedömningen beaktades gärningsmannens ålder och att han saknade kännedom om de risker som kontanthantering med okända personer kan innebära ur ett penningtvättsperspektiv.

Frågan om *hur* uppsåtet ska täcka de faktorer som ska uppsåtstäckas berördes också i ”Ofredandena i Malmö” NJA 2025 s. 1145. I relation till ”15 000 kronor” skrevs där följande.

> 10. I vissa speciella situationer – där det annars är tillräckligt att uppsåtet täcker de faktiska omständigheterna – har det ansetts att det därutöver behöver prövas om gärningsmannen också har en viss uppfattning om vad dessa omständigheter innebär (jfr ”15 000 kr” NJA 2020 s. 545 som avser penningtvättsbrott). Det ställningstagandet bygger på att uppsåt till de faktiska omständigheterna, till exempel att vissa helt vardagliga transaktioner har genomförts, ibland inte behöver innebära att gärningsmannen alls förstått de risker som är förknippade med gärningen.
>
> 11. Vid ofredandebrott måste emellertid uppsåt till de faktiska omständigheter som domstolen lägger till grund för sin bedömning regelmässigt anses vara tillräckligt för ansvar.

Man kan uttrycka det sagda så att Högsta domstolen framhåller att uppsåt till de faktiska omständigheterna vid ofredande regelmässigt innebär att man har någon slags förståelse — en förståelse som är tillräcklig för uppsåtsansvar — för vad gärningen innebär. Frågan aktualiserades av att det i fallet var fråga om en person som led av autism och lindrig, alternativt medelsvår, utvecklingsstörning, och som i vart fall inte fullt ut förstod hur hans gärningar påverkade andra. Högsta domstolens tillämpning innebar att hans i och för sig nedsatta förståelse av gärningarnas innebörd i och för sig var tillräcklig för att det skulle föreligga sådant uppsåt som krävs för ofredande, men det

faktum att han inte fullt ut insåg hur hans gärningar påverkade målsägandena — det förelåg s.a.s. ett förståelseunderskott avseende gärningarnas påverkan på andra — beaktades å andra sidan vid straffvärdebedömningen.

I anslutning till de nyss nämnda rättsfallen kan pekas också på ”Krigsposeringarna” NJA 2021 s. 303 där Högsta domstolen i förhållande till brottet krigsförbrytelse kan sägas ha slagit fast att det där gäller ett krav på att gärningsmannen haft uppsåt till de faktiska omständigheter som domstolen lägger till grund för bedömningen att rekvisiten i paragrafen är uppfyllda, men att det vid det brottet inte krävs mer än så (se p. 31).

Se även ”Medhjälparen i Linanäs” NJA 2023 s. 177 (ovan i avsnitt 3.2.3) där det i p. 15 understryks att den medverkande inte själv behöver göra bedömningen att hens agerande innebär ett främjande, utan att det är tillräckligt att hen har uppsåt till de faktiska omständigheter som ligger till grund för bedömningen att ett främjande föreligger.

I ”Norra Vägens Livs” NJA 2022 s. 264, som handlade om olovlig försäljning av cigaretter, behandlas uppsåtsbedömningen vid s.k. företagaransvar. I avgörandet konstateras att kravet på uppsåtstäckning vid brott enligt den aktuella straffbestämmelsen innebär att det förutsätts att gärningsmannen har uppsåt till att tobaksvarorna saknar föreskriven hälsovarning och tillhandahålls till konsumenter. Det konstateras också att fråga är om uppsåt till gärningsomständigheter och att tillämpliga uppsåtsformer är insiktsuppsåt och likgiltighetsuppsåt. Sedan beskrivs förutsättningarna för att likgiltighetsuppsåt ska föreligga och i sammanhanget berörs också vissa fallgropar vid uppsåtsprövningen. Vad gäller bedömningen i fall av företagaransvar framhålls i relation till det andra ledet i likgiltighetsuppsåtet särskilt följande.

> 20. I det andra ledet ska domstolen pröva om den tilltalade var likgiltig i förhållande till att gärningsomständigheterna faktiskt förelåg. När det gäller den bedömning som då ska göras kan hänvisas till rättsfallet ”Övernattningen” NJA 2019 s. 668 (särskilt p. 23 och 24). Det kan emellertid här konstateras att enbart det förhållandet att den tilltalade har ett tillsynsansvar för den verksamhet där gärningen har begåtts inte säger något om hans eller hennes inställning till om gärningsomständigheterna föreligger. Däremot ligger det i sakens natur att om en tillsynsansvarig regelmässigt har försummat att utöva tillsyn så utgör detta inte sällan ett starkt indicium på att han eller hon är likgiltig till om gärningsomständigheterna föreligger eller inte. Det kan uttryckas som så att underlåtenheten att utöva tillsynsansvaret utgör en s.k. likgiltighetsmarkör (jfr Dennis Andreev, Om likgiltighetsuppsåt till omständigheter, i JT 2020, s. 880 ff.).

I det enskilda fallet ansågs det inte styrkt att personen insett att det fanns en risk för att det under den aktuella tidsperioden tillhandahållits cigaretter som var oriktigt märkta.

Frågan om uppsåt vid underlåtenhet (jfr ”Vildsvinet” NJA 2016 s. 702) berörs i ”Provboendet”. Högsta domstolen kan här sägas nyansera uttalandena i ”Vildsvinet” och försöka tydliggöra vad det innebär att man måste ha uppsåt till att en viss handling borde ha utförts. Domstolen skriver följande.

> 15. Ett straffrättsligt ansvar för underlåtenhet att fullgöra en plikt förutsätter således [jfr här ”Vildsvinet” p. 12 och 13, min anm.], utöver subjektiv täckning till de faktiska förhållanden som i det enskilda fallet har utlöst plikten, en viss kännedom om pliktens existens. Det är däremot i allmänhet inte en förutsättning för ansvar att gärningsmannen också har förstått den närmare innebörden av plikten, t.ex. när det gäller de rättsliga förutsättningarna för att plikten ska inträda eller omfattningen av olika undantag från plikten. Bedömningen kan dock variera beroende på straffbestämmelsens utformning och syfte.
>
> 16. Folkbokföringsbrott är ett uppsåtligt brott (jfr 1 kap. 2 § första stycket BrB). Ett straffansvar för underlåten anmälan förutsätter därmed uppsåt dels till att det finns en skyldighet att anmäla uppgifter om bosättning för folkbokföring, dels till de faktiska omständigheter som har utlöst anmälningsskyldigheten i det enskilda fallet. Kravet på uppsåt omfattar däremot inte den närmare innebörden av anmälningsskyldigheten, t.ex. när det gäller de undantag som gäller från skyldigheten.

I det enskilda fallet ansågs den tilltalade ha varit medveten om de faktiska förhållanden som utlöste anmälningsskyldigheten och om att det fanns en skyldighet att anmäla ändrad bosättning för folkbokföring. Att han varit av uppfattningen att anmälningsskyldigheten inte omfattade provboendet befriade inte från ansvar: sådan felaktig tro utgör alltså inte uppsåtsbrist vid underlåten anmälan av nu aktuellt slag.

I ”Förväxlingen” NJA 2022 s. 675 klargör Högsta domstolen att det för ansvar för anstiftan i fall där den anstiftade angriper fel offer — och anstiftaren inte *de facto* har uppsåt som täcker att någon annan än det tilltänkta offret kan komma att angripas — fordras:

– dels att den gärning som anstiftan avser är likvärdig med den som faktiskt begås,

– dels att utfallet (dvs. att den anstiftade angriper fel person) är en tänkbar följd av det händelseförlopp som anstiftaren har satt i rörelse.

Innebörden av det sagda är att uppsåt till att en viss människa ska dödas (eller skadas etc.) innefattar täckning av att en annan människa dödas (eller skadas etc.) såvitt detta är en tänkbar följd av anstiftansgärningen.

Det kan särskilt noteras att Högsta domstolen framhåller att frågan om vad som krävs beträffande anstiftarens uppsåt *inte* kan avgöras med tillämpning av olika teorier om aberratio ictus. Detta framstår som helt naturligt eftersom lärorna om aberratio ictus (slagets avvikelse) bygger

på att det konkreta orsakandet i tid och rum avviker från det som gärningsmannen där och då föreställer sig. Även om man kan säga att en anstiftare — på ett liknande sätt som när någon skjuter en pil mot en person men träffar en annan — skickar i väg en pil som orsakar något på ett annat sätt än anstiftaren föreställt sig, så avviker situationen påtagligt från de som ligger till grund för diskussionen om aberratio ictus: anstiftaren har inget — i tid och rum — konkret objekt i sikte.

I rättsfallet tydliggör Högsta domstolen också att anstiftaren i de fall hens uppsåt täcker endast en persons död inte kan fällas till ansvar för både ett fullbordat mord och ett försök till mord. Om man kunde göra det skulle det innebära att gärningsmannens uppsåt att döda en person utsträcks till att omfatta två personer, vilket med hänsyn till att antal är en central straffvärdegrundande omständighet, inte bör komma i fråga. Sedan kan det naturligtvis förekomma fall där anstiftaren har uppsåt till flera personers död: anstiftaren kan t.ex. ha haft likgiltighetsuppsåt som täcker att den anstiftade gärningen skulle komma att utföras på ett sådant sätt att flera personer skulle dö. Rättsfallet kommenteras av Erik Svensson i JT 2022–23 s. 896 ff.

I rättsfallet ”Det afghanska körkortet” NJA 2019 s. 721, refererat nedan i avsnitt 4.2.1, klargörs att det inte — på sätt som ibland antagits i underrättspraxis — finns någon särskild bevisregel som ska tillämpas vid bedömande av om en person haft uppsåt i förhållande till att hen saknat behörighet att föra en bil. Jfr angående rättsfallet Dennis Andreev i JT 2019–20 s. 880 ff.

3.5.2 Oaktsamhet

I ”Övernattningen II” NJA 2022 s. 237 ansågs det inte föreligga sådan grov oaktsamhet som krävs för ansvar för oaktsam våldtäkt (se nedan i avsnitt 4.1.4). Se även ”15 000 kronor” NJA 2020 s. 545 (som behandlas i föregående avsnitt) och ”IMDG-koden” NJA 2025 s. 1128. I dessa fall handlar frågan om oaktsamhet endast om oaktsamhet som ett (till uppsåt alternativt) skuldrekvisit (personlig oaktsamhet).

I rättsfallen ”RC24” NJA 2020 s. 397, ”En amerikansk bulldogg” NJA 2021 s. 1197 samt i ”Kollisionen på Krusegatan” NJA 2025 s. 1006 (se närmare dels nedan i avsnitt 4.1.1, dels, beträffande det sistnämnda avgörandet, ovan i avsnitt 3.1.2) utvecklas hur oaktsamhetsbedömningen ska göras vid brott som innefattar ett orsakande. Det ska då ske en prövning av såväl *gärningens oaktsamhet* (oaktsamhet i objektiv mening, otillåtet risktagande) som *personens oaktsamhet* (oaktsamhet som till uppsåt alternativ skuldform). I alla tre rättsfallen görs också dessa båda prövningar.

3.6 Allmänna frågor om gradindelning

Frågor om gradindelning har behandlats i ett stort antal rättsfall under den nu aktuella perioden. Högsta domstolen måste numera sägas ha ett ganska väl ensat förhållningssätt till hur frågor om gradindelning på ett mer allmänt plan ska bedömas och litet förenklat kan sägas att Högsta domstolen dels betonar att bedömningen tar sin utgångspunkt i kvalifikationsgrunderna (när sådana finns), dels betonar sambandet med straffvärdebedömningen (straffvärdebedömningen och gradindelningen går — om det inte finns faktorer som påverkar straffvärdet men inte gradindelningen — hand i hand), dels betonar att en helhetsbedömning alltid måste göras. En annan sak är att gradindelningen i det enskilda fallet — också om det finns en struktur att följa vid bedömningen — alltid ytterst beror på omständigheterna.

Se i sammanhanget bl.a. ”Kvantumbranden” NJA 2019 s. 492, ”Människorovet” NJA 2019 s. 553, ”Mopedbilen” NJA 2019 s. 684, ”Upprepade övergrepp i rättssak” NJA 2019 s. 747, ”Den utdragna misshandeln” NJA 2020 s. 564, ”Vapnet och kokainpartiet” NJA 2020 s. 615, ”Knivinnehavet i skolan” NJA 2020 s. 778, ”Högskoleprovet” NJA 2021 s. 56, ”Ett eller två vapenbrott” NJA 2021 s. 341, ”Mopedtillgreppet i Västervik” NJA 2021 s. 1102, ”Våldtäkten under knivhot” NJA 2022 s. 75, ”A-traktorn” NJA 2022 s. 1080, ”Påståendena om journalisten” NJA 2022 s. 1136, ”Fruktkniven” NJA 2023 s. 560, ”Pianobäraren” NJA 2024 s. 12, ”Vinkelslipen” NJA 2024 s. 335, ”Jackan” NJA 2025 s. 187, ”TV-rummet” NJA 2025 s. 326, ”Restaurangdörren” NJA 2025 s. 3, ”Drograttfylleriet i Fyledalen” NJA 2025 s. 211, NJA 2025 s. 575, ”Barnpornografiinnehavet I–III” NJA 2025 s. 943 (I–III), ”Vapenbilden” NJA 2025 s. 992, ”Ringa stöld-gränsen II” NJA 2025 s. 1024 och ”Bilbesiktarens mutbrott” NJA 2025 s. 1114.

3.7 Konkurrens

I ”Människorovet” NJA 2019 s. 553 behandlades, utöver frågan om ett människorov kunde bedömas vara mindre grovt (se i denna del nedan i avsnitt 4.1.2), frågan om konkurrens mellan människorov och misshandel. I den senare delen uttalande Högsta domstolen följande.

> 22. Om det som gärningsmannen vill åstadkomma med hjälp av frihetsberövandet fullföljs efter det att människorovet har fullbordats, t.ex. misshandel, sexualbrott eller utpressning, ska det dömas särskilt för det brottet. Denna senare gärning ska då inte påverka gradindelningen när det gäller människorovet. Så är fallet oavsett om den sistnämnda gärningen är av lindrigare eller mera allvarligt slag.
>
> 23. Situationen är en annan om det är fråga om hot- och våldshandlingar som ingår i själva bemäktigandet eller bortförandet, t.ex. misshandel och olaga hot (3 kap. 5 § och 4 kap. 5 § BrB). Sådana handlingar konsumeras – med hänsyn till den stränga straffskalan för människorov – i normalfallet av

människorovet. Särskilt allvarliga våldshandlingar som representerar ett påtagligt straffvärde, t.ex. grov misshandel (3 kap. 6 §), bör emellertid inte konsumeras (jfr bl.a. Jareborg, a.a. s. 46 och Magnus Ulväng, Brottslighetskonkurrens, 2013, s. 482 f.). I de fall där detta medför att gärningsmannen döms både för människorov enligt 4 kap. 1 § första stycket och för grov misshandel kan det förhållandet behöva beaktas inom ramen för straffvärdebedömningen för att undvika ett opåkallat strängt straff för den samlade brottsligheten.

I avgörandet dömdes gärningsmannen särskilt för grov misshandel.

I ett fall när en nioåring bevittnat ett sexuellt övergrepp mot en femåring bestående i att gärningsmannen blottat sig och låtit femåringen beröra hans könsorgan dömdes, med hänvisning till att brotten har olika kriminalpolitisk grund, gärningsmannen för både barnfridsbrott och sexuellt ofredande mot barn i konkurrens i förhållande till nioåringen, se ”TV-rummet” NJA 2025 s. 326. Gärningsmannen ansågs dock inte ha begått barnfridsbrott mot femåringen på grund av att hon bevittnat det sexuella ofredande som bestod i att nioåringen bevittnat övergreppet mot femåringen. (Se närmare nedan i avsnitt 4.1.2.)

Frågan om konkurrens mellan sabotage mot blåljusverksamhet och våldsamt upplopp behandlas i ”Påskuppploppet i Örebro” NJA 2023 s. 114. I linje med vad som uttalas i förarbetena till sabotage mot blåljusverksamhet framgår av rättsfallet att konkurrensfrågan visserligen som utgångspunkt får bedömas utifrån vad som framstår som det väsentliga i händelseförloppet och vilket brott som framstår som det huvudsakliga. Samtidigt konstateras att uttalandena i förarbetena får antas ta sikt på konkurrensfrågan vid normalgraden av sabotage mot blåljusverksamhet och att grovt sådant brott — med hänsyn till de stora skillnaderna i straffskala — i de flesta fall får anses konsumera våldsamt upplopp. I sammanhanget uttalas också att det i regel ska dömas också för brott mot person (enligt 3, 4 eller 17 kap.) om ansvar för sådant brott aktualiseras samtidigt som ansvar för sabotage mot blåljusverksamhet eller våldsamt upplopp.

I ”Upprepade övergrepp i rättssak” NJA 2019 s. 747 bedömdes varje gärning — i ett fall med upprepade fall av övergrepp i rättssak begångna mot samma målsägande under en tremånadersperiod — som en egen brottsenhet (jfr bedömningen i tingsrätten och hovrätten där gärningarna sammantaget bedömdes utgöra ett fall av grovt övergrepp i rättssak). Högsta domstolen gjorde emellertid samtidigt uttalanden som öppnar för att i vissa fall bedöma flera gärningar som ett brott:

22. Övergrepp i rättssak är ett brott som, även om brottet utgör ett brott mot staten som regleras i 17 kap. BrB, förutsätter ett angrepp på en enskild individ. När angreppet består i våldsgärningar kan det därför vara närliggande att söka ledning i hur brottsenheten brukar avgränsas vid brotten mot per-

son. Det skulle innebära att brottsenheten bestäms av antalet drabbade personer och utifrån vad som kan bedömas som ett sammanhängande händelseförlopp.

23. Med hänsyn till att brottet förutsätter att angreppet sker i ett visst syfte kan det emellertid finnas ett visst utrymme att vidga brottsenheten och låta flera gärningar vidtagna i samma syfte konstituera en brottsenhet. Detta måste emellertid förutsätta att gärningarna är så nära kopplade till varandra att det, med beaktande av brottsbeskrivningens utformning, finns skäl att se dem som en enhet. En sådan koppling kan tänkas bestå i att gärningarna begås inom en begränsad tidsrymd (jfr NJA 2017 s. 966). Det kan också förhålla sig så att gärningsmannen redan från början har haft en tydlig plan som innebär att gärningen begåtts i flera steg.

Vad gäller bokföringsbrott utgör ett åsidosättande av bokföringsskyldigheten genom att inte upprätta årsredovisning en brottsenhet vid sidan av de åsidosättanden som har förekommit vid den löpande bokföringen för året, se ”Ett eller flera bokföringsbrott” NJA 2022 s. 562.

Enligt ”Den andra sortens narkotika” NJA 2021 s. 3 konsumeras inte straffbart bruk av narkotika av visst slag inte av straffbart innehav av narkotika av annat slag och det gäller även om den brukade narkotikan tidigare innehafts samtidigt som den narkotika som innehavsbrottet avsåg. Avgörandet kan ses som en precisering av den konkurrenslösning som Högsta domstolen valde i ”Det delvis förbrukade narkotikainnehavet” NJA 2017 s. 415 (där det var fråga om narkotika av samma sort).

I ”Näringspenningtvätten i Dackom Bygg” NJA 2022 s. 42 uttalas att varje fall av näringspenningtvätt ska behandlas som ett särskilt brott (i fallet var fråga om 25 kontantuttag).

Samtidigt innehav av vapen på två olika platser har i ”Ett eller två vapenbrott” NJA 2021 s. 341 ansetts utgöra endast ett vapenbrott, men det förhållandet att vapnen förvarades på olika platser har beaktats — i skärpande riktning — vid straffvärdebedömningen. I målet behandlas också frågan om rubricering av brotten. Se närmare nedan i avsnitt 4.2.4.

4 Straffrättens speciella del

4.1 Allmän straffrätt (brottsbalken)

4.1.1 Brott mot liv och hälsa

Andnöd till följd av strupgrepp får enligt ”Andnöden” NJA 2025 s. 1408 normalt anses utgöra ett fysiskt lidande som medför att rekvisitet smärta i bestämmelsen om misshandel i 3 kap. 5 § är uppfyllt. Det måste emellertid göras en bedömning utifrån omständigheterna i det enskilda fallet. Om det varit fråga om ett sådant mindre kroppsligt obehag som inte utgör smärta aktualiseras inte ansvar för misshandel (fråga ska då vara om mindre kroppsligt obehag).

En misshandel som innefattade bl.a. två stryptag, slag med tillhyggen mot kropp och huvud och hällande av kokhett vatten på en kvinnas

underliv bedömdes i ”Den utdragna misshandeln” NJA 2020 s. 564 utgöra synnerligen grov misshandel enligt 3 kap. 6 § andra stycket. Högsta domstolen framhöll att det — även om det inte var fråga om ett fall där de fysiska skadorna blev bestående — var uppenbart att gärningsmannen åsamkat offret ett mycket påtagligt och i tiden utdraget lidande. Genom att fortsätta misshandeln och utöva grovt våld även när offret låg helt försvarslös på golvet hade han också visat avsevärd brutalitet och likgiltighet inför hennes situation.

I ”Fruktkniven” NJA 2023 s. 560 bedömdes en misshandel som bestod i att gärningsmannen tagit strupgrepp på målsäganden och huggit henne med en kniv i armar och ben inte utgöra grov misshandel utan misshandel av normalgraden enligt 3 kap. 5 §. Vid bedömningen beaktades bl.a. att den smärta som orsakades inte var särskilt intensiv eller långvarig, att det inte var visat att hon orsakats andnöd, att gärningsmannen hade beväpnat sig med en förhållandevis liten och tunn kniv och att målsäganden omedelbart fick hjälp att avvärja angreppet. Straffvärdet ansågs något överstiga fängelse i ett år.

Rättsfallet ”Fiskekniven” NJA 2021 s. 139 gällde straffmätningen vid grov misshandel och grovt vållande till annans död. I avgörandet framhåller Högsta domstolen att 2017 års ändringar av minimistraffet för grova våldsbrott innebär att straffmätningen ska utgå från en högre miniminivå samtidigt som det fortsatt ska beaktas om gärningen utgjort ett allvarligt angrepp på någons liv eller hälsa eller trygghet till person (jfr 29 kap. 1 § andra stycket andra meningen). Uttalandena låter sig kanske inte på ett alldeles självklart sätt förenas med vad Högsta domstolen sa i ”Rånet i tobaksbutiken” och ”Rånet i guldsmedsbutiken” NJA 2018 s. 767 (I) och (II). I de sistnämnda rättsfallen sades följande.

> 30. De reformer som har skett beträffande straffvärde och straffskalorna för bl.a. grovt rån får så förstås att skärpningen av straffskalorna är ägnad att åstadkomma den höjning av straffen för allvarliga våldsbrott som eftersträvades med 2010 års reform, dvs. att generellt höja straffnivån för sådana brott. De konkreta uttalanden som gjordes vid 2010 års reform rörande förändrade straffvärdenivåer får därmed anses vara överspelade när det gäller brott som omfattas av 2017 års ändringar.

Intrycket av nyss citerade p. 30 är onekligen att skärpningen av minimistraffen tar om hand den höjning som skulle åstadkommas genom 29 kap. 1 § andra stycket andra meningen. Om man läser det citerade partiet med betoning på ”konkreta uttalanden” så går det emellertid att få ihop rättsfallen. Det man ska bortse från är då de mer konkreta uttalanden som finns om skärpningens storlek på olika nivåer som gjordes vid 2010 års reform — de är omhändertagna genom de skärpta straffskalorna — men bestämmelsen ska fortsatt beaktas i skärpande riktning på ett mer allmänt plan.

Se om ”Fiskekniven” NJA 2021 s. 139 också nedan i avsnittet om straffvärdebedömningen vid flerfaldig brottslighet (i avsnitt 5.1.1). I

målet bestämdes straffvärdet för den samlade brottsligheten till fängelse i fyra år.

I ”RC24” NJA 2020 s. 397 ansågs en person (gärningarna begicks av två personer men den ene överklagade inte hovrättens fällande dom) som sålt fentanylanaloger i form av nässpray ha gjort sig skyldig till grovt vållande till annans död enligt 3 kap. 7 § andra stycket i åtta fall. Fentanylanalogerna, som inte var narkotikaklassade, var mycket farliga och, i den form de såldes, mycket svårdoserade. Gärningen ansågs (objektivt sett) avvika från det aktsamma och ha orsakat de åtta personernas död på ett adekvat (eller relevant) sätt och den tilltalade bedömes ha varit medvetet oaktsam i förhållande till dödsfallen.[2] Straffvärdet bedömdes motsvara fängelse i fyra år. Rättsfallet har med fokus på det begreppsliga analyserats av Miriam Ingeson i Teori och politik, red. Anderberg, Martinsson och Svensson, Uppsala 2022 s. 139 ff.

Rättsfallet visar — på samma sätt som ”En amerikansk bulldogg” (se strax nedan) — tydligt att oaktsamhetsprövningen, när det är fråga om ansvar för att ha orsakat någon form av följd, sker i två led där domstolen måste ta ställning till såväl:

– att gärningen som sådan är oaktsam (att den i sådan grad som krävs för straffansvar avviker från det aktsamma), vilket är detsamma som att den innefattat ett otillåtet risktagande, som

– att gärningsmannen varit personligt oaktsam, dvs. att hen åtminstone borde ha insett det förhållande (i detta fall död) som hen inte haft uppsåt till.

I rättsfallet behandlades också betydelsen av den avlidnes egna risktagande. I den delen skrev Högsta domstolen följande.

> 20. Att en person själv har utfört en handling som lett till dennes död, t.ex. intagit någon farlig substans, hindrar inte att någon annan som bidragit till händelseförloppet kan bli ansvarig enligt 3 kap. 7 § BrB. Den som av misstag förgiftar annans mat kan t.ex. göra sig skyldig till vållande till annans död om den andre seda n äter av maten och dör.

[2] Av prövningstillståndet i målet framgår att Högsta domstolen har haft att utgå ifrån att det var genom förgiftning till följd av intag av fentanylanalogerna som dödsfallen orsakades (jfr p. 7 och 10). Jag har mötts, både i tal och skrift, av invändningar om att Högsta domstolen, trots att den säger att den säger att den utgår ifrån att orsaksfrågan är klarlagd, ändå befattar sig med den frågan. I sammanhanget kan det räcka med att konstatera att begränsningen av prövningstillståndet i p. 7 endast avser det faktiska orsakssammanhanget och att det givetvis inte står i någon konflikt med detta att pröva frågan om adekvans eller relevans. Man kan möjligen, möjligen läsa in en sådan konflikt om man läser orden i avgörandet utan varje hänsyn till den kontext i vilka de står, men varför skulle man göra det? En annan sak är att man kan diskutera om adekvans-/relevansprövningen bör kopplas till oaktsamhetsrekvisitet *i kombination* med orsaksrekvisitet (jfr p. 10) eller enbart till orsakanderekvisitet, men den frågan framstår som renodlat akademisk. Vill man — i ett fall där någon har orsakat en följd på ett icke-adekvat eller icke-relevant sätt — uttrycka det så att det inte alls är fråga om ett orsakande i bestämmelsens mening så går det naturligtvis lika bra som att säga att det inte är fråga om ett oaktsamt orsakande. Detta framförs inte som kritik av det som anförts, utan som ett led i en öppen diskussion som kan leda fram till en ökad förståelse för de frågor som aktualiseras.

21. För att ett orsakande av någons död som sker genom en handling av den avlidne ska kunna föranleda ansvar förutsätts emellertid att den handling som den tilltalade har företagit har innefattat ett otillåtet risktagande. Detta förutsätter i sin tur att den avlidne inte själv, i enlighet med förtroendegrundsatsen, har haft tillräckliga möjligheter att ta ansvar för sitt liv och sin hälsa. Om denne haft sådana möjligheter behöver risken för att denne själv skulle företa den handling som ledde till döden som utgångspunkt inte beaktas vid oaktsamhetsbedömningen. (Se p. 14–19. Jfr rättsfallet ”Ogräs Ex” NJA 1933 s. 120 som avsåg en situation där ett dödsfall orsakats av ett giftigt preparat som överhuvudtaget inte var avsett för förtäring.)

22. Vad nu sagts kan sägas återspegla en mer grundläggande princip som innebär att man som utgångspunkt inte behöver ansvara för att andra personer själva medvetet utsätter sig för skada eller fara.

23. Detta avviker inte från vad som gäller beträffande medverkan till självmord. Det brukar anföras att medhjälp till självmord är straffritt och att ansvar för dråp kommer i fråga endast vid agerande i gärningsmannaskap (se t.ex. NJA 1979 s. 802 på s. 816). När gällande rätt beskrivs på det sättet förutsätts att den som avser att begå självmord är beslutskompetent och att förutsättningarna också i övrigt är sådana att denne har möjlighet att fatta ett tillräckligt informerat beslut. Den som under sådana förhållanden tillhandahåller ett verktyg kan inte göra sig skyldig till brott i gärningsmannaskap om den andre med hjälp av detta avslutar sitt liv. Straffrättsligt ansvar skulle emellertid kunna aktualiseras i den mån förtroendegrundsatsen inte gör sig gällande.

24. Sammantaget kan alltså konstateras att det förhållandet att den avlidnes eget handlande utgör en del i orsakskedjan inte hindrar att någon annan kan ha gjort sig skyldig till vållande till annans död. Men det förutsätter att den gärning som är föremål för bedömning även med beaktande av förtroendegrundsatsen avviker från det aktsamma.

25. Det nu sagda innebär att utgångspunkten vid försäljning av narkotika och andra rusgivande substanser är att ansvar för vållande till annans död inte kommer i fråga när en köpare dör till följd av frivilligt intag av preparatet. Ansvar kan dock komma att aktualiseras om omständigheterna är sådana att köparen inte kan anses ha haft tillräckliga möjligheter att ta ansvar för sig själv och sin hälsa.

Man kan sammanfatta det som sägs på det sättet att det, för att det ska vara fråga om ett vållande å gärningsmannens sida när orsakandet går via offrets egna handlingar, krävs att offret inte haft tillräckliga möjligheter att ta ansvar för sin egen säkerhet och sin egen hälsa.

Det sagda kan möjligen framstå som svårtillgängligt, men om man utgår från ytterlighetsfall — t.ex. å ena sidan att någon använder skämd mat (eller giftig svamp) i en gryta som denne serverar (där det är närmast uppenbart att det förhållandet att gästen själv äter av grytan saknar betydelse) och å andra sidan på typfallet att någon säljer en fin kockkniv till någon som sedan används så vårdslöst att personen skadar

sig (där det är närmast uppenbart att säljaren kan räkna med att köparen tar ansvar för sin egen säkerhet och därför saknar ansvar) — kan det kanske vara lättare att förstå principen. Fentanylanalogförsäljningen låg alltså närmare serverandet av den skämda maten än säljandet av kockkniven. Domstolens uttalanden i denna del kan ses mot bakgrund av att det kan tyckas vara motsägelsefullt att medverkan till självmord inte är kriminaliserat samtidigt som den gärning som åtalet bygger på skulle kunna beskrivas som medverkan till att någon riskerar sitt liv (jfr p. 23).

I rättsfallet ”En amerikansk bulldogg” NJA 2021 s. 1197 ansågs en person, som lämnat en hund av sådant slag som nämns i rättsfallsnamnet i en lägenhet utan att låsa ytterdörren, ha gjort sig skyldig till vållande till kroppsskada enligt 3 kap. 8 § när hunden tog sig ut i trapphuset och skadade en person där. I målet görs de båda bedömningar som framgår av ”RC24”, dvs. dels en bedömning av att själva gärningen i tillräcklig grad avvikit från det aktsamma (att gärningen inneburit ett otillåtet risktagande), dels en bedömning av att gärningsmannen insett eller borde ha insett att det fanns en risk för att handlingen eller underlåtenheten skulle kunna leda till att någon skadades.

En bilförare som till följd av ett hastigt sjukdomsfall (ett abstinensrelaterat epileptiskt anfall) förlorat medvetandet och orsakat en trafikolycka genom att svänga över i motsatt körbana ansågs i ”Kollisionen på Krusegatan” NJA 2025 s. 1006 ha gjort sig skyldig till vållande till kroppsskada enligt 3 kap. 8 §. Gärningsmannen hade tidigare drabbats av ett liknande anfall till följd av ett avbrutet tillfälligt återfall i missbruk och gärningen att köra bil i detta tillstånd ansågs med hänsyn till detta ha innefattat ett otillåtet risktagande (dvs. gärningen ansågs objektivt sett vara oaktsam). Vidare ansågs gärningsmannen ha bort inse risken för att han skulle kunna drabbas av ett nytt anfall och därigenom orsaka kroppsskada, dvs. han hade varit omedvetet oaktsam (också personlig oaktsamhet ansågs alltså föreligga). Två justitieråd var skiljaktiga avseende bedömningen av den personliga oaktsamheten. De menade att det inte var ställt utom rimligt tvivel att omständigheterna varit sådana att gärningsmannen bort inse att det fanns en beaktansvärd risk för att han under körningen skulle förlora medvetandet till följd av ett anfall. Som noterats i det föregående (se avsnitt 3.1.2) tar Högsta domstolens bedömning sin utgångspunkt i en ”tidigare gärning”, bestående i att köra bil i ett visst tillstånd, och (naturligtvis) inte i den ”gärning” som utfördes under ett medvetslöst tillstånd. Rättsfallet har kommenterats av Erik Svensson i JT 2025–26 s. 457 ff.

Sammantaget befäster de tre rättsfallen, på ett mycket tydligt sätt, utgångspunkten att en oaktsamhetsbedömning — i fall där gärningen innefattar ett orsaksförlopp — innefattar två olika bedömningar där den ena tar sikte på gärningens oaktsamhet (dvs. fråga är om en bedömning av om gärningen avviker från det aktsamma eller, med andra ord, om den innefattar ett otillåtet risktagande) och den andra tar sikte

på gärningsmannens oaktsamhet (dvs. fråga är om en bedömning av om gärningsmannen uppfyller kravet på att, som ett till uppsåt alternativt skuldrekvisit, ha varit medvetet eller omedvetet oaktsam, dvs. åtminstone bort inse att gärningen skulle kunna leda till död, kroppsskada eller vad det nu må vara).

Frågan om vad som är en sådan ringa kroppsskada som innebär att ansvar inte ska utdömas för vållande till kroppsskada enligt 3 kap. 8 § behandlades i ”Omkullkörningen” NJA 2020 s. 540. I målet orsakades en cyklist genom en påkörning svullnad på knä, skrubbsår på hand och knä samt mindre blåmärken på några olika ställen på kroppen. Den skadade hade uppsökt sjukhus och röntgats där, men det hade då kunnat konstateras att personen inte var i behov av vård till följd av sina skador. Skadorna bedömdes både var för sig och sammantaget som ringa. Den tilltalade frikändes följaktligen.

4.1.2 Brott mot frihet och frid

Ett människorov bedömdes i ”Människorovet” NJA 2019 s. 553 utgöra människorov av normalgraden enligt 4 kap. 1 § första stycket, inte mindre grovt brott enligt andra stycket. Brottet var visserligen inte planerat och det genomfördes inte med hjälp av vapen eller tillhyggen, men med hänsyn till bl.a. att det vid frihetsberövandet användes betydligt mer våld än vad som krävdes, att frihetsberövandet inte var helt kortvarigt och att frihetsberövandet präglades av att den bortrövade utsattes för en på flera sätt kränkande och förnedrande behandling, som fick honom att frukta för sitt liv, kunde brottet inte bedömas vara mindre grovt. I målet berördes också frågan om konkurrens mellan människorov och misshandel, se i denna del ovan i avsnitt 3.7.

I ”Arbetet i restaurangen” NJA 2022 s. 23 bedömdes ett åtal för människoexploatering enligt 4 kap. 1 b §. Den tilltalade hade uppgivit för två personer, som nyligen kommit till Sverige med mycket begränsade tillgångar, att de kunde få 100 kr i timmen samt fri kost och bostad om de arbetade i hans restaurang. Det stod emellertid klart att den tilltalade aldrig avsett att betala den utlovade ersättningen. Han hade på det viset vilselett de utsatta på det sätt som avses i bestämmelsen. De bedömdes också — särskilt mot bakgrund av risken att stå utan bostad — ha befunnit sig i en sådan svår situation vars utnyttjande kan innebära att människoexploatering föreligger. Det vederlag bestående i kost och bostad som de båda personerna erhållit ansågs vidare innebära att arbetet skedde under uppenbart orimliga villkor; det gällde för båda personerna även om de arbetat i olika utsträckning. Enligt straffbestämmelsen krävs vidare att det varit fråga om exploatering, vilket kan översättas med att det ska ha förekommit ett otillbörligt användande av personen; det förutsätts ett inte obetydligt inslag av integritetskränkning. Också denna förutsättning ansågs uppfylld. Straffvärdet för gärningen bedömdes motsvara fyra månader. Vad gäller brottslighetens

art uttalade Högsta domstolen att arten bör tillmätas viss betydelse när påföljden för människoexploatering bestäms. Om straffvärdet understiger fängelse i sex månader bör det dock i regel inte anses föreligga någon presumtion för fängelse; vid bedömningen bör det tillmätas särskild betydelse hur påtaglig integritetskränkningen i det enskilda fallet varit. I det enskilda fallet ansågs påföljden kunna stanna vid en villkorlig dom som, på grund av att den tilltalade varit frihetsberövad med anledning av brottet, inte förenades med böter. Rättsfallet kommenteras av Anna Sonnsjö Andersson i JT 2022–23 s. 604 ff.

I ”TV-rummet” NJA 2025 s. 326 bedömdes ett barnfridsbrott — bestående i att gärningsmannen lät ett nioårigt barn bevittna ett grovt sexuellt övergrepp mot barn (i sin tur bestående i att gärningsmannen blottade sig och förmådde eller lät en femåring beröra hans kön) — utgöra grovt brott enligt 4 kap. 3 § andra stycket med hänvisning till bl.a. att det är mycket skadligt för den trygghet och tillit som ett barn har rätt att känna att bevittna hur ett annat närstående barn utsätts för ett allvarligt sexualbrott av en närstående vuxen. Ett justitieråd var skiljaktigt och menade att brottet var att bedöma som brott av normalgraden.

Genom samma handling hade gärningsmannen gjort sig skyldig även till sexuellt ofredande (se 6 kap. 10 §) mot nioåringen. Högsta domstolen dömde för brotten, dvs. sexuellt ofredande och barnfridsbrott, i konkurrens eftersom brotten har skilda kriminalpolitiska grunder; sexuellt ofredande mot barn avser att skydda barnets personliga och sexuella integritet medan barnfridsbrottet avser att skydda barnets trygghet och tillit till närstående. Däremot ansågs det inte vara rimligt att döma gärningsmannen för barnfridsbrott mot den som utsattes för det sexuella övergreppet, dvs. för ett barnfridsbrott bestående i att det yngre barnet fick bevittna att det äldre barnet utsattes för sexuellt ofredande (genom att bevittna det sexuella övergreppet mot det yngre barnet). Sistnämnda bedömning framstår närmast som självklar: som Högsta domstolen uttrycker det kan det beskrivas så att femåringen bevittnade att det nioåriga barnet bevittnade brottet som begicks mot henne själv.

Tre misshandelsgärningar begångna inom loppet av ett drygt år ansågs i ”Den grova kvinnofridskränkningen II” NJA 2024 s. 632 utgöra grov kvinnofridskränkning. I rättsfallet klargörs (se p. 10–14) att det vid bedömningen av rekvisitet upprepad kränkning av personens integritet inte behöver göras någon kvalitativ bedömning av om de ingående handlingarna är sådana att de bör bedömas som ett fridskränkningsbrott; denna kvalitativa bedömning bör i stället göras vid tillämpningen av ägnad-att-rekvisitet. Det betyder att också exempelvis tre ofredanden kan uppfylla kravet på upprepad kränkning (jfr prop. 1997/98:55 s. 133 där annat antyds, uttalandet i propositionen får sägas ha skapat påtaglig oreda vid tillämpningen av bestämmelsen i

och med att det leder till att kvalitativa bedömningar av gärningarna måste göras i två led).

Vad gäller bedömningen av om gärningarna var ägnade att allvarligt skada personens självkänsla uttalas att bedömningen visserligen ska ta sikte på vad just de åtalade gärningarna är ägnade att åstadkomma men att det vid bedömningen ska tas hänsyn till hela den utsattes situation:

> 18. [Detta] innebär att de åtalade gärningarnas kvalitet ska bedömas i det sammanhang i vilket de har utförts. Det betyder att det är möjligt att beakta bl.a. under vilka förhållanden som målsäganden lever. Exempelvis kan det ha betydelse om han eller hon av olika skäl är isolerad från omgivningen, har svårt att kommunicera med utomstående eller annars står i ett tydligt beroendeförhållande till den tilltalade (jfr ”Den grova kvinnofridskränkningen I” NJA 2003 s. 144).
>
> 19. Av det sagda följer att det heller inte kan finnas något hinder mot att vid bedömningen beakta om målsäganden, vid sidan om åtalet för fridskränkningsbrottet, har utsatts för andra brott eller kränkande åtgärder av den tilltalade. Också detta utgör en del av det sammanhang i vilket gärningarna har utförts. Exempelvis kan det förhållandet att den tilltalade har gjort sig skyldig till allvarligt våld i ett tidigare skede mot målsäganden ha betydelse för hur senare våldshandlingar påverkar eller kan påverka honom eller henne.

I det enskilda fallet hade de tre misshandelsgärningarna varit av relativt lindrigt slag, men gärningarna var att bedöma i ljuset av de mer allvarliga misshandelsgärningar som den tilltalade tidigare begått mot målsäganden och de tre misshandelsgärningarna hade också begåtts inför parets barn. Vid en sammantagen bedömning, där hela målsägandens situation beaktades, ansågs de åtalade gärningarna ha varit ägnade att allvarligt skada hennes självkänsla.

Två personer som, utan att vara sambor, levt i ett parförhållande under en kortare tid ansågs i ”Det närstående paret II” NJA 2025 s. 296 ha varit närstående på det sätt som avses i 4 kap. 4 a § första stycket. Förhållandet hade visserligen varit relativt kortvarigt (några månader), men de ansågs ändå ha varit närstående bl.a. med hänsyn till att förhållandet varit mycket intensivt, att de under stora delar av förhållandet övernattat hos varandra och att de i stor utsträckning undvikit att umgås med andra. Av allmänt intresse är här framför allt vad domstolen uttalar i punkterna 10 och 11:

> 10. Vid bedömningen av om ett par som inte är sambor är närstående i straffbestämmelsens mening bör beaktas att paragrafen bygger på tanken att det är den nära relationen mellan de båda personerna som skapar en särskild utsatthet. Den nära relationen leder bland annat till att kränkningar kan pågå under en längre tid utan att de upptäcks av andra och att de bindningar som finns mellan personerna kan göra det svårt för den person som utsätt för kränkningarna att komma ur situationen, till exempel genom att anmäla brotten eller genom att bryta upp från förhållandet. Man kan uttrycka det så att det är det faktum att personerna är närstående som skapar möjligheter

för gärningsmannen att mer systematiskt kränka den andra personen. (Jfr [prop. 1997/98:55] s. 78 f. och ”Det närstående paret I” [NJA 2004 s. 97].)

11. Av betydelse vid bedömningen är mot den bakgrunden framför allt vilka praktiska och känslomässiga bindningar som finns mellan parterna i förhållandet, till exempel hur mycket de umgås, hur de organiserar sin vardag och hur känslomässigt beroende de båda är av varandra. Fridskränkningsbrottet är till sin karaktär visserligen sådant att det i praktiken förutsätter att förhållandet har bestått en viss tid, men det går inte att ställa upp några tidsgränser för hur länge ett förhållande måste ha pågått för att två personer ska anses vara närstående i bestämmelsens mening. I sammanhanget kan noteras att sådana förhållanden som avses i andra stycket inte är beroende av att den enligt lagtexten relevanta relationen har pågått under viss tid. På motsvarande sätt kan det finnas situationer där två personer bör anses som närstående i princip omedelbart efter att de inlett en relation.

Se beträffande grov kvinnofridskränkning även ”Kvinnofridskränkningen och straffskärpningen” NJA 2024 s. 117 i avsnitt 3.3 ovan.

I ”Instagrambilden” NJA 2020 s. 273 ansågs en person som lagt ut en bild på Instagram föreställande en påtagligt berusad person som hade kräkts och som satt bredvid en toalettstol ha begått olaga integritetsintrång. Enligt Högsta domstolen var det fråga om en bild som föreställde målsäganden i en mycket utsatt situation. Bilden var vidare av ett så integritetskänsligt slag att personen hade ett starkt och berättigat intresse av att människor i hans omgivning inte fick del av den. Kränkningen av den personliga integriteten hade också förstärkts av den nedsättande kommentar som skrivits på bilden och personen var identifierbar genom den på bilden angivna länken till hans Instagramkonto. Även om bilden varit tillgänglig endast under några timmar så innebar publiceringen att bilden kunde komma att bli kvar på internet under lång tid eller spridas på annat sätt. Sammantaget ansågs omständigheterna vara sådana att spridningen av bilden varit ägnad att medföra allvarlig skada för målsäganden. Ett justitieråd var skiljaktigt och menade att personen inte befunnit sig i en mycket utsatt situation och heller inte att den skada som spridningen av bilden var ägnad att medföra kunde betecknas som allvarlig på det sätt som förutsätts för ansvar.

I ”Bilderna som låg kvar” NJA 2020 s. 917 gjordes bedömningen att olaga integritetsintrång och förtal inte är perdurerande brott. Det betyder bl.a. att det förhållandet att någon är passiv och underlåter att ta bort bilder eller uppgifter inte innebär att bilderna eller uppgifterna sprids på det sätt som avses i bestämmelsen. Eftersom åtalet för olaga integritetsintrång endast avsåg underlåtenhet att ta bort bilder som tidigare publicerats och eftersom brottet inte ansågs vara av perdurerande natur frikändes den tilltalade i den delen. Han dömdes däremot för grovt förtal för publiceringen av bilderna.

Ett hotfullt uttalande via sociala medier som riktats mot alla på en gymnasieskola bedömdes i ”Hotet mot gymnasieskolan” NJA 2020 s. 510 utgöra olaga hot. När ett hot riktar sig mot en anonym allmänhet

är det i regel inte fråga om olaga hot i brottsbalkens mening, men i detta fall hade kretsen varit avgränsad och bestått av (många) enskilda personer. Gärningen föll därmed inte av nyss nämnda skäl utanför straffbestämmelsens tillämpningsområde.

Det hot som framförts hade visserligen varit författat på ryska, men det ansågs likväl ha varit ägnat att framkalla allvarlig rädsla och med hänsyn till hur enkelt en översättning kan göras ansågs personen ha haft insiktsuppsåt beträffande den omständigheten att åtminstone vissa av de hotade skulle få del av innehållet. Två justitieråd var skiljaktiga i huvudsak på den grunden att de inte ansåg det vara visat att den tilltalade haft uppsåt i förhållande till att texten skulle komma till de hotades kännedom i en form som de förstod.

Ett hot med en vinkelslip bedömdes i ”Vinkelslipen” NJA 2024 s. 335 inte ha varit så akut eller överhängande som krävts för att det skulle påtagligt ha förstärkts med hjälp av vapen och brottet ansågs inte heller vid en helhetsbedömning vara att rubricera som grovt. I målet var fråga om en person som höll på att såga upp ett bygellås till en cykel när han blev påkommen; han riktade då vinkelslipen mot målsäganden och sa ”jag kommer skära av dig halsen”, ”jag kommer skära ut dina ögon” och ”jag kommer döda dig” eller liknande. Personen gjorde inget utfall mot målsäganden men gick mot honom med vinkelslipen påslagen och i ansiktshöjd vilket gjorde att målsäganden backade. Det var ett visst avstånd mellan dem. Straffvärdet för brottet ansågs emellertid motsvara tio månaders fängelse, dvs. ligga nära minimistraffet för grovt olaga hot. (Jfr ”Vapenbilden” NJA 2025 s. 992 där förhållandena vid hot mot tjänsteman såtillvida var likartade att ingen av kvalifikationsgrunderna var direkt tillämpliga, men där motsatt bedömning gjordes vad gäller helhetsbedömningen; se nedan i avsnitt 4.1.13.)

När ett olaga hot förmedlas till den hotade genom tredje man krävs det för straffansvar dels att det i gärningsögonblicket typiskt sett finns en beaktansvärd risk för att hotet kommer att vidareförmedlas, dels att hotet senare faktiskt kommer till den hotades kännedom, se ”Det filmade hotet” NJA 2025 s. 530. I fallet var fråga om ett hot mot en person som hade uttalats till personens far. Den sistnämnde hade också filmat händelsen och spelat upp hotet för sitt barn. I det enskilda fallet ansågs de nyss angivna förutsättningarna för att olaga hot ska vara begånget vara uppfyllda, och den tilltalade ansågs också ha haft uppsåt som krävs för brottet. Två justitieråd var skiljaktiga och menade att det inte var styrkt att den tilltalade haft uppsåt i förhållande till att hotet skulle vidareförmedlas.

Kravet på att hotet faktiskt vidareförmedlas är närmast självklart och får anses följa direkt av lagtexten: om hotet inte når fram kan brottsbeskrivningens krav knappast anses vara uppfyllda. Kravet på att det i gärningsögonblicket typiskt sett finns en beaktansvärd risk för vidareförmedlande är ett slags objektiv begränsning av vilka gärningar som kan leda till ansvar och begränsningen är formulerad på ett särskilt sätt för

just vidareförmedlingsfallet av hotbrott. Begränsningen kan närmast anses motsvara det krav på gärningsculpa som generellt måste anses krävas vid orsakande av t.ex. skada eller död, men det är alltså formulerat på ett mer allmänt och för brottet anpassat sätt (”beaktansvärd risk”). Det är tydligt att det i fall där gärningsmannens ansvar bygger på mer eller mindre okontrollerade följder finns ett behov av något slags principer för när olika följder kan tillräknas gärningsmannen, och Högsta domstolens uttalanden i ”Det filmade hotet” kan sägas återspegla detta.

En person som i samband med en demonstration i en affärslokal stannat kvar i lokalen i tio till femton minuter efter att lokalen stängts för allmänheten dömdes i ”Demonstranten som stannade kvar” NJA 2023 s. 1057 för olaga intrång. I avgörandet klargörs att också en lokal som normalt är öppen för allmänheten omfattas av bestämmelsen sedan den stängts (jfr p. 6–8 och ”Skrantahallen” NJA 1995 s. 84[3]). I avgörandet uttalas att det i regel inte uppstår någon direkt konflikt mellan straffbestämmelsen om olaga intrång och yttrande-, mötes- och demonstrationsfriheten (jfr 2 kap. 1 § regeringsformen och artiklarna 10 och 11 i Europakonventionen). Vid olaga intrång är det i regel fråga om en gärning som begås i samband med eller vid sidan om utövandet av t.ex. mötes- eller demonstrationsfriheten och i den mån dessa friheter behöver beaktas vid bedömningen kan det ske vid den intresseavvägning i det enskilda fallet som bestämmelsen i 4 kap. 6 § anses ge utrymme för (jfr t.ex. ”Trapphuset vid Renmarkstorget” NJA 1987 s. 148).

I ”Restaurangdörren” NJA 2025 s. 3 bedömdes ett olaga intrång, i ett fall där en person tagit sig in i en restauranglokal genom att i en dörr obehörigen använda en kod och i nästa dörr skruva loss ett låsvred, utgöra brott av normalgraden. Det olaga intrånget hade visserligen skett
genom inbrott — vilket talade för att brottet var att bedöma som grovt — men samtidigt hade intrånget varit kortvarigt, personen hade vid inbrottet inte orsakat några skador och gärningen hade heller inte medfört några störningar för restaurangens verksamhet eller personal eller i övrigt inneburit någon allvarlig integritetskränkning. Vid en helhetsbedömning ansågs därför brottet böra bedömas som olaga intrång av normalgraden.

En pappa som inte bodde tillsammans med sin dotter och från gatan hade tagit ett foto av dottern i hennes hem ansågs i ”Dottern i fönstret” NJA 2022 s. 1034 ha gjort sig skyldig till kränkande fotografering. Att grundrekvisiten för brottet var uppfyllda rådde det i och för sig ingen

[3] Såsom avgörandet i ”Skrantahallen” är skrivet (”Med hänsyn härtill kan inte en affärslokal, dit allmänheten har fritt tillträde under dess öppethållande, anses vara en sådan lokal som åsyftas i 4 kap. 6 § 2 st. BrB”) innebär det, rent språkligt, att t.ex. butiker som är öppna för allmänheten aldrig omfattas av tillämpningsområdet för olaga intrång. En sådan tolkning av avgörandet är emellertid uppenbart orimlig.

tvekan om. Frågan var närmast om gärningen kunde bedömas som försvarlig. Pappan hade inte sett sin dotter på åtta år och angav att syftet med fotograferingen var att han skulle få ett foto av sin dotter och han ville också kunna visa sin mamma och sin syster hur stor hans dotter blivit. Högsta domstolen bedömde att gärningen inte kunde anses vara försvarlig:

> 15. Det är i och för sig förståeligt att en förälder som inte har någon kontakt med sitt barn kan vilja ha ett fotografi av barnet. Att M.L. haft intresse av ett fotografi av dottern medför dock inte att det varit försvarligt att han i hemlighet och utan samtycke fotograferade dottern när hon befann sig i sin bostad. Det var inte fråga om en sådan vardaglig situation där det inte var rimligt att hämta in samtycke till eller i förväg uppmärksamma om fotograferingen (jfr p. 11).

Straffvärdet bedömdes emellertid ligga på miniminivå, dvs. motsvara 30 dagsböter. Två justitieråd var skiljaktiga och ansåg att fotograferingen varit försvarlig och de hänvisade bl.a. till att fråga varit om en enstaka fotografering som inte varit ett led i upprepade kontaktförsök samt till att fotograferingen inte inneburit att dottern utsatts för något nämnvärt ingrepp i sin personliga integritet.

Avsändande av ett hot om självmord via e-post bedömdes i ”Det obehagliga mejlet” NJA 2022 s. 667 utgöra ofredande enligt 4 kap. 7 §. Vid bedömningen av att detta utgjorde ett hänsynslöst beteende på det sätt som förutsätts för ansvar beaktades bl.a. att rubriken till mejlet kunde ge mottagaren uppfattningen att hon bar skulden för det tilltänkta självmordet och att den tilltalade genom att bifoga en bild där han hade en snara, fäst i en takbjälke, om halsen givit meddelandet en särskilt skrämmande och brutal utformning. Ett justitieråd var skiljaktigt och menade att skickandet av meddelandet närmast var att uppfatta som ett rop på hjälp och att gärningen bl.a. mot den bakgrunden inte kunde anses utgöra ett ofredande.

4.1.3 Ärekränkning

I ”Påståendena om journalisten” NJA 2022 s. 1136 ansågs det utgöra grovt förtal att i en text med rubriken ”Misstänkt jihadist blev journalist på Dagens Nyheter” skriva:

> Frågorna gäller vad slags journalistisk och/eller annan verksamhet S.A. ägnat sig åt där för att komma i åtnjutande av al-Nusra frontens och al-Qaidas beskydd och gunst.

Det ansågs vara fråga om uppgifter på det sätt som krävs för ansvar för förtal och dessa ansågs ha varit ägnade att utsätta den utpekade för andras missaktning. Vad gäller bedömningen enligt andra stycket (ansvarsfrihetsregeln) ansågs det visserligen försvarligt att lämna uppgifterna, men den ansvarige ansågs inte ha haft skälig grund för dem.

Gärningen rubricerades — med hänsyn till bl.a. att många kunnat ta del av uppgifterna och att många också gjort det, att uppgifterna innefattat allvarliga påståenden som rört kopplingar till terrorism och att den berörde pekats ut med både namn och bild — som grovt förtal.

4.1.4 Sexualbrott

I rättsfallet ”Övernattningen” NJA 2019 s. 668 ansågs det styrkt att ett samlag hade genomförts utan att målsäganden deltagit frivilligt.[4] Däremot ansågs det, bl.a. mot bakgrund av att gärningsmannen hade avbrutit samlaget när målsäganden rört sig på ett sätt som gav honom intryck av att hon inte längre ville delta, inte bevisat att han agerat med likgiltighetsuppsåt. Han ansågs visserligen ha insett risken för att målsäganden inte deltog frivilligt, men det var inte visat att han var likgiltig på det sätt som förutsätts för att uppsåt ska föreligga.

Eftersom han varit medvetet oaktsam i förhållande till att målsäganden inte deltog frivilligt dömdes han för oaktsam våldtäkt och brottet bedömdes ha ett straffvärde motsvarande fängelse i åtta månader.

Med hänsyn till att frivillighetsbegreppet i straffbestämmelsens mening inte är alldeles lätt att få grepp om; det är lätt både att blanda samman frivillighet med vad man innerst inne helst hade gjort eller inte gjort *och* att blanda samman frågan om frivillighet med oaktsamhetsfrågan (man hör och ser inte sällan uttalanden av innebörd att det är oaktsamhet, i betydelsen risktagande, som är konstitutivt för ansvaret) finns anledning att här citera ett par punkter i avgörandet:

> 15. Frivillighetsrekvisitet tar sikte på det faktiska handlandet och inte på personens inre inställning, samtidigt som det i förarbetena anges att passivitet kan ge uttryck för samtycke. Det sagda innebär att passivitet kan utgöra ett uttryck för att deltagandet inte är frivilligt men också ett uttryck för ett frivilligt deltagande. Vid bedömningen av om ett deltagande är frivilligt ska det särskilt beaktas om frivillighet har kommit till uttryck genom ord eller handling eller på annat sätt. Den sistnämnda regeln måste anses innebära att utrymmet för att bedöma en ren passivitet som uttryck för ett val att delta i en sexuell handling är begränsat. Bedömningen av om deltagandet har varit frivilligt eller inte ska grundas på situationen i dess helhet.
>
> 16. Med utgångspunkten att det är åklagaren som har bevisbördan i brottmål blir det åklagarens uppgift att bevisa att deltagandet inte har varit frivilligt. Vid passivitet innebär det att åklagaren ska visa att passiviteten inte inneburit att målsäganden gett uttryck för sitt samtycke.
>
> 17. Först sedan det konstaterats att deltagandet inte är frivilligt aktualiseras frågan om vad gärningsmannen insett eller borde ha insett i frågan om deltagandet var frivilligt. Att en person inte har förvissat sig om att den andra

[4] Jag har från flera personer som läst referatet hört att de tycker att det är svårt att förstå hur Högsta domstolen kunde finna det styrkt att målsäganden inte deltog frivilligt. Man kan naturligtvis diskutera den bedömningen, men jag tror att synpunkten framför allt ska ses mot bakgrund av att bevisvärdering alltid är svår att göra på avstånd och på vykort.

valt att delta frivilligt i det sexuella umgänget saknar betydelse för frågan om deltagandet varit frivilligt så länge den andra personen rent faktiskt gjort ett sådant val. Ett ansvar för oaktsamhet kan bli aktuellt bara om deltagandet inte är frivilligt. (Jfr Petter Asp och Göran Nilsson, Lexino, Brottsbalken 6 kap. En kommentar, 2018, s. 25, även a. prop. s. 34.)

Det Högsta domstolen säger om att frivillighetsrekvisitet tar sikte på det faktiska handlandet (jfr p. 15) är att förstå så att det avgörande är vad personen väljer att göra snarare än vad denne haft för inställning till den sexuella handlingen. Man kan välja att göra något man inte vill förutsatt att viljan s.a.s. är fri.

Det är också (jfr p. 17) viktigt att notera att frågan om oaktsamhet aktualiseras först sedan det konstaterats att ett deltagande inte är frivilligt; detta är av betydelse eftersom det finns skrivningar i förarbetena som kan ge intryck av att redan ett risktagande (t.ex. att en person inte tillräckligt kontrollerar att den andre är med på det sexuella umgänget) skulle kunna föranleda ansvar även om deltagandet i och för sig är frivilligt.

I NJA 2025 s. 575 ansågs gärningsmannen — även om de sexuella handlingarna hade utförts inom ramen för en längre kärleksrelation — ha utnyttjat att målsäganden befunnit sig i en särskilt utsatt situation i den mening som avses i 6 kap. 1 § första stycket 2 i ett fall där målsäganden dels haft en intellektuell funktionsnedsättning som innebar att hon i flera avseenden fungerade på ett barns nivå, dels bodde på ett LSS-boende där gärningsmannen var hennes vårdare. Han dömdes därför för ett relativt stort antal våldtäkter.

Högsta domstolen underströk i rättsfallet att det inte finns något hinder mot att, vid bedömningen av om det förelegat en särskilt utsatt situation i den mening som avses i första stycket 2, beakta sådana faktorer som i och för sig utgör en beroendeställning och därför omfattas av den tredje punkten i bestämmelsen.

Våldtäkterna bedömdes som mindre grova med hänsyn till att de begåtts inom ramen för en kärleksrelation och att annat inte var visat än att målsäganden — inom de ramar som satts av den särskilt utsatta situationen — hade accepterat att delta i samlagen även om hon inte deltagit frivilligt på ett sätt som utesluter straffansvar. Straffvärdet för brotten (fråga var om åtminstone ett femtiotal brott) bedömdes motsvara fängelse i två och ett halvt år.

Vad gäller tillämpningen av 6 kap. 1 § första stycket 3 ansågs målsäganden visserligen ha befunnit sig i en beroendeställning, men det ansågs inte bevisat att gärningsmannen allvarligt missbrukat denna på det sätt som förutsätts för straffansvar.

När det gäller tillämpningen av 6 kap. 1 § första stycket 2 var två justitieråd skiljaktiga och ville ogilla åtalet. De menade att man vid tillämpningen av punkten 2 inte kan beakta sådana faktorer som är hänförliga till punkten 3.

En viss sexuell handling bedömdes i NJA 2024 s. 106 ha skett utan att den andre deltog frivilligt i ett fall där handlingen till sin karaktär och det sätt som den utfördes på tydligt skilde sig från det övriga sexuella handlandet som målsäganden frivilligt deltog i. Den tilltalade hade under frivilligt sex fört upp sina fingrar i målsägandens underliv för att försöka känna efter om hon hade någon annan mans sperma i sitt könsorgan. Hon hade i förhör beskrivit hur han med sin vänstra hand rörde i henne med två fingrar och sedan kände efter med sin tumme. Högsta domstolen uttalade att hon, på grund av handlingen till sin karaktär skilde sig från övriga sexuella handlingar, i den delen inte kunde anses ha deltagit frivilligt. Den tilltalade dömdes därför för våldtäkt, mindre grovt brott.

Två justitieråd var skiljaktiga och menade att det inte var ställt utom rimligt tvivel att den ifrågavarande sexuella handlingen till sin karaktär skilde sig från det sexuella handlande som målsäganden deltog frivilligt i.

Det kan noteras — eftersom det är lätt att förväxla frivillighet med vad man helst av att skulle vilja eller inte vilja — att deltagandet i de övriga sexuella handlingarna bedömdes ha skett frivilligt trots att målsäganden berättat att hon vid det aktuella tillfället egentligen inte ville ha sex med gärningsmannen, men valde att ändå gå med på det (jfr p. 11 och 19). Frivillighet kan alltså sägas ha att göra med vad man (utan att det föreligger sådana påtryckningar som negerar frivillighet) väljer att göra, snarare än vad man vill. Rättsfallet har kommenterats av Marie Kagrell i JT 2024–25 s. 98 ff.

I ”Våldtäkten under knivhot” NJA 2022 s. 75 bedömdes en våldtäkt som utförts under knivhot utgöra grov våldtäkt. Högsta domstolen noterade att den lagändring som gjorts 2005 — och som innebar att kvalifikationsgrunden om användning av ”livsfarligt våld” ersatts av en kvalifikationsgrund som tar sikte på våld eller hot som ”varit av särskilt allvarlig art” — innebär att det krävs mindre för att en våldtäkt som genomförs under hot ska bedömas som grov. Hotet ansågs i det enskilda fallet ha varit av särskilt allvarlig art och det beaktades också att övergreppet inte var kortvarigt liksom att det innefattade flera sexuella inslag.

En våldtäkt som bestod i penetration med fingrar under sömn bedömdes i NJA 2025 s. 818 utgöra mindre grovt brott. Av avgörandet framgår att de uttalanden som Högsta domstolen gjorde i rättsfallet NJA 2008 s. 482 I fortsatt kan anses vägledande när det gäller gränsdragningen mellan brott av normalgraden och mindre grovt brott. Straffen har visserligen höjts sedan dess, men den skärpta syn på sexualbrott som lagstiftaren under senare år gett uttryck för får i stället genomslag bl.a. genom den höjda straffskalan för den mindre grova graden av våldtäkt. Bedömningen av om en våldtäkt är mindre grov bör enligt Högsta domstolen i första hand utgå från vilken grad av kränkning av offrets sexuella integritet som gärningen har inneburit.

Omständigheter som bör beaktas är bl.a. den sexuella handlingens varaktighet, om handlingen varit förenad med smärta, sår eller annan kroppskada, om det förekommit våld eller hot eller om det i övrigt förekommit förödmjukande eller förnedrande inslag, vilken relation den tilltalade och målsäganden haft samt hur den tilltalade förhållit sig till att målsäganden klargjort att sexuellt umgänge inte är önskvärt. Straffvärdet bedömdes motsvara fängelse i ett år och sex månader och den påföljden utdömdes också. Ett justitieråd var skiljaktigt och menade att straffvärdet för brottet var lägre och att påföljden kunde bestämmas till skyddstillsyn tillsammans med vissa angivna föreskrifter i förening med samhällstjänst.

I ”Övernattningen II” NJA 2022 s. 237 bedömdes det inte föreligga sådan grov oaktsamhet som krävs för ansvar för oaktsam våldtäkt. Högsta domstolen skrev följande vad gäller bedömningen i det enskilda fallet.

> 20. Som tingsrätten och hovrätten har konstaterat är det inte utrett att H.N. faktiskt misstänkte att målsäganden inte deltog frivilligt. Detta är också numera åklagarsidans inställning.
>
> 21. Det förhållandet att målsäganden i hög grad var passiv, tillsammans med den handgriplighet som förekom, talar med viss styrka för att H.N. borde ha förstått att hon inte deltog frivilligt. Samtidigt fanns det utöver detta inte några andra tecken på att hon nu inte var med på de sexuella handlingarna, till skillnad från hur det nyligen hade varit när han hållit kring hennes hals. Med beaktande av vad som i övrigt har framkommit om hur deras relation och sexuella samvaro gestaltat sig finns det inte något tydligt stöd i utredningen för att omständigheterna var sådana att H.N. borde ha förstått att hon denna gång inte deltog frivilligt i oralsexet och samlaget. I vart fall kan den oaktsamhet som må ha förelegat inte anses som så påfallande klandervärd att den ska bedömas som grov och föranleda straffrättsligt ansvar.

Bedömningen måste förstås mot bakgrund av omständigheterna i det enskilda fallet. Och det är för den som inte var med (undertecknad deltog inte i avgörandet) inte alldeles lätt att fullt ut förstå situationen. Hänvisningen till ”hur det nyligen hade varit” handlade om att mannen vid ett tillfälle hade tagit ett strypgrepp; kvinnan hade då tagit försiktigt på hans axel för att visa att hon inte ville varvid han slutade omedelbart. Kvinnan uppgav också att det varit nästan som att hon inte ville att han skulle förstå att hon inte var med på det.

En person som placerat sitt kön i omedelbar närhet av en persons mun ansågs i ”Fotografiet” NJA 2024 s. 194 ha genomfört en sexuell handling i den mening som avses i 6 kap. 2 § även om det inte skett någon direkt fysisk beröring. Rättsfallet återspeglar att den indirekta definitionen av en sexuell handling utvidgades i viss utsträckning 2005. Grundformen av sexuell handling är fortsatt en någorlunda varaktig fysisk beröring av antingen den andres könsorgan eller den andres kropp med det egna könsorganet, men också andra handlingar kan

omfattas och det förutsätts då att gärningen har en påtagligt sexuell prägel och att den tydligt är ägnad att kränka målsägandens sexuella integritet. Dessa förutsättningar ansågs i fallet ha varit uppfyllda.

Bedömningen av om en sexuell handling, vid brott mot barn, var jämförlig med samlag eller inte var i fokus i NJA 2021 s. 827 (I och II).

I det första fallet hade målsäganden via chattkonversationer förmåtts utföra sexuella handlingar på sig själv, filma handlingarna och skicka dem till gärningsmannen. Vid ett tillfälle hade målsäganden förmåtts penetrera sig själv med sina fingrar i anus under litet mindre än en minut, vid ett annat tillfälle förmåtts penetrera sig själv vaginalt med fingrar under ungefär fyrtio sekunder och vid ett tredje tillfälle hade gärningsmannen försökt att förmå målsäganden att penetrera sig själv. Vid det första tillfället använde gärningsmannen starkt förödmjukande och förnedrande instruktioner som målsäganden pressades att följa, men vid de senare tillfällena förekom det inte några kränkande inslag utöver de som övergreppet som sådant innebar. Högsta domstolen bedömde att den sexuella handlingen vid alla tre tillfällena (låt vara att den aldrig utfördes vid det tredje tillfället) var att bedöma som en sexuell handling jämförlig med samlag. Vad gäller det första tillfället uttalades att det var klart att den sexuella handlingen med hänsyn till kränkningens allvar var jämförlig med samlag (jfr det förhållandet att den innehöll förödmjukande och förnedrande inslag); och vad gäller de båda senare tillfällena beaktades att målsäganden förmåtts att penetrera sig själv och också förmåtts att dokumentera övergreppen som ett led i utförandet av den sexuella handlingen.

I det andra fallet där gärningsmannen via en videochatt förmått målsäganden att penetrera sig själv med två föremål och som ett led i övergreppet använde instruktioner som var förödmjukande för henne och dessutom dokumenterade vad som förekom (vilket försvårade kränkningen) bedömdes det stå klart att den sexuella handlingen med hänsyn till kränkningens allvar var jämförlig med samlag.

Det kan förtjäna att framhållas att det som ska bedömas visserligen inte är enbart den sexuella handlingen och den kränkning som däri ligger, men samtidigt måste kränkningsbedömningen knyta an till den sexuella handlingen. Om detta skriver Högsta domstolen i det första fallet följande.

> 12. Den jämförelse med samlag som ska göras tar alltså inte sikte på handlingen som sådan utan på kränkningen, dvs. ingreppet i barnets integritet. En jämförelse ska göras för att bestämma om kränkningen genom den sexuella handling som ska prövas är lika allvarlig som den kränkning som kan uppkomma vid ett samlag. Vid den jämförelsen ska beaktas att samlagsbegreppet i brottsbalken inte förutsätter mer än att könsdelar har kommit i beröring med varandra på ett inte alltför flyktigt sätt. Vidare ligger det i lagstiftningen att bedömningen av kränkningens allvar ska ta sin utgångspunkt i att den sexuella handlingen här riktas mot ett barn och att barn generellt sett är mer utsatta än vad vuxna skulle bli i motsvarande situation.

13. Som förhållanden som kan påverka bedömningen av kränkningens allvar anges i förarbetena hur varaktig den sexuella handlingen är, om den är förenad med smärta eller kroppsskada och om den i övrigt innehåller förödmjukande eller förnedrande inslag (se prop. 2012/13:111 s. 111). Eftersom det rör sig om en bedömning av allvaret i intrånget i den personliga integriteten, kan den sexuella handlingen inte ses isolerad utan måste sättas in i det sammanhang där den förekommer. Hänsyn ska alltså tas till relevanta omständigheter kring handlingen. Som lagtexten är avfattad krävs det dock – för att omständigheter kring handlingen ska kunna beaktas – att dessa omständigheter utgör ett mera omedelbart led i utövandet av den sexuella handlingen.

14. Vidare ska bedömningen av frågan, om en kränkning är av sådant allvarligt slag som avses i 6 kap. 4 §, göras utifrån att övergrepp genom samlag eller annat inträngande i kroppen typiskt sett utgör de mest kränkande sexuella övergreppen (jfr NJA 2008 s. 1096 I). De hänsyn som bär upp lagstiftningen medför att det vid bedömningen av allvaret i kränkningen som regel ska anses som särskilt kränkande att den sexuella handlingen innebär penetration, antingen direkt från gärningsmannen eller så att barnet förmås att penetrera sig själv på något sätt. Det finns inte stöd för att det allmänt sett skulle utgöra en mindre allvarlig kränkning om barnet har förmåtts använda sina egna fingrar vid denna penetration än om barnet har förmåtts att använda ett föremål.

15. När agerandet har skett på distans finns det anledning att fästa särskild vikt vid om det har funnits en risk för filmning eller annan dokumentation av övergreppet som barnet känt en oro för. Om övergreppet dessutom faktiskt har dokumenterats, måste den omständigheten särskilt beaktas. Även andra kränkande inslag kan vara av väsentlig betydelse också i dessa situationer, t.ex. om förnedrande uttalanden eller andra kränkande handlingar har varit en del i genomförandet. En samlad bedömning ska alltid göras av om handlingen i det enskilda fallet typiskt sett innebär en kränkning som är lika allvarlig som den som kan uppkomma vid ett samlag.

I relation till fallen kan göras den ytterligare kommentaren att en sexuell handling som består i beröring av den egna kroppen *sedd för sig* ofta torde kunna bedömas som lindrigare från kränkningssynpunkt än sexuella handlingar som innefattar att gärningsmannen på motsvarande sätt berör målsägandens kropp. Samtidigt tillkommer det vid sådana övergrepp ofta andra moment som bör beaktas vid bedömningen, bl.a. kan olika former av förödmjukande eller förnedrande instruktioner och det förhållandet att handlingarna dokumenteras ytterligare förstärka allvaret i kränkningen. Det kan vidare inte tas för givet att bedömningen av om en handling från kränkningssynpunkt är jämförlig med samlag alltid är densamma vid övergrepp riktade mot vuxna som vid övergrepp riktade mot barn (se prop. 2012/13:111 s. 114).

Ett sexuellt övergrepp mot barn bestående i att en person blottat sitt kön för ett femårigt barn och på ett otillbörligt sätt förmått eller låtit henne beröra hans kön bedömdes i ”TV-rummet” NJA 2025 s. 326 vara

att rubricera som grovt med hänsyn till barnets låga ålder samt till att händelseförloppet innefattat ett flertal beröringar och att det varit fråga om ett inte helt hastigt förlopp. Ett justitieråd var skiljaktigt och menade att brottet var av normalgraden.

I ”Chattkontakten” NJA 2022 s. 826 bedömdes den tilltalade ha varit omedvetet oaktsam i förhållande till att målsäganden inte hade uppnått 15 års ålder på det sätt som enligt 6 kap. 13 § förutsätts för ansvar. Under rubriken ”Närmare om omedveten oaktsamhet avseende ålder” utvecklar Högsta domstolen hur bedömningen bör göras enligt följande.

> 31. Ett antal olika omständigheter kan utgöra indikationer på att en ung person är yngre än den åldersgräns på 15 år som är relevant enligt en del av straffbestämmelserna i 6 kap. BrB. Bedömningen måste dessutom ta hänsyn till att situationerna kan vara i hög grad varierande.
>
> 32. Om gärningsmannen och den unge är bekanta med varandra sedan tidigare blir den tidigare kännedomen om den unge av stor betydelse. Det kan handla om att gärningsmannen har kunskap om att den unge går i en viss skola eller en viss skolklass, har en viss umgängeskrets eller känner till liknande information. Även i de fall då gärningsmannen inte är personligen bekant med den unge men känner till henne eller honom kan denna typ av kunskap ge gärningsmannen en tillräckligt tydlig indikation på den unges ålder.
>
> 33. När gärningsmannen och den unge är sedan tidigare helt obekanta med varandra, blir situationen betydligt svårare att bedöma för gärningsmannen. Denne har då färre referenspunkter för att bedöma åldern, vilket medför en större risk för att bedömningen är felaktig. Kravet på försiktighet måste då öka. Den unges kroppsutveckling kommer i en sådan situation normalt inte att vara en omständighet som ger gärningsmannen anledning att bortse från risken för att den unge är yngre än 15 år.
>
> 34. En uppgift från den unge om åldern kan inte alltid tas för god. Det gäller särskilt när det är fråga om en kontakt som initierats anonymt och på distans. Att den unge inte ger några (eller mycket få) uppgifter om sig själv och sin omgivning måste ses som en varningssignal. Underlaget för en bedömning av åldern har då inte förbättrats. Vissa situationer kan dessutom präglas av ett särskilt intresse av anonymitet hos alla inblandade, t.ex. köp av sexuell tjänst som är en i sig straffbelagd gärning. Detta kan ytterligare öka risken för att den unge ger felaktiga uppgifter om sin ålder och sin person.

Med hänsyn till att den tilltalade förmått målsäganden till de sexuella handlingarna genom att utlova betalning kunde brottet inte bedömas som mindre grovt och den tilltalade dömdes följaktligen för våldtäkt mot barn. I ett tillägg skrivet av ett justitieråd framhålls emellertid — mot bakgrund av den allmänna straffvärdeskillnaden mellan brott begångna av oaktsamhet och brott begångna med uppsåt — att det ”bör finnas utrymme att döma för sexuellt utnyttjande av barn enligt 6 kap. 5 § om gärningsmannen varit omedvetet oaktsam om barnets

ålder, även om samlaget inte byggt på en sådan fullständig frivillighet och ömsesidighet som förutsattes i förarbetena". I det enskilda fallet — där den tilltalade förmått ett barn under 15 år att mot ersättning genomföra bl.a. ett samlag — fanns emellertid inget sådant utrymme. Tillägget synes ha fog för sig. Det förhållandet att man utvidgat kriminaliseringen av sexualbrott mot barn till att omfatta också fall där den tilltalade är oaktsam i relation till barnets ålder kan rimligen inte tas till intäkt för att man vid rubriceringen helt ska bortse från den betydelse som skillnaden mellan uppsåt och oaktsamhet tillmäts i det svenska straffsystemet.

Frågan om utredningsbördan för den tilltalades ålder behandlades i "Flyktingpojkens ålder" NJA 2016 s. 719 (se föregående rättsfallsöversikt, SvJT 2019 s. 1007 ff., på s. 1103 f.). Med hänsyn till att det i det fallet var fråga om omständigheter som hade betydelse för påföljdsbestämningen uttalades att det inte är fråga om att någon bevisbörda åligger åklagaren, utan att det i grunden är domstolen som har ett ansvar för att den utredning som krävs finns tillgänglig. Vad som gäller beträffande målsägandens ålder i fall av sexualbrott mot barn under 15 år behandlades i rättsfallet "Målsägandens ålder" NJA 2019 s. 347. Högsta domstolen slog här fast att bevisbördan i denna del åvilar åklagaren och att beviskravet — eftersom åldern är ett rättsfaktum som ensamt särskiljer de straffbelagda handlingarna från sådana sexuella handlingar som är tillåtna och det inte är fråga om icke-existensen av en viss omständighet (jfr "Knivbråket i Härnösand" NJA 1990 s. 210) — är det som normalt gäller i brottmål, dvs. att omständigheten ska vara ställd utom rimligt tvivel. De krav som följer av Europakonventionen — att man måste upprätthålla ett effektivt straffrättsligt system som bestraffar alla former av sexuella övergrepp — ansågs inte ge anledning att frångå detta beviskrav.

I "Lärarens kommentar" NJA 2024 s. 564 ansågs en högstadielärares kommentar avseende en elevs bröst inte ha en så tydlig sexuell inriktning eller prägel som krävs för straffansvar för yttranden enligt 6 kap. 10 § andra stycket. En elev hade under en lektion prövat ett s.k. tyngdlyftarbälte och läraren hade när han fick se detta sagt "oj, vilka stora bröst du fick nu". Högsta domstolen uttalade att en kommentar beträffande någons bröst många gånger kan ha en sådan tydlig sexuell inriktning eller prägel som krävs för ansvar för sexuellt ofredande, men att det beror på omständigheterna om så är fallet. Enbart det förhållandet att ett yttrande gäller någons bröst kan inte vara tillräckligt. I fallet framstod uttalandena som en spontan reaaktion på vad som hände och det innefattade inte någon annan sexuell koppling än att det avsåg elevens bröst. Även om uttalandet var opassande och olämpligt kunde det därför inte anses ha en sådan tydlig sexuell inriktning eller prägel som krävs. Rättsfallet har kommenterats av Linnea Wegerstad i JT 2024–25 s. 474 ff.

4.1.5 Stöld rån och andra tillgreppsbrott

I ”Ringa stöld-gränsen II” NJA 2025 s. 1024 justerade Högsta domstolen åter (jfr ”Ringa stöld-gränsen I” NJA 2019 s. 951) beloppsgränsen mellan ringa stöld och stöld på så sätt att den numera är 1 500 kr. I avgörandet görs ett tillägg av samtliga justitieråd av innebörd att en övergång till en ny högre gräns inte bör vara aktuell förrän tidigast när en höjning till 2 000 kr, med utgångspunkt i utvecklingen av konsumentprisindex, är motiverad. Det återstår att se om också nästa höjning kommer att ske genom Högsta domstolens försorg eller om initiativet kommer från domstolar på lägre nivå.

En stöld som skedde i målsägandens hall i samband med att gärningsmannen fått tillträde dit som bärhjälp i samband med en pianoförsäljning bedömdes i ”Pianobäraren” NJA 2024 s. 12 utgöra stöld av normalgraden. Högsta domstolen uttalade att det förhållandet ”att ett tillgrepp skett i någon annans hem (utan att intrång förekommit) [normalt inte] ryms … bland de i lagen särskilt angivna kvalifikationsgrunderna” och det är inte heller att likställa med de omständigheter som anges i 8 kap. 4 § andra stycket. Det hindrar dock inte att en stöld i någons hem vid en samlad bedömning i förening med andra förhållanden kan påverka gradindelningen. Straffvärdet för stöldbrottet ansågs motsvara fängelse i fyra månader.

En gärning som uppfyllde rekvisiten för rån bedömdes i ”Jackan” NJA 2025 s. 187 vara av mindre allvarlig art och den rubricerades i stället som grov stöld med tillämpning av 8 kap. 5 § fjärde stycket. Vid bedömningen togs hänsyn bl.a. till att något våld inte hade förekommit, att de verbala hoten inte hade varit av någon allvarligare beskaffenhet, att gärningsmannen hade varit ensam samt att gärningen framstod som en oöverlagd impulshandling. Med hänsyn till att hotet beaktades vid rubriceringen av stölden dömdes gärningsmannen inte särskilt för olaga hot. Straffvärdet för gärningen bedömdes motsvara fängelse i tio månader.

I avgörandet finns ett tillägg (av undertecknad) som utvecklar frågan om vad som vid rån kan anses utgöra ett olovligt tagande: i korthet kan sägas att det i tillägget betonas — vilket inte ligger helt i linje med litteraturen på området — att ett olovligt tagande måste kunna anses föreligga också när ett medgivande till tagandet har erhållits genom råntvång. Utan ett sådant synsätt kan utgången i avgörandet inte motiveras (en stöld ansågs ju ha begåtts).

Ett tillgrepp av en olåst moped bedömdes i ”Mopedtillgreppet i Västervik” NJA 2021 s. 1102 utgöra ett ringa fall av tillgrepp av fortskaffningsmedel. Vid bedömningen beaktades att det såvitt hade framkommit var fråga om en moped med ett begränsat värde, att några skador inte uppkommit på mopeden, att risken för skador föreföll ha varit liten och att gärningen framstod som en impulshandling.

Av rättsfallet ”Båten i Umeälven” NJA 2024 s. 542 framgår att tillgrepp av fortskaffningsmedel visserligen förutsätter att fortskaffningsmedlet används för förflyttning, men däremot inte att motorn används. I målet var fråga om ett tillgrepp av en båt där de tilltalade drev med båten längs med en älv.

4.1.6 Bedrägeri och annan oredlighet

En person som beviljats ett bostadslån hos en bank genom att använda oriktiga uppgifter och falska handlingar i sin låneansökan dömdes i ”Bolånebedrägeriet” NJA 2024 s. 762 för grovt bedrägeri. Att det var fråga om ett vilseledande var alldeles klart.

Vad gäller frågan om vilseledandet förmått banken till dispositionen uttalade Högsta domstolen att man i situationer där det står klart att vissa faktorer regelmässigt är av stor betydelse för en viss typ av disposition — t.ex. miltal vid försäljning av bilar eller inkomstuppgifter vid upptagande av bolån — normalt kan utgå ifrån att ett vilseledande har haft betydelse för den vilseleddes handling eller underlåtenhet på det sätt som krävs, såvida det inte är fråga om avvikelser som är obetydliga.

När det gäller frågan om skaderekvisitet var uppfyllt uttalade Högsta domstolen — i linje med vad som allmänt antagits i litteraturen — att det för att skada ska föreligga i princip är tillräckligt att krediten innebär en större risk för förlust än vad den vilseledde haft anledning att räkna med. Vid den bedömningen har förekomsten av en eventuell pant och dess värde sällan någon avgörande betydelse eftersom fordringens värde vid utlåningstillfället är beroende av kredittagarens vilja och förmåga att betala.

4.1.7 Förskingring, annan trolöshet och mutbrott

I ”Musikmiddagarna” NJA 2020 s. 241 bedömdes huruvida anordnande och deltagande i ett antal middagstillställningar utgjorde givande respektive tagande av muta. Anordnare av tillställningarna var intresseorganisationer för musikskapare och som deltagare bjöds bl.a. företrädare för myndigheter in. Värdet av deltagande var ungefär 1 000 kr per middagsgäst och ibland inkluderade förmånen att ta med en medföljande, t.ex. en närstående.

Värdet av förmånen ansågs av Högsta domstolen inte vara så lågt att det uteslöt ansvar och värdet och evenemangens relativt exklusiva karaktär var förhållanden som kunde leda till bedömningen att det varit fråga om otillbörliga förmåner. Högsta domstolen framhöll emellertid att det visserligen var så att föreningarna kunnat beröras av myndigheternas bidragsbeslut, men samtidigt hade beslutsprocessen hos myndigheterna varit kollektiv och besluten i hög grad beroende av de omdömen som olika medverkande experter avgett. Det kunde mot den bakgrunden inte anses ha förelegat någon konkret risk för att mottagarna skulle utöva ett osakligt inflytande över beslutsprocessen. Vid bedömningen togs vidare hänsyn till att de inbjudna personerna haft

uppdrag i vilka det ingått flera uppgifter, både att dela ut bidrag (vilket är en integritetskänslig verksamhet) och att aktivt samverka med olika aktörer inom musikområdet. Det tydliga samverkansuppdraget medförde att ett deltagande i middagarna haft ett verksamhetsmässigt berättigande och utgjort ett förtroendebyggande led i personernas tjänsteutövning. Vidare hade öppenhet rått vid evenemangen. Högsta domstolens slutsats blev därför att middagstillställningarna inte var att anse som otillbörliga förmåner och åtalen ogillades. Rättsfallet har kommenterats av Claes Sandgren i JT 2020–21 s. 211 ff.

Tagande av muta i flera fall bedömdes utgöra grova brott i ”Bilbesiktarens mutbrott” NJA 2025 s. 1114. I målet hade en bilbesiktningstekniker dömts för att i sin tjänsteutövning vid 13 tillfällen ha tagit emot pengar för att utfärda besiktningsprotokoll där han godkänt bilar eller underkänt dem utan krav på ombesiktning trots att bilarna aldrig varit på plats för besiktning eller i vart fall inte besiktats på föreskrivet sätt. I avgörandet framhåller Högsta domstolen att korrekt myndighetsutövning är ett primärt skyddsintresse för lagstiftningen om korruption och att mutbrott i sådana sammanhang undergräver allmänhetens förtroende för och tillit till samhällsinstitutionerna vilket är ägnat att negativt påverka samhället i stort. Eftersom brotten hade riktats mot ett av lagstiftningens primära skyddsintressen och med beaktande dels av att brotten innefattat missbruk av en särskilt ansvarsfull ställning, dels att brottsligheten haft en systematisk prägel — om än inte i sådan grad att det ensamt skulle ha lett till att brotten bedömts som grova — bedömdes mutbrotten i samtliga fall ha varit grova. Att storleken på ersättningen varit förhållandevis låg ändrade inte på den bedömningen.

Det kan i anslutning till avgörandet framhållas att det vid systematisk brottslighet principiellt sett finns åtminstone tre möjliga sätt att rubricera brottsligheten: dels som ett eller flera brott av normalgraden, dels som ett grovt brott (vilket förutsätter att det kan motiveras att det är fråga om en brottsenhet), dels som flera brott som är att rubricera som grova. Normalt finns anledning att vara försiktig med att tillmäta systematik vid flerfaldig brottslighet betydelse som grund för att (jfr rättsfallet) bedöma alla de ingående brotten som grova eftersom det kan leda till orimligt stora effekter på straffvärdet. Gör man det måste man under alla omständigheter vid straffvärdebedömningen göra en kontroll av att man straffvärdemässigt hamnar på vad som kan anses vara en rimlig nivå i förhållande till den försvårande omständighet som det systematiska tillvägagångssättet innebär.

4.1.8 Brott mot borgenärer

I ”Toppbyggs verifikationer” NJA 2020 s. 497 ansågs bokföringsbrott föreligga när de underliggande verifikationerna för vissa affärshändelser inte uppfyllde bokföringslagens krav. Verfikationerna beskrevs på följande sätt i avgörandet.

18. […] Tre av fakturorna avsåg enligt fakturatexten uthyrning av personal enligt avtal under en eller flera angivna månader. Av fakturorna framgick dock inte var arbetet utförts, antalet fakturerade timmar eller timpris. Några avtal eller specifikationer fanns vidare inte tillgängliga. Nio av fakturorna avsåg enligt texten levererade byggtjänster eller utfört byggarbete under en eller flera månader. Av fakturorna framgick varken var arbetena hade utförts, vilket eller vilka byggprojekt de avsåg, antalet fakturerade timmar eller timpris. I två av dessa fakturor angavs att fakturering skett enligt avtal eller entreprenörskontrakt. Dessa avtal fanns dock inte tillgängliga. Två andra av de angivna fakturorna saknade en angivelse av under vilken period arbetena hade utförts. Utöver dessa tolv fakturor ingick en faktura som helt saknade specifikation och en som enligt texten avsåg byggmaterial men som saknade uppgift om vilket material som avsågs och till vilket eller vilka byggen materialet hänförde sig.

I fallet anges att när åsidosättandet av bokföringsskyldigheten består i bristfälliga verifikationer finns ofta skäl att göra bedömningen av huvudsaksrekvisitet i två led. Först bedöms om verifikationerna är så ofullständiga att de affärshändelser de avser inte kan bedömas. Om de inte kan bedömas med ledning av verifikationerna görs en prövning av om verifikationerna avser så stora belopp att det inte är möjligt att ens i huvudsak bedöma rörelsens förlopp, ekonomiska resultat eller ställning.

Fallet har kommenterats, eller snarare skarpt kritiserats, av Per E Samuelsson i JT 2020–21 s. 792 ff.

Frågan om i vilken utsträckning det förelegat bokföringsskyldighet samt skyldighet att betala mervärdesskatt och inkomstskatt för en person som yrkesmässigt sålt ett läkemedel trots att tillstånd saknats har behandlats i ”Det otillåtna preparatet” NJA 2021 s. 99. I målet framhåller Högsta domstolen att skatteplikt i regel föreligger och att det avgörande för frågan om bokföringsskyldighet inte är om transaktionerna är lagliga eller olagliga utan om de ingår i något som utgör näringsverksamhet i bokföringslagens mening, dvs. i yrkesmässig verksamhet av ekonomisk natur. Ett justitieråd var skiljaktigt och menade att ett förhandsavgörande från EU-domstolen borde ha inhämtats och — överröstad i den delen — att vare sig mervärdesskatteplikt, inkomstskatteplikt eller bokföringsplikt kunde anses ha förelegat.

I målet berörs också rätten att inte belasta sig själv. Här skriver Högsta domstolen bl.a. följande.

22. Rätten att inte belasta sig själv följer av rätten till en rättvis rättegång enligt artikel 6 i Europakonventionen (jfr artiklarna 47 och 48 i Europeiska unionens rättighetsstadga samt artikel 7 och beaktandesats 27 i det s.k. oskuldspresumtionsdirektivet). Den innebär att ingen ska tvingas lämna upplysningar till nackdel för sig själv inom ramen för en prövning av en anklagelse om brott. En sådan anklagelse föreligger när en behörig myndighet har underrättat den enskilde om anklagelsen eller när myndigheten har vidtagit en åtgärd som gör att dennes situation väsentligen har påverkats av att det finns en misstanke mot henne eller honom (se Europadomstolens dom

i målet Serves v. France, 20 October 1997, § 42, Reports of Judgments and Decisions 1997-VI; se även rättsfallet ”Bouppteckningseden” NJA 2005 s. 407).

23. En kränkning av rätten att inte belasta sig själv kan föreligga om den enskilde tvingas lämna upplysningar sedan en anklagelse om brott har framförts. En kränkning kan också föreligga om upplysningar, som har lämnats under tvång före anklagelsen, sedermera används i ett brottmålsförfarande. Rätten att inte belasta sig själv utgör däremot inget generellt hinder mot att enskilda tvingas att – utom ramen för ett straffrättsligt förfarande – lämna information om sin ekonomiska verksamhet, t.ex. som underlag för beräkning av skatt. Om det finns en skyldighet att lämna sådan information, får den enskilde inte vägra att lämna upplysningarna eller lämna falska uppgifter även om syftet är att dölja brottslighet. Rätten att inte belasta sig själv kan nämligen inte ges den innebörden att den rättfärdigar ett agerande i syfte att undvika myndighetsgranskning. (Jfr Europadomstolens avgöranden i målen Allen v. the United Kingdom [dec.], no. 76574/01, § 1, ECHR 2002-VIII, och Weh v. Austria, no. 38544/97, § 42–44, 8 April 2004, liksom ”Bouppteckningseden” NJA 2005 s. 407 och ”Smitningen” NJA 2018 s. 394 p. 12.)

24. Rätten att inte belasta sig själv utgör således inte något hinder mot en ordning som ålägger den enskilde att deklarera och bokföra också intäkter och andra affärshändelser som avser en olaglig verksamhet. En annan sak är att ansvar för skattebrott och bokföringsbrott inte alltid kan ådömas om det vid den tidpunkt då skyldigheten skulle ha fullgjorts förelåg en anklagelse om brott eller ett straffrättsligt förfarande var nära förestående.

I det aktuella fallet hade rätten att belasta sig själv inte trätts för när; det fanns inget som tydde på att den tilltalade vid tiden för gärningarna var föremål för något straffrättsligt förfarande eller att ett sådant var nära förestående.

4.1.9 Allmänfarliga brott

Frågan om en mordbrand skulle bedömas som brott av normalgraden eller som grov mordbrand var föremål för bedömning i ”Kvantumbranden” NJA 2019 s. 492. En kvinna hade med hjälp av papper och tändvätska satt brand på chipsavdelningen i en Kvantumbutik. I målet betonades att det vid gradindelningen måste göras en både en kvantitativ (hur stor var faran?) och en kvalitativ bedömning av faran (vad avsåg faran?). Med hänsyn till bl.a. att faran att branden skulle hinna utvecklas var liten och att faran för att människor skulle komma till skada var liten bedömdes gärningen utgöra brott av normalgraden med ett straffvärde motsvarande 3 år.

I ”Klimatblockaden” NJA 2025 s. 761 ansågs en demonstration vid vilken demonstranterna satte sig på en vägbana och under rusningstid hindrade trafiken på en av Stockholms större genomfartsleder inte utgöra sabotage genom allvarligt störande av den allmänna samfärdseln (se 13 kap. 4 §). Enligt Högsta domstolen kunde en tidsmässigt begränsad vägblockad i samband med en demonstration av det slag som var

aktuell i målet inte kvalitativt bedömas vara jämförbar med angrepp på och hot mot sådana vitala samhällsintressen som anges i straffbestämmelsen. Demonstranterna frikändes därför från ansvar för sabotage. I sammanhanget pekade Högsta domstolen också på betydelsen av den grundlagsfästa demonstrationsfriheten och yttrandefriheten. Straffbestämmelsen om sabotage vid utövande av nämnda friheter bör tillämpas med den restriktivitet, återhållsamhet och proportionalitet som följer av bestämmelserna i regeringsformen när det gäller möjligheterna att begränsa friheterna.

I ”Poliskontrollen på Hässleholmen” NJA 2021 s. 457 I och ”Polisjakten i Älvdalen” NJA 2021 s. 457 II tillämpades det relativt nya brottet sabotage mot blåljusverksamhet (13 kap. 5 c §). I det första målet hade en person — vid en kontroll som polisen gjorde av en bil i ett utsatt område — stigit ur sin bil, trots att han och övriga i bilen blivit tillsagda att sitta stilla. Poliserna kände sig hotade och upplevde att de höll på att förlora kontrollen över situationen. Sedan en av dem tagit till visst våld satte sig personen i bilen igen. Högsta domstolen konstaterade att det var fråga om en tillfällig och i sammanhanget relativt begränsad störning av insatsen. Gärningen kunde därmed inte anses ha varit ägnad att allvarligt försvåra eller hindra polisens brottsbekämpande verksamhet och den var därför inte straffbar enligt bestämmelsen.

I det andra målet hade en person med en lastbil vid två tillfällen försökt att blockera en polisbils färd med blåljusen påslagna. I detta fall bedömdes det vara tydligt att gärningarna varit ägnade att allvarligt försvåra eller hindra polisernas utryckningsverksamhet.

Grovt sabotage mot blåljusverksamhet ansågs föreligga i ”Påskupploppet i Örebro” NJA 2023 s. 114, bl.a. med hänsyn till den kontext i vilken gärningarna företagits (ett större omfattande upplopp).

4.1.10 Förfalskningsbrott

Av rättsfallet ”Freja” NJA 2025 s. 1029 framgår att det för att en elektronisk handling ska anses utgöra en urkund i den mening som avses i bl.a. 14 kap. 1 och 10 §§ så fordras, i enlighet med lagtexten, att utställarangivelsen på den falska handlingen i dess lagrade form kan kontrolleras på ett sätt som åtminstone framstår som tillförlitligt.

I det enskilda fallet hade det inte lagts fram någon utredning till stöd för att den skärmbild avseende en elektronisk id-handling som var aktuell i målet möjliggjorde en kontroll av den lagrade handlingen. Det ansågs därför inte vara styrkt att den elektroniska handling som använts haft en utställarangivelse som kunnat kontrolleras på ett sådant sätt varför den tilltalade frikändes från ansvar för brukande av falsk urkund (se 14 kap. 10 §).

4.1.11 Mened, falskt åtal och annan osann utsaga

I ”Sovplatsen” NJA 2022 s. 1063 ansågs det inte utgöra falsk tillvitelse (numera falsk beskyllning) att lämna vissa uppgifter som i och för sig visat sig vara felaktiga när det samtidigt hade gjorts en direkt beskyllning om brott som inte påståtts eller bevisats vara osann. Den tilltalade hade anmält en annan person för våldtäkt och i polisförhör lämnat felaktiga uppgifter om platsen för den uppgivna våldtäkten, om vilka som närvarade i samma lägenhet och om att hon berättat för väninnorna om våldtäkten på morgonen efter händelserna. Någon månad senare hade hon tagit initiativ till ett nytt polisförhör och berättat att nyss nämnda uppgifter var felaktiga. Högsta domstolen konstaterade att de felaktiga uppgifterna inte kunde anses påverka vare sig gärningens rubricering eller straffvärde och att de därför inte kunde anses vara besvärande i den mening som avses i 15 kap. 7 §.

En försäkran på heder och samvete — i samband med deltagande i högskoleprovet — om att man inte använt några otillåtna hjälpmedel (när man i själva verket använt hjälpmedel av tekniskt avancerat slag) har i ”Högskoleprovet” NJA 2021 s. 56 bedömts utgöra grov osann försäkran. Enligt avgörandet innebär inte den hänvisning till andra författningar som finns i 15 kap. 10 § att fråga är om ett blankettstraffbud eftersom det, vid osann försäkran, redan av brottsbeskrivningen framgår vad den enskilde har att rätta sig efter för att undgå straffansvar. Vid gradindelningen beaktades graden av oriktighet i den försäkran som avgivits, de effekter som oriktigheten kunde få (att snedvrida ett viktigt urvalsinstrument) samt den tilltalades klandervärda avsikt (att skaffa sig högskoleplats på någon annans bekostnad). Däremot ansågs det enskilda brottet inte ha utgjort led i en brottslighet som utövats i organiserad form (den tilltalade hade utnyttjat den s.k. ”HP-hjälpens” tjänster).

I ”Det utbytta körkortet” NJA 2024 s. 208 ansågs ansvar för brukande av osann urkund inte kunna ådömas när en person ansökte om utbyte av ett formellt giltigt ungerskt körkort som hade utfärdats på grund av vilseledande uppgifter (jfr ”Tillstånd på felaktiga grunder” NJA 2017 s. 189, vilket kommenteras i föregående rättsfallsöversikt, SvJT 2019 s. 1007 ff., på s.. 1021).

> 27. Att vid ansökan om utbyte av körkort uppvisa ett giltigt körkort från ett annat EES-land kan inte anses innebära att en osann uppgift om rätten att föra fordon har lämnats i den mening som avses i straffbestämmelsen eftersom körkortet i sig ger sådan behörighet … . Det förhållandet att körkortet utfärdats utifrån vilseledande eller falska uppgifter ändrar inte detta.

4.1.12 Brott mot allmän ordning

En grupp personer som från riksdagens åhörarläktare visade missnöje — genom att säga eller ropa något om brott mot mänskliga rättigheter och solidaritet med Chiles folk samt genom att veckla ut en flagga — i

samband med en interpellationsdebatt ansågs i ”Interpellationsdebatten” NJA 2023 s. 583 ha gjort sig skyldiga till störande av förrättning (se 16 kap. 4 §). I målet uttalar Högsta domstolen bl.a. att det utrymme som regeringsformen ger när det gäller att begränsa yttrandefriheten innebär att det normalt inte uppkommer någon konflikt med grundlagen när någon straffas för störande av förrättning eller allmän sammankomst samt att motsvarande gäller i förhållande till artikel 10 i Europakonventionen. Två justitieråd var skiljaktiga och menade att det handlande som lagts de klagande till last inte kunde anses utgöra en sådan störning som ska föranleda ansvar enligt lagrummet.

I ”Kommentaren i Facebookgruppen” NJA 2020 s. 1083 hade en person i en Facebookgrupp skrivit ”Äckliga muslimjävel”. Uttrycket var riktat mot en viss person. I avgörandet konstateras att uttalanden som avser enskilda identifierbara individer eller grupper av sådana individer (t.ex. en familj) i princip inte omfattas av bestämmelsen om hets mot folkgrupp, men att detta inte utesluter att omständigheterna samtidigt kan ses som ett meddelande om en folkgrupp eller annan sådan grupp. I det enskilda fallet bedömdes kommentaren ge uttryck för missaktning av gruppen muslimer på detta sätt och den tilltalade dömdes för hets mot folkgrupp enligt 16 kap. 8 §. Ett justitieråd var skiljaktigt och ville frikänna den tilltalade med hänvisning till att uttalandet, i det sammanhang det gjordes, närmast kunnat ses som ett utfall mot personen i fråga.

Ett uttalande som skett inom ramen för en debatt i Region Sörmlands fullmäktige om att folkgruppen sydsudaneser har lägst intelligensnivå, sämst IQ eller liknande bedömdes i ”Anförandet i fullmäktige” NJA 2023 s. 246, med beaktande av yttrandefrihetsintresset (jfr 2 kap. 1 § regeringsformen och artikel 10 i Europakonventionen), inte vara straffbart som hets mot folkgrupp enligt 16 kap. 8 §.

Uttalandet ansågs visserligen vara klart nedsättande, men vid bedömningen av om det också utgjort ett uttryck för missaktning på ett sådant sätt som ska föranleda straffansvar togs hänsyn till att det skett inom ramen för en debatt i regionfullmäktige, att den tilltalade uppgett att han ville ge uttryck för att personer från Sydsudan har svårt att få arbete i Sverige och bättre kan hjälpas på andra sätt än genom att de kommer hit och att han med intelligens avsåg begreppet ”Human Development Index” som FN använder för att mäta välstånd utifrån olika faktorer (vilket bekräftades av det manus som getts in i målet). Mot den bakgrunden ansågs uttalandet — trots att det var nedsättande för den utpekade gruppen — inte ha gått utöver vad som måste godtas inom ramen för en debatt i en politisk församling.

Det kan särskilt noteras att Högsta domstolen i avgörandet inte återföll i det slags prognostänkande (vad skulle Europadomstolen komma fram till?) som domstolen ägnade sig åt i ”Predikan i Borgholm” NJA 2005 s. 805, utan gjorde en självständig bedömning av vad som kan

anses utgöra sådan missaktning som kan medföra straffansvar med hänsyn tagen till bl.a. intresset av yttrandefrihet.

Gradindelningen vid barnpornografibrott bestående i innehav behandlades i ”Barnpornografiinnehavet I–III” NJA 2025 s. 943 (I–III). Högsta domstolen betonar i avgörandet att kvalifikationsgrunderna måste tillämpas med beaktande av att innehavsbrott, även om de lagtekniskt jämställs med andra typer av befattning, normalt har ett betydligt lägre straffvärde än till exempel spridning och därför mer sällan är att bedöma som grova. Vad gäller den svårhetsbedömning som måste göras framhåller domstolen att det finns anledning till försiktighet när det gäller tillämpningen av olika tumregler, avseende t.ex. längden på filmer som någon befattat sig med:

> 18. Vid den bedömning av brottets svårhet som måste göras vid såväl gradindelningen som vid straffvärdebedömningen är åtskilliga faktorer av betydelse. Av särskild betydelse är vilken karaktär det barnpornografiska materialet har, och då framför allt hur grova och hänsynslösa övergrepp som skildras i materialet. Men också mängden material och det sätt på vilket materialet har hanterats, eller brottet annars har begåtts, är faktorer som har stor betydelse. Eftersom svårhetsbedömningen alltid bygger på flera faktorer finns anledning att vara försiktig med att låta tumregler, exempelvis avseende längden på filmer som någon befattat sig med, få en avgörande betydelse. En helhetsbedömning där samtliga omständigheter beaktas måste alltid göras.

Domstolen konstaterar också att de kvalifikationsgrunder som finns angivna i relation till barnpornografibrottet får betydelse inte bara för bedömningen av om ett brott är att bedöma som grovt, utan också för bedömningen av om ett innehavsbrott kan vara att bedöma som ringa. Det beror framför allt på att kvalifikationsgrunderna pekar på omständigheter som är tydligt straffvärdehöjande.

I avgörandet bedömdes brottet i ett av fallen som grovt, i ett av fallen som brott av normalgraden och i ett av fallen som ringa barnpornografibrott. I det förstnämnda fallet beaktades framför allt materialets karaktär och dess omfattning — fråga var bl.a. om flera filmer som visade barn som utnyttjades på ett särskilt hänsynslöst sätt och i det andra beaktades dels att åtminstone en av filmerna utgjorde material av nyss nämnt slag, dels mängden barnpornografiskt material. I det fall där gärningen bedömdes som ringa togs hänsyn till att gärningsmannen utan förvarning fick upp filmen på X, att hans åtgärd att spara den var föranledd av att han ville prata om den med sina kamrater, samt att han kort därefter raderade den.

Se även ”Filmen från Christchurch” NJA 2021 s. 498, som gäller olaga våldsskildring som yttrandefrihetsbrott, ovan i avsnitt 2.1.2.

4.1.13 Brott mot allmän verksamhet m.m.

I ”Raplåten” NJA 2021 s. 215 illustreras vilken betydelse yttrandefrihetsrättsliga aspekter kan ha vid hotbrott, i det här fallet ett hot mot tjänsteman. Den gärning som den tilltalade åtalats för var att en låt med namnet ”Då ska hon skjutas” lagts upp på en streamingtjänst. Låten innehöll bl.a. följande strof.

> Ett inlägg på insta, jag knullar hela din insats, jag knullar din familj, knullar där du bor blåser dig som jag var vindkraft. Ge tillbaka min dator med skivan annars kommer jag skriva A.L. är en ful fisk och då ska alla små fiskar få lida.

Låten lades upp en månad efter en konsert som hade arrangerats av den tilltalade. Vid den konserten ingrep polisen och efteråt hade A.L, som hade lett polisinsatsen uttalat i media att hon inte tyckte att den aktuella konsertlokalen skulle boka den typen av spelningar.

Högsta domstolens majoritet frikände den tilltalade, efter att ha gått igenom de avvägningar som måste göras med hänvisning till såväl regeringsformen som Europakonventionen, med hänvisning till att låten i den form och det sammanhang som den framförts inte måste ses som ett allvarligt menat hot om våld i den mening som avses i 17 kap. 1 §. Innehållet rymdes inom ramen för vad som får accepteras och är därför inte straffbart (jfr 2 kap. 23 § andra stycket regeringsformen). Två justitieråd var skiljaktiga och menade att den tilltalade skulle fällas till ansvar för hot mot tjänsteman.

Ett angrepp mot en polisman som skedde genom att en flaska med hård kraft kastades mot polismannens huvud och träffade bedömdes i ”Den kastade flaskan” NJA 2024 s. 513 utgöra grovt våld mot tjänsteman med hänsyn framför allt till att gärningen innefattat våld av allvarligt slag. Vad gäller denna kvalifikationsgrund hade i förarbetena angetts att det bör vara fråga om ett misshandelsbrott med ett straffvärde kring sex månader eller mer. Eftersom straffen för misshandel sedan dess höjts bör denna angivelse enligt Högsta domstolens avgörande numera förstås så att det som regel krävs ett misshandelsbrott med något högre straffvärde än omkring sex månader. Den aktuella misshandeln, som i sig bedömdes ha ett straffvärde motsvarande fängelse i tio månader, bedömdes utgöra sådant våld av allvarligt slag. Däremot ansågs inte kvalifikationsgrunden att brottet varit av särskilt hänsynslös eller farlig art vara tillämplig. Ett justitieråd var skiljaktigt och menade att det bör krävas att straffvärdet är högre än bara ”något högre” för att kvalifikationsgrunden ska vara tillämplig och bedömde att straffvärdet för den misshandel som innefattades i gärningen motsvarade fängelse i nio månader, och med de utgångspunkterna var kvalifikationsgrunden inte tillämplig och brottet heller inte annars att bedöma som grovt.

I ”Vapenbilden” NJA 2025 s. 992 bedömdes allvarliga hot riktade mot en socialtjänsthandläggare som grovt hot mot tjänsteman. Fråga var om allvarliga hot som på olika sätt gav uttryck för att gärningsmannen

skulle döda målsäganden och hoten hade förstärkts med en bild där gärningsmannen riktade en pistol mot kameran. Högsta domstolen gjorde visserligen bedömningen att den kvalifikationsgrund som avser att ett hot påtagligt har förstärkts med hjälp av ett vapen inte kunde anses direkt tillämplig i ett fall av detta slag, men domstolen bedömde vid den helhetsbedömning som alltid ska göras vid gradindelningen att gärningen ändå var att bedöma som grov med hänsyn till att hoten varit mycket allvarliga, att mannen hade understrukit de verbala hoten genom att skicka bilden samt att socialtjänsthandläggaren hade känt till att gärningsmannen hade ett våldskapital.

Det förhållandet att en kroppsbesiktning genomförts på fel sätt (i ett trapphus i stället för i ett avskilt rum, jfr 28 kap. 13 § rättegångsbalken) ansågs i ”Kroppsbesiktningen i trapphuset” NJA 2025 s. 1321 inte medföra frihet från ansvar för våldsamt motstånd (17 kap. 4 §). I skälen uttalas att det finns ett utrymme för ansvarsfrihet vid uppenbart obefogad myndighetsutövning, att det vid sidan av detta i särpräglade fall kan vara så att gärningen är ansvarsfri enligt reglerna om nödvärn och nöd samt att felaktigheter som förekommit vid myndighetsutövningen i andra fall — beroende på felets art och grad — kan beaktas vid val av påföljd och vid straffmätningen. Det framstår inte som självklart hur de båda förstnämnda konstaterandena förhåller sig till varandra rent systematiskt: i fall av uppenbart obefogad myndighetsutövning skulle det kunna hävdas att nödvärn (eller åtminstone nöd) föreligger, men Högsta domstolens skrivningar ger närmast vid handen att det vid uppenbart obefogad myndighetsutövning handlar om ansvarsfrihet av en mer brottstypsanknuten karaktär.

Bestämmelsen om övergrepp i rättssak i 17 kap. 10 § har tillämpats i ”Upprepade övergrepp i rättssak” NJA 2019 s. 747. I målet gör Högsta domstolen bedömningen att det i många fall inte finns något hinder mot att tillämpa bestämmelsen i fall där någon begår övergreppet i syfte att framtvinga en utsaga av någon, trots att detta fall inte särskilt anges i brottsbeskrivningen. Utrymmet för detta beskrivs på följande sätt i domstolens dom.

11. Av förarbetena (SOU 1944:69 s. 188, även prop. 1948:80 s. 167 f.) framgår dock att bestämmelsen är tänkt att omfatta också framtvingande av en åtgärd och i detta hänseende avses korrespondera med 17 kap. 1 och 2 §§ om våld eller hot mot tjänsteman respektive förgripelse mot tjänsteman; de paragraferna innefattar uttryckligen det fallet att angreppet sker för att tvinga någon till en åtgärd.

12. Det måste i många fall vara förenligt också med ordalydelsen i 17 kap. 10 § BrB att tillämpa bestämmelsen i fall där angreppet syftar till att förmå någon att göra något.

13. Till att börja med kan det förhålla sig så att ett försök att förmå någon att avge en förmånlig utsaga kan vara detsamma som ett försök att hindra denne

att säga något annat. Fråga kan t.ex. vara om en situation där gärningsmannen försöker förmå den angripne att säga något som är till förmån för gärningsmannen i stället för att vittna mot denne.

14. För att det i andra fall ska vara förenligt med lagtexten att tillämpa bestämmelsen i fall där någon söker framtvinga en åtgärd, t.ex. en utsaga inför polis eller domstol, måste förutsättas att den åtgärd som gärningsmannen försöker framtvinga innefattar ett återtagande eller modifikation av en redan avgiven utsaga eller av en redan gjord anmälan. Ett angrepp som sker för att framtvinga en sådan åtgärd kan då samtidigt sägas ske för att en utsaga har avgetts eller för att en anmälan har skett. Det nu sagda innebär att gärningen, i fall där gärningsmannen vidtar angreppet för att den angripne har avgett en utsaga eller gjort en anmälan, inte nödvändigtvis behöver företas med motivet att hämnas. Det fordras emellertid att angreppet har sin grund i en avgiven utsaga, en gjord anmälan eller en förd talan och därför kan sägas ha företagits för att utsagan har avgetts, anmälan gjorts eller talan förts.

15. Det kan alltså i och för sig göras gällande i ett åtal för övergrepp i rättssak att ett angrepp skett i syfte att framtvinga en viss framtida åtgärd. För att angreppet ska utgöra brott enligt 17 kap. 10 § BrB är detta emellertid inte tillräckligt. Det krävs också ett påstående om att den framtida åtgärden innebär att den angripna återtar eller annars ändrar en redan gjord anmälan eller utsaga. Bara om så är fallet kan gärningsbeskrivningen anses innefatta ett påstående om att angreppet skett för att en utsaga eller anmälan har gjorts.

I målet hade åtalet utformats på ett sätt som gjorde det möjligt att tillämpa bestämmelsen. De upprepade övergreppen bedömdes av Högsta domstolen vart och ett utgöra ett brott av normalgraden (se p. 33–36).

Av ”Alibit” NJA 2019 s. 294 följer att bestämmelsen om skyddande av brottsling ska tolkas så att den omfattar åtgärder som innebär att brottslingen görs oåtkomlig för polisen, t.ex. genom att gömma brottslingen, tillhandahålla fordon till någon eller genom att leda polisen vilse. Det kan därför inte utgöra skyddande av brottsling att i polisförhör lämna uppgifter till förmån för någon som har gjort sig skyldig till brott — t.ex. ge någon ett alibi — om det är så att uppgifterna bara kan påverka bevisläget mot personen.

4.1.14 Tjänstefel m.m.

I ”Lagmannens ansvar” NJA 2021 s. 83 dömdes en lagman i en tingsrätt för tjänstefel på grund av sin underlåtenhet att vidta åtgärder för att komma till rätta med en rådmans långsamma handläggning av mål. En fråga i målet var om domares självständighet hade någon betydelse för bedömningen. I denna del uttalades bl.a. att administrativa beslut om prioritering eller fördelning av mål inte kan anses innebära en kränkning av domarens självständighet så länge som det inte råder någon tvekan om att beslutet grundar sig på objektiva och legitima skäl, såsom att förebygga eller avhjälpa dröjsmål i handläggningen.

Ett åtal för tjänstefel — som byggde på att en polisman genomfört en kroppsbesiktning för vilken det inte fanns laga stöd — ogillades i ”Strängnäs Resencentrum” NJA 2023 s. 446. Fråga ansågs med hänsyn till syftet med åtgärden ha varit om en kroppsvisitation och enbart det förhållandet att polismannen vid genomförandet av den haft möjlighet att se intima delar av personens kropp ansågs inte innebära att det var fråga om en kroppsbesiktning. Man kan uttrycka det så att Högsta domstolen i fallet betonar det som följer av lagtexten, nämligen att det avgörande för vad som är att anse som en kroppsvisitation respektive en kroppsbesiktning är vad undersökningen avser: personens kläder eller personens kropp. I fallet var fråga om en undersökning av personens kalsonger.

Två poliser, som i samband med en utryckning till adress där det förekom bråk underlät att rapportera händelsen, frikändes i ”Polisingripandet I” NJA 2025 s. 1037 (I) från ansvar för tjänstefel. De båda poliserna hade visserligen åsidosatt sin rapporteringsskyldighet, men gärningen bedömdes vara ringa och därmed straffri. Högsta domstolen motiverar slutsatsen på följande sätt.

> 19. Vid bedömningen av om gärningen är att anse som ringa bör en utgångspunkt vara att rapportering av brott som lyder under allmänt åtal är en betydelsefull del av polisens myndighetsutövning samt att intresset av att rapportering sker gör sig starkt gällande vid misstanke om våld i nära relationer där det är vanligt att upprepad brottslighet förekommer och där ytterligare åtgärder, som kontaktförbud, kan aktualiseras.
>
> 20. I detta fall synes polismännen ha fokuserat på att, i enlighet med målsägandens önskemål, få kvinnan att lämna lägenheten samt därefter att lösa frågan hur hon sent på kvällen på ett säkert sätt skulle kunna ta sig till sin hemadress. Ingripandet har ägt rum under förhållanden med hög arbetsbelastning.
>
> 21. Underlåtenheten att rapportera misshandeln har inte lett till någon konkret skada eller påtaglig risk för skada för målsägandens del. Genom att fotografera bitmärkena säkrade A.L. bevisning inför en eventuell kommande utredning. Vad som framkommit i målet ger sammantaget inte vid handen att N.J. och A.L. har förhållit sig på ett nonchalant sätt inför sina åligganden i tjänsten.

Två justitieråd var skiljaktiga och menade att gärningen inte kunde bedömas som ringa.

Samma dag meddelades avgörandet i ”Polisingripandet II” NJA 2025 s. 1037 (II). I rättsfallet fälldes en polisman, som på motorcykel genomfört ett förföljande av en moped för tjänstefel. Med hänsyn till att påtaglig risk för en olycka uppkommit genom förföljandet kunde gärningen inte bedömas som ringa. Polismannen fälldes för tjänstefel och dömdes till dagsböter.

I ett tillägg (skrivet av undertecknad) utvecklas, med hänvisning till en invändning om straffrättsvillfarelse som enligt Högsta domstolen inte var relevant i målet, hur frågorna om uppsåtsbrist och straffrättsvillfarelse förhåller sig till varandra i olika situationer.

4.2 Specialstraffrätt

4.2.1 Trafikbrottslagen

Av ”Mopedbilen” NJA 2019 s. 684 framgår att ett rattfylleri med en s.k. mopedbil som utgångspunkt är att bedöma som ett brott av normalgraden även i fall när föraren haft en alkoholkoncentration över 1,0 promille eller motsvarande. Brottet kan naturligtvis vara att bedöma som grovt om det föreligger andra försvårande omständigheter. I det enskilda fallet bedömdes brottet utgöra brott av normalgraden och påföljden bestämdes till dagsböter. Ett justitieråd var skiljaktigt beträffande bedömningen av hur brottet i det enskilda fallet skulle rubriceras.

I ”A-traktorn” NJA 2022 s. 1080 uttalas att ett rattfylleribrott med en A-traktor regelmässigt är att bedöma som grovt när förarens alkoholkoncentration överstiger gränsvärdena i 4 a § trafikbrottslagen (1951:649), såvida det inte rör sig om ett undantagsfall med förmildrande omständigheter. I linje med detta bedömdes brottet i det enskilda fallet som grovt rattfylleri och påföljden bestämdes till 30 timmars ungdomstjänst (den tilltalade var 15 år när brottet begicks).

En A-traktor som ändrats så att den inte längre uppfyllde de grundläggande villkor som gäller för en A-traktor ska enligt vad Högsta domstolens uttalat i ”A-traktorn som ändrats” NJA 2023 s. 509 återigen anses vara en bil. Detta innebär att den som inte har körkortsbehörighet för bil kan göra sig skyldig till olovlig körning vid förande av fordonet. I rättsfallet görs en distinktion mellan olika regler i Vägverkets föreskrifter: vissa anses återspegla grundläggande krav och en avvikelse från dessa medför att det inte längre är fråga om en A-traktor (varvid ansvar för olovlig körning kan aktualiseras), medan avvikelser från andra föreskrifter inte har denna konsekvens (vilket innebär att överträdelsen kan föranleda ansvar bara enligt fordonsförordningen). Ett justitieråd (undertecknad) var skiljaktig och menade att bristerna i regleringens utformning innebar att de förhållandevis begränsade ändringar som gjorts av A-traktorn — fråga var om att skruvarna till den skiva som skulle försluta lastutrymmet hade lossats — inte kunde anses innebära att fordonet åter blivit en bil; en tillämpning som innebär att en A-traktor åter blir en bil när man lossar förseglande skruvar förutsätter att man närmast på fri hand är beredd att välja ut de föreskrifter om A-traktorer som vid överträdelse medför att det inte längre är en A-traktor.

I ”Det utbytta körkortet” NJA 2024 s. 208 ansågs ansvar för olovlig körning inte kunna ådömas när ett formellt giltigt svenskt körkort hade

utfärdats på grund av vilseledande uppgifter. (Jfr ”Tillstånd på felaktiga grunder” NJA 2017 s. 189.)

Ett rättsfall från 1980-talet (NJA 1986 s. 392) hade i ett inte obetydligt antal avgöranden från tingsrätter och hovrätter kommit att tolkas så att det fanns en speciell bevisregel när det gäller uppsåt vid olovlig körning: det måste föreligga ”särskilda omständigheter” för att ett påstående från en förare om att hen trott sig vara berättigad att köra bil ska förtjäna tilltro. För den som läser vad som står i det nämnda rättsfallet är det emellertid tydligt att det inte ger stöd för någon sådan bevisregel. Detta i och för sig ganska uppenbara förhållande framhölls av Högsta domstolen i ”Det afghanska körkortet” NJA 2019 s. 721 (se närmare p. 9–13). Med den utgångspunkten prövade Högsta domstolen på sedvanligt sätt om den tilltalade i målet haft åtminstone likgiltighetsuppsåt i förhållande till att han inte var berättigad att framföra fordonet. Så bedömdes inte vara fallet och den tilltalade frikändes.

Ett drograttfylleri bedömdes i ”Drograttfylleriet i Fyledalen” NJA 2025 s. 211 utgöra grovt rattfylleri. I målet slogs fast att det vid drograttfylleri inte ska göras någon prövning av om det finns ett orsaksförhållande mellan drogpåverkan och den trafikfarliga körningen. Om gärningsmannen har haft ett narkotiskt ämne kvar i blodet och körningen har inneburit en påtaglig fara för trafiksäkerheten är den kvalifikationsgrunden för grovt brott uppfylld och det oavsett om något orsaksförhållande föreligger eller inte, låt vara att all gradindelning sedan förutsätter att en helhetsbedömning görs. Eftersom gärningsmannen i det enskilda fallet varit narkotikapåverkad och framfört fordonet på ett sätt som inneburit en påtaglig fara för trafiksäkerheten bedömdes brottet som grovt.

4.2.2 Narkotikastrafflagen m.m.

I ”CBD-oljan” NJA 2019 s. 531 tog Högsta domstolen ställning till om CBD-olja innehållande THC utgör narkotika i ett fall där den THC som oljan innehöll härrörde från laglig industrihampa. Så bedömdes vara fallet. Slutsatsen grundades dels på att det var fråga om en beredning i psykotropkonventionens mening, dels på att undantaget för industrihampa inte träffar sådana beredningar som innehåller THC. Domstolen konstaterade också att oljan inte var en sådan jordbruksprodukt som avses i de unionsrättsliga reglerna om industrihampa, varför det saknades anledning att göra några överväganden om handelshinder.

Se också ”Den andra sortens narkotika” NJA 2021 s. 3 ovan i avsnittet om konkurrens (avsnitt 3.7).

4.2.3 Skattebrottslagen

I ”Den oriktiga individuppgiften” NJA 2025 s. 1153 slog Högsta domstolen fast att begreppet ”tillgodoräknas” i 2 § skattebrottslagen (1971:69) ska förstås så att rekvisitet fara för felaktigt tillgodoräknande förutsätter konkret fara för att resultatet av slutskatteberäkningen är

sådant att skatt felaktigt tillgodoräknas. Det ansågs mot den bakgrunden inte vara tillräckligt för ansvar enligt paragrafen att en oriktig uppgift om preliminärskatteavdrag lämnats vilken skulle beaktas till den skattskyldiges förmån när det samtidigt hade lämnats en oriktig uppgift om inkomster på ett högre belopp (vilket skulle ha lett till kvarskatt för personen). Vid bedömningen hänvisades till att straffbudet i 2 § är ett blankettstraffbud och att den närmare innebörden av begreppet blir beroende av vilket beskattningssammanhang det rör sig om. När det gäller uppgifter i en inkomstdeklaration blir den grundläggande bestämmelsen om beräkning av slutlig skatt i 56 kap. 9 § skatteförfarandelagen (2011:1244) central. Och mot bakgrund av en tolkning av den paragrafen drog Högsta domstolen slutsatsen att ”det som straffbeläggs genom användandet av ’tillgodoräknas’ i 2 § skattebrottslagen är kopplat till själva resultatet av slutskatteberäkningen”.

Två justitieråd var skiljaktiga och menade att ”rekvisitet tillgodoräknas i 2 § skattebrottslagen ska tolkas fristående från den särskilda betydelse som begreppet har i 56 kap. 9 § skatteförfarandelagen och att det kan tillämpas på felaktiga uppgifter om avdragen preliminärskatt och att det gäller oavsett om det som den oriktiga uppgiften riskerar att leda till är att den skattskyldige får rätt till återbetalning av skatt eller att den skatt som han eller hon är skyldig att betala till staten minskar”.

Se, ifråga om skatteplikt avseende olagliga inkomster, ”Det otillåtna preparatet” NJA 2021 s. 99 i avsnitt 4.1.8 ovan.

4.2.4 Lagen om straff för penningtvättsbrott

Ansvar för penningtvättsbrott förutsätter att det föreligger ett fullbordat förbrott. I ”Tavelbedrägeriet” NJA 2019 s. 305 uttalade Högsta domstolen att i fall där den bedragnes disposition består i att personen ger ett betalningsuppdrag till en bank eller annan betaltjänstleverantör så har betalaren normalt avhänt sig pengarna vid den tidpunkt när betalningsorder har lämnats till leverantören eller när betalarens konto debiteras och mottagarens konto krediteras. Eftersom rådigheten över pengarna upphör tidigare eller senast samtidigt med att betalningsmottagarens konto krediteras föreligger alltså åtminstone från den tidpunkten ett förbrott som kan ligga till grund för ansvar för penningtvättsbrott.

Det brott som var föremål för bedömning ansågs redan med hänsyn till värdet, drygt 2,7 miljoner kronor, vara att bedöma som ett grovt penningtvättsbrott. (Se avsnitt 5.1 angående straffvärdebedömningen.)

I ”Mottagarkontona” NJA 2020 s. 344, som framför allt gällde frågan om skadeståndsskyldighet vid penningtvättsbrottslighet där två personer mottagit pengar på sina respektive konton, tillämpades reglerna om penningtvättsförseelse. Den ena personen bedömdes inte ha varit oaktsam på det sätt som förutsätts för ansvar för penningtvättsförseelse.

Motsatt bedömning gjordes gällande den andre. Personen dömdes för nio fall av penningtvättsförseelse enligt 6 § andra stycket lagen om straff för penningtvättsbrott. (Gärningsbeskrivningen avseende penningtvättsförseelse omfattade inte något påstående om att pengarna förts vidare vilket hade betydelse för bedömningen av den tilltalades skadeståndsansvar.)

Av rättsfallet ”15 000 kronor” NJA 2020 s. 545 framgår att kriminaliseringen av oaktsamhet i 6 § andra stycket täcker såväl fall där gärningsmannen varit blott oaktsam i förhållande till att egendomen härrörde från brott eller brottslig verksamhet som fall där gärningsmannen är blott oaktsam i relation till att åtgärden vidtagits i penningtvättssyfte (även om det senare endast på ett otydligt sätt kommer till uttryck i lagtexten). Högsta domstolen motiverar sin slutsats i denna del med att den föregående brottsligheten och penningtvättssyftet utgör sammanhängande delar av vad som närmast är ett och samma rekvisit (se p. 13). Ett justitieråd var skiljaktigt i denna del och menade att lagtexten inte kan förstås på annat sätt än att det är tillräckligt med oaktsamhet endast i relation till den del av brottsrekvisiten som uttryckligen anges i bestämmelsen, dvs. till att egendomen härrör från brott eller brottslig verksamhet, och att det i övrigt krävs uppsåt

I ”Näringspenningtvätten i Dackom Bygg” NJA 2022 s. 42 åtalades en person, som var ensam styrelseledamot för ett bolag, för näringspenningtvätt bestående i 25 kontantuttag om sammanlagt närmare tre miljoner kronor som sedan överlåtits, omsatts eller förvarats. Uttagen hade gjorts på uppmaning av en bekant. Det hela kan beskrivas så att bolaget användes för att slussa pengar med oklart ursprung. Personen dömdes för näringspenningtvätt. Högsta domstolen framhöll i målet att de normer som finns i lagen (2017:630) om åtgärder mot penningtvätt och finansiering av terrorism kan vara av betydelse vid prövningen av om det förelegat ett klandervärt risktagande på det sätt som förutsätts för ansvar för näringspenningtvätt. I målet instämde Högsta domstolen i hovrättens rubricering av gärningarna vilket innebar att fem större uttag bedömdes utgöra grova brott, medan de övriga bedömdes utgöra brott av normalgraden (se p. 29 samt s. 51 i referatet).

”Studentens banktransaktioner” NJA 2022 s. 633 avsåg en situation där en kvinna hade kommit överens med en för henne okänd person om att förmedla pengar till personer som hon inte hade någon anknytning till. För förmedlingen hade hon åtalats för näringspenningtvätt. Frågan i Högsta domstolen var framför allt om de transaktioner som hon medverkat i skett vanemässigt eller varit led i en verksamhet som bedrivits i större omfattning. Fråga var om elva transaktioner fördelade på två tidsperioder med ett halvårs mellanrum och den tilltalade hade i samband med varje transaktion gjort som hon blivit tillsagd. Högsta domstolen kom fram till att transaktionerna varken kunde betecknas som vanemässiga eller varit led i en verksamhet av större omfattning

och frikände den tilltalade. Två justitieråd var skiljaktiga och menade att verksamheten fick anses ha varit av större omfattning.

I ”Advokatens överföringar” NJA 2023 s. 708 ansågs två överföringar från klientmedelskontot, som en advokat gjort i enlighet med klientens anvisningar, uppfylla kraven i 3 § (den första överföringen) respektive 7 § (den andra överföringen) lagen om straff för penningtvättsbrott. En advokat är visserligen normalt berättigad att redovisa medel tillbaka till sin klient (låt vara att det inte kan uteslutas att en advokat genom att tillmötesgå en klients begäran om att betala ut medel till ett konto tillhörande hen i ett s.k. högriskland avseende penningtvätt eller finansiering av terrorism kan göra sig skyldig till brott), men de aktuella överföringarna hade i detta fall skett till annan än klienten. På grund av bristande uppsåt frikändes advokaten från ansvar vad gäller den första av de båda överföringarna. I målet betonas också att 4 § i regel inte kan tillämpas i relation till kontoöverföringar eftersom sådana överföringar normalt sett inte främjar möjligheterna att omsätta egendomen på sätt som förutsätts enligt 4 § (även om de ibland kan främja möjligheterna för någon att tillgodogöra sig egendomen). Man kan säga att Högsta domstolen här betonar att 4 § primärt är avsedd för åtgärder som främjar möjligheterna att omsätta egendom som är svåromsatt (se p. 16 och 17 samt 34 och 35).

Den närmare innebörden av rekvisitet ”härrör från brott eller brottslig verksamhet” i den mening som avses i bestämmelserna om penningtvättsbrott samt bevisfrågor i anslutning till detta behandlades i ”Banköverföringarna” NJA 2024 s. 255.

Frågan om hur rekvisiten härrör från brott respektive brottslig verksamhet förhåller sig till varandra är intrikat. Det kan inte utan fog göras gällande att egendom som härrör från brottslig verksamhet rent logiskt också måste härröra från brott, men att det förstnämnda begreppet innebär en inskränkning såtillvida att det ska vara fråga om någon form av verksamhet. Samtidigt har uttalats att en poäng med att ta med ”härrör från brottslig verksamhet” i lagtexten är att man därigenom klargör att man kan anlägga en något bredare syn på bevistemat (se t.ex. SOU 2012:12 s. 165 f.). De mest vägledande uttalandena måste anses göras i de punkter där Högsta domstolen uttalar sig om hur det ska bedömas om beviskravet är uppfyllt, och här återspeglas det synsätt som kommer till uttryck i förarbetena samtidigt som det betonas att det sedvanliga beviskravet ska tillämpas:

> 14. När det görs gällande att egendom härrör från ett brott måste åklagaren visa att det handlande som föregått penningtvättsåtgärden uppfyller rekvisiten för en brottsbeskrivning (jfr p. 11). Däremot behöver de närmare omständigheterna kring brottet, såsom tid, plats, brottsutbyte och gärningsman inte vara klarlagda. Den konkreta förbrottsgärningen behöver alltså inte vara bevisad på det sätt som hade krävts om det var förbrottet i sig som åtalet avsåg.

15. Vad gäller ett påstående om att egendom härrör från brottslig verksamhet kan beviskravet vara uppfyllt även om det inte kan visas att det handlande som har genererat en förmögenhetsökning utgör brott enligt en viss straffbestämmelse (jfr p. 12). Om det inte går att slå fast att rekvisiten i en viss brottsbeskrivning är uppfyllda, måste det dock på annat sätt stå klart att egendomen har brottsligt ursprung. Så kan vara fallet om det framgår att egendomen härrör från en verksamhet som innefattar en viss typ av brottslighet, exempelvis förmögenhetsbrott utan att det kan specificeras om det är fråga om bedrägeri, utpressning eller något annat liknande brott. Det kan också vara fråga om att medel härrör från verksamheten i ett kriminellt nätverk där det är klarlagt att olika typer av brott begås, men det är oklart från vilken typ av brott inom verksamheten som medlen härrör. På motsvarande sätt som gäller om egendomen härrör från brott krävs det inte att verksamhetens närmare inriktning eller omfattning är utredd.

16. Ett påstående om brottslig verksamhet kan alltså i ett avseende innebära att det kan vara lättare att styrka egendomens koppling till något brottsligt; ett bredare bevistema kan användas än vid ett påstående om att egendomen härrör från brott. I ett annat avseende krävs emellertid att mer bevisas, nämligen att det brottsliga har skett inom ramen för något som kan karaktäriseras som en verksamhet.

17. Det höga beviskravet innebär att det, oavsett om det påstås att egendomen härrör från brott eller brottslig verksamhet, i princip ska vara uteslutet att egendomen är åtkommen på ett sätt som inte är brottsligt. Att den tilltalade inte har kunnat lämna någon i förhållande till sin ekonomiska situation i övrigt tillfredsställande förklaring till sitt innehav av egendomen, kan bidra till en sådan slutsats men är i allmänhet inte tillräckligt. Kravet är högre ställt än det som gäller för att utbyte av brottslig verksamhet ska kunna förverkas enligt bestämmelserna om utvidgat förverkande i 36 kap. 1 b § BrB (jfr t.ex. prop. 2007/08:68 s. 95 f.).

I det enskilda fallet bedömdes det vara styrkt att den ifrågavarande egendomen, i båda de fall som var föremål för prövning i Högsta domstolen, härrörde från brott.

4.2.5 Övrig specialstraffrätt

Vapenbrott och brott mot knivlagen

En pistol (ett airsoftvapen) med en anslagsenergi om 0,41 joule ansågs i ”Airsoftvapnet” NJA 2019 s. 399 utgöra ett sådant effektbegränsat vapen som avses i vapenlagen (1996:67). Sådana vapen får innehas av den som är över 18 år, men för den som är yngre än 18 år fordras tillstånd. Frågan i målet var närmast om det finns en nedre gräns avseende anslagsenergi när det gäller frågan om något kan omfattas av vapenlagen. I denna del uttalade Högsta domstolen, mot bakgrund av sakkunnigutlåtanden som ingivits i målet, att airsoftvapen där anslagsenergin är minst 0,2 joule får anses utgöra effektbegränsade skjutvapen enligt vapenlagen. Det innebar att de båda tilltalade, som vid gärningstillfället var yngre än 18 år, fälldes till ansvar. En ledamot var skiljaktig och menade med hänvisning till obestämdhetsförbudet

— vapenlagen innehåller inte någon gräns mellan leksaksvapen (t.ex. så kallade Nerf guns) och vapen som omfattas av lagstiftningen — att åtalet skulle ogillas.

I rättsfallet ”Luftrevolvern” NJA 2023 s. 81 ansågs undantaget från tillståndsplikt för effektbegränsade luftvapen i 2 kap. 1 § andra stycket vapenlagen vara tillämpligt även om vapnets konstruktion var sådan att vapnet kunde laddas och avfyras med krutpatroner. I sammanhanget uttalade Högsta domstolen att ett effektbegränsat luftvapen inte blir tillståndspliktigt enbart för att möjligheten finns att använda exempelvis manipulerade luftpatroner eller särskilda instickspatroner som gör att vapnet kan användas med krut på ett sätt som vapnet inte är avsett för. För att ett vapen ska utgöra ett effektbegränsat luftvapen fordras alltså inte att det i omodifierat skick kan användas endast med luft som utskjutningsmedel. Däremot blir vapnet vanligen tillståndspliktigt om det modifieras så att effekten av vapnet ökar (t.ex. om det modifieras så att det kan användas med krutpatroner) eller om det förses med patroner som inte är avsedda för vapnet och det därigenom får högre effekt. I målet åberopades legalitetsprincipen (se p. 20 och 21).

I ”Vapnet och kokainpartiet” NJA 2020 s. 615 bedömdes innehav av en pistol utgöra grovt vapenbrott när vapnet hade innehafts i en bostad där gärningsmannen också hanterade narkotika i överlåtelsesyfte. Vid den helhetsbedömning som måste göras vid rubriceringen konstaterade Högsta domstolen att vapnet hade innehafts under sådana omständigheter att det kunde befaras komma till brottslig användning och att det hade förelegat uppenbar fara för att människor skulle komma att skadas och gärningen hade därmed varit av särskilt farlig art.

Ett innehav av två helautomatiska k-pistar bedömdes i ”De båda k-pistarna” NJA 2022 s. 656 utgöra grovt, men inte synnerligen grovt, vapenbrott. Rättsfallet bör ses i ljuset av att kvalifikationsgrunderna för synnerligen grovt vapenbrott efter rättsfallet ”Fem automatkarbiner” NJA 2017 s. 794 justerades på så sätt att det numera ska beaktas även om brottet har avsett flera vapen av särskilt farlig beskaffenhet. I samband med detta uttalades i förarbetena bl.a. att den tidigare utformningen medfört att vapnens farlighet inte beaktats i tillräcklig utsträckning och att det inte kunde uteslutas att det är möjligt att bedöma ett brott som synnerligen grovt även om det inte avser fler än två vapen. Vid bedömningen i det enskilda fallet bedömdes alltså att brottet inte var synnerligen grovt. Vapnen var visserligen av särskilt farligt slag och det framgick också av utredningen att den tilltalade hade kopplingar till kriminella personer och hade kriminella attityder, men samtidigt var fråga uteslutande om befattning i den egna bostaden och vapnen hade förvarats på ett sätt som gjorde att de var åtkomliga enbart för den tilltalade. Brottet rubricerades som grovt vapenbrott men bedömdes ha ett straffvärde (tre år och sex månader) som låg nära straffminimum för det synnerligen grova brottet (då fyra år).

Frågan om rubricering av vapenbrott berördes också relativt utförligt i ”Ett eller två vapenbrott” NJA 2021 s. 341 där innehav av två vapen på två olika platser, dvs. totalt fyra vapen, bedömdes som ett grovt vapenbrott. Högsta domstolen uttalar här att redan det förhållandet att den tilltalade innehaft fyra skarpladdade vapen gör att brottet bör bedömas som grovt. Det fanns i målet också en del andra försvårande omständigheter (bl.a. att han var narkotikapåverkad när han greps, att han inte var främmande för manipulering och försäljning av vapen samt att ett vapen var avsågat).

Ett innehav av knivar under undervisning på en skola plus innehav av ett metallrör i skåpet (som hade sin bakgrund i ett bråk med okända personer på skolan) bedömdes i ”Knivinnehavet i skolan” NJA 2020 s. 778 utgöra grovt brott. Högsta domstolen motiverade beslutet på följande sätt.

> 19. Av orosanmälningar från polisens sida framgår att [XX] hade kopplingar till våldsbejakande miljöer. Han hade dagen före gärningen varit inblandad i ett bråk med andra ungdomar. Han hade därefter gjort sökningar på bl.a. orden ”mord” och ”preskriptionstid” på sin mobiltelefon. Det förelåg mot denna bakgrund en särskild risk för att knivarna skulle komma till användning. Allvaret i innehavet understryks av att det ägde rum i en skola och därmed på en i sig särskilt skyddsvärd plats.
>
> 20. En helhetsbedömning av de omständigheter som anförts i det föregående leder till att gärningen bör rubriceras som grovt brott mot knivförbudslagen.

Det kan framhållas att Högsta domstolen betonade att det förhållandet att en kniv eller ett annat farligt föremål innehas i självförsvarssyfte kan tyda på en beredvillighet att låta kniven eller föremålet komma till användning och att detta typiskt sett är något som ger anledning att se allvarligare på innehavet.

Innehav av ett s.k. multiverktyg med kniv i ett fordon på allmän plats ansågs i ”Multiverktyget” NJA 2023 s. 1052 ha varit befogat och föranledde därför inte straffansvar. Hänsyn togs till att kniven var förhållandevis liten och utgjorde en integrerad del av multiverktyget som låg undanstoppat i handskfacket. Multiverktyget hade vidare ett naturligt användningsområde om det skulle bli problem med fordonet och det hade i målet inte framkommit några mer speciella omständigheter som talade för att det fanns någon mer påtaglig risk för att kniven i multiverktyget skulle komma att användas som vapen.

En s.k. stark laserpekare ansågs i ”Laserpekaren IV” NJA 2024 s. 793 inte vara ett sådant föremål som omfattas av knivförbudslagen (1988:254). Högsta domstolen uttalade att eftersom förbudet i lagen tar sikte på föremålets art och redan själva innehavet är straffbart bör förbudet inte omfatta andra föremål än sådana som, i likhet med knivar

och andra stick- eller skärvapen, utifrån sin konstruktion och verkningssätt typiskt sett är sådana att de används som vapen vid brott mot liv eller hälsa. I detta låg enligt domstolen att föremålet inte i allt för hög grad får skilja sig från de typer av föremål som anges i lagtexten eller som det ges exempel på i förarbetena (bl.a. sylar, stämjärn, mejslar, knogjärn, batonger, kaststjärnor, karatepinnar och strypsnaror).

Införsel av flera tårgasvapen bedömdes i ”De insmugglade tårgaspistolerna” NJA 2021 s. 759 — även om tårgasvapen i ursprungsskick är mindre farliga än skjutvapen i allmänhet — utgöra en gärning av särskilt farlig art och mot den bakgrunden rubricerades brottet som grovt vapenbrott. Vid bedömningen beaktades att den tilltalade bedömdes ha haft en relation till organiserad brottslighet och det funnit en uppenbar risk för att vapnen skulle komma till användning av kriminella grupperingar.

Lagen (2014:406) om straff för folkmord, brott mot mänskligheten och krigsförbrytelser

I ”Krigsposeringarna” NJA 2021 s. 303 slog Högsta domstolen fast att också döda personer omfattas av begreppet skyddade personer i 3 § i lagen. I målet uttalas också att Romstadgan är en naturlig utgångspunkt vid tolkningen av den svenska regleringen som i stor utsträckning bygger på just Romstadgan och de bakomliggande internationella instrumenten. Vad utgångspunkten innebär illustreras också genom Högsta domstolens argumentation beträffande frågan om vad som utgör en skyddad person. Se även ovan i avsnittet om uppsåt (avsnitt 3.5.1).

Terroristbrott etc.

Det förhållandet att en offentlig uppmaning att ge pengar eller annan egendom till två terroristklassade organisationer avsett organisationer som varit parter i en väpnad konflikt ansågs i ”Vapen vid fronten” NJA 2019 s. 909 inte utgöra hinder för en tillämpning av straffbestämmelsen om offentlig uppmaning uppmaning att begå särskilt allvarlig brottslighet. Man kan säga att det genom rättsfallet klargörs att den internationella humanitära rätten inte hindrar tillämpning av straffbestämmelsen och heller inte kräver att den ska tolkas så att den innefattar ett undantag för uppmaningar som avser ”inköp av vapen till fronten åt en icke statlig stridande part i en icke-internationell konflikt”. I avgörandet behandlas också hur uppsåtsbedömningen ska göras vid brottstypen och därtill framgår att brottet normalt är av sådan art att en presumtion för fängelse som påföljd föreligger.

Specialstraffrätt med ekonomisk inriktning

I ”Rocktown” NJA 2019 s. 423 gjordes — i ljuset av EU-domstolens svar på en begäran om förhandsavgörande från Högsta domstolen — bedömningen att en butiksägare som olovligen säljer varor med

upphovsrättsligt skyddade motiv gör intrång i rättsinnehavarens ensamrätt till spridning också beträffande varor med likadana motiv som hålls i lager, under förutsättning att även dessa är avsedda för försäljning.

I ”Utbetalningen till majoritetsägaren” NJA 2021 s. 388 ansågs en utbetalning till en aktieägare, som inte hade beslutats på det sätt som gäller för vinstutdelning inte ha utgjort ett penninglån i aktiebolagslagens mening även om det kunde ha varit fråga om en olaglig värdeöverföring eller ett förskott på utdelning.

Övrigt

I ”Provboendet” NJA 2022 s. 287 ansågs det föreligga en skyldighet att göra en anmälan om ändrad bosättning vid provboende hos flickvännen. Undantagsbestämmelsen i 8 § folkbokföringslagen (1991:481) ansågs inte vara tillämplig eftersom den förutsätter att det är fråga om ett tillfälligt boende under en på förhand bestämd tid.

En företrädare för ett möbelföretag som erbjuder sina kunder hemtransport ansågs i ”Möbeltransporterna” NJA 2025 s. 1080 inte ha gjort sig skyldig till brott mot den s.k. vilotidsförordningen (1994:1297) genom att inte tillhandahålla sina förare en tidbok för anteckning av dygnsvila; när transporterna har en underordnad betydelse i förvärvsverksamheten gäller ett krav på tidbok endast under vissa förutsättningar och det hade i målet inte gjorts gällande att dessa förutsättningar förelåg.

I ”IMDG-koden” NJA 2025 s. 1128 ansågs den tilltalade ha gjort sig skyldig till brott mot lagen (2006:263) om transport av farligt gods. Den huvudsakliga frågan i målet var om Transportstyrelsen hade haft behörighet att meddela föreskrifter om fordonstransporter av farligt gods i en hamn. I målet gjordes också en bedömning av den tilltalades personliga oaktsamhet.

5 25–28 kap. brottsbalken

5.1 Straffmätning och påföljdseftergift

5.1.1 Allmänna frågor om straffvärde

Straffvärdet för mord

I ”Mordet med kökskniven” NJA 2021 s. 32 uttalade Högsta domstolen att utgångspunkten efter 2020 års lagändring är att mord har ett straffvärde motsvarande fängelse i sexton år och att det för att påföljden ska bestämmas till ett längre tidsbestämt straff krävs (detta är närmast en självklarhet) att omständigheterna är försvårande, men inte är av det slaget att de bör föranleda livstids fängelse.

Domstolen konstaterade också att de omständigheter som numera anges i 3 kap. 1 § i stort motsvarar sådana särskilda kvalifikationsgrunder som ibland finns vid gradindelade brott och att det innebär att de bildar utgångspunkt för bedömningen men — det är ju fortsatt fråga om straffmätning och inte om gradindelning — att prövningen också

måste göras med beaktande av 29 kap. brottsbalken. Också vid gradindelning låter det sig sägas att man måste beakta både de särskilt angivna kvalifikationsgrunderna och andra straffvärderelevanta bestämmelser, men vid gradindelning saknar sådana straffmätningsbestämmelser som inte har att göra med straffvärdet relevans (sådana bestämmelser är däremot av betydelse när det, så som vid mord, är fråga om straffmätning). I målet bestämdes straffet till fängelse i arton år.

Frågan om straffvärdet för mord bedömdes också i ”Mordet med brödkniven” NJA 2021 s. 377. I det konkreta fallet bedömdes straffvärdet motsvara fjorton år, men straffets längd sänktes med ett år med hänvisning framför allt till att gärningsmannen omedelbart efter gärningen hade försökt att rädda offret genom att ringa ambulans samt att hon redan i samtalet till SOS Alarm erkände att det var hon som knivhuggit offret (jfr 29 kap. 5 §). I någon mån beaktades också att gärningsmannen efter gärningen fick veta att hon var gravid och att hon direkt efter barnets födelse blev tvungen att lämna barnet ifrån sig.

I fråga om billighetsskälens betydelse framhöll Högsta domstolen bl.a. att reduceringen av straffet bör vara beroende av den straffvärdenivå som brotten ligger på och av billighetsskälens styrka och art; vid höga straffvärden kan det bli aktuellt att mer påtagligt reducera ett fängelsestraff, medan reduktionen vid kortare fängelsestraff bör begränsas till en eller annan månad. Domstolen framhöll också att straffvärdenivån vid mord allmänt sett är så hög att billighetsskälen kan medföra en reduktion av straffet med ett år (i undantagsfall, med mycket starka billighetsskäl, kan reduktionen bli ännu större) och att förekomsten av billighetsskäl också kan påverka huruvida det finns skäl att bestämma påföljden till livstids fängelse (se p. 18–20).

Vad gäller användningen av straffskalan för mord uttalade Högsta domstolen följande (vilket delvis återspeglas i ”Mordet med kökskniven”).

> 11. När ett straff under sexton år är aktuellt, ska det tas hänsyn till att gränsen mellan mord och dråp inte är tänkt att ändras genom den nya lydelsen av mordparagrafen. I lagmotiven framhålls att hela straffskalan även fortsättningsvis ska användas vid straffmätningen. (Se prop. 2018/19:138 s. 29 f. och 32, jfr prop. 2008/09:118 s. 28 och prop. 2013/14:194 s. 29.)
>
> 12. Detta måste så förstås att ett straff på tio år även i fortsättningen ska kunna dömas ut för mord och att den allra nedersta delen av mordstraffskalan ska tillämpas på samma sätt som hittills. När omständigheterna är förmildrande ska straffet därför även fortsättningsvis normalt bestämmas till tio års fängelse (jfr ”Mordet i Solursparken” p. 15).
>
> 13. Att utgångspunkten för straffmätningen numera är sexton år innebär att en större differentiering behöver göras inom den del av straffskalan som ligger mellan tio och sexton år. Det är fråga om sådana fall som hittills har beskrivits så, att omständigheterna sammantagna ”i någon mån” talar för ett lägre straff än utgångspunkten fjorton år och som vanligen har ansetts ha ett

straffvärde motsvarande tolv år. I en del av dessa fall finns det anledning att i stället åsätta gärningen ett högre straffvärde än tolv års fängelse.

14. Vid bedömning av i vilka fall så bör ske, får det betydelse att 2020 års lagändring främst har syftat till att skärpa straffen för de mordfall som tidigare bedömts ha ett straffvärde på femton år eller däröver. Lagändringen får ändå följdverkningar även för den lägre delen av den tidsbestämda straffskalan. (Jfr prop. 2018/19:138 s. 29 f.) Följdverkningarna måste dock bli allt mindre påtagliga ju mer omständigheterna i förmildrande riktning avviker från straffvärdet sexton år.

15. Sådana fall som hittills ansetts ha ett straffvärde motsvarande tolv års fängelse bör därför i många fall även i fortsättningen kunna bedömas på samma sätt. I en del fall finns det emellertid – som en följd av lagändringen och för att möjliggöra en nyanserad straffmätning – skäl att bestämma straffvärdet till fjorton år. Det gäller sådana fall där omständigheterna sammantaget – vid en avvägning mellan förmildrande och försvårande inslag – enbart i mera begränsad omfattning talar för ett lägre straff än sexton år.

I ”Mordet med hanteln” NJA 2021 s. 583 bestämdes påföljden för ett mord på en närstående till fängelse på livstid. I målet förelåg flera omständigheter som gav anledning att bedöma gärningen som särskilt hänsynslös. Brottet riktade sig mot den tilltalades hustru och var föranlett av att hon ville skiljas, det förövades i det gemensamma hemmet och det fanns en överhängande risk för att de tre minderåriga barnen skulle uppfatta vad som skedde. Det förhållandet att den tilltalade enligt hovrättens dom skulle utvisas ur Sverige ansågs — också med beaktande av att han hade en inte obetydlig anknytning till det svenska samhället och att hans tre barn av allt att döma skulle komma att bo kvar i Sverige — inte utgöra men av det påtagliga slag som krävs för att påföljden skulle bestämmas till ett tidsbestämt straff i stället för fängelse på livstid.

Påföljden för mord bestämdes i ”Dödsorsaken” NJA 2024 s. 36 — där döden orsakats genom mycket grov misshandel och där huvudfrågan var hur orsaksrekvisitet ska bedömas – till fängelse på livstid. Se också ”De tre sprängningarna” NJA 2025 s. 1167 där påföljden för två fall av allmänfarlig ödeläggelse och 13 fall av försök till mord bestämdes till livstids fängelse.

Straffmätning vid flerfaldig brottslighet

Straffvärdet för ett mycket stort antal grova våldtäkter mot barn och grova sexuella övergrepp mot ett barn (samma målsägande) bedömdes i ”Upprepade grova våldtäkter mot barn” NJA 2019 s. 238 motsvara fängelse i tolv år. I målet uttalade Högsta domstolen — efter att ha konstaterat att straffskalan för brottet med stöd av 26 kap. 2 § är fängelse i fjorton år — följande om straffvärdebedömningen i fall av detta slag:

14. Vid bedömningen av det samlade straffvärde som allvarliga sexualbrott kan ha, måste hänsyn tas till det samband som finns mellan brotten, liksom till den systematik som har präglat dem. Inte minst gäller det när gärningsmannen under en längre tid har begått sådana brott mot en skyddslös eller närstående person. Brottsligheten kännetecknas ofta av att offret är helt utlämnat åt gärningsmannen och befinner sig i en mycket utsatt och inte sällan närmast tvångsliknande situation. Det finns därför särskild anledning att beakta brottslighetens samlade innebörd och verkningar. Det kan ofta vara så att allvaret i de enskilda brotten ökar med tiden genom att de tillkommande brotten förstärker och förlänger offrets utsatta situation. Denna typ av omständigheter bör därför få genomslag när det samlade straffvärdet av brottsligheten ska bestämmas.

Man kan säga att Högsta domstolen i rättsfallet, på motsvarande sätt som domstolen gjorde i ”De upprepade förfalskningarna” NJA 2018 s. 378 nyanserar asperationsprincipen och framhåller att det faktum att det är fråga om flera brott som riktar sig mot samma målsägande i vissa fall kan bidra till allvaret i de enskilda brotten och därmed även vid bedömning av den samlade brottslighetens straffvärde. I ”Upprepade grova våldtäkter mot barn” gällde nyanseringen brott som riktar sig mot samma målsägande, i ”De upprepade förfalskningarna” brott som begåtts på ett sätt som kännetecknas av systematik och planering. Det nu behandlade rättsfallet, ”Upprepade grova våldtäkter mot barn”, har kommenterats av Lena Holmqvist i JT 2019–20 s. 183 ff.

Ett ytterligare exempel på att tillämpningen av asperationsprincipen kan få mindre genomslag när gärningarna riktar sig mot samma målsägande och det finns ett samband mellan brotten är ”Upprepade övergrepp i rättssak” NJA 2019 s. 747 (se p. 40–44 och 46). Se även ”Nio månaders förföljelse” NJA 2020 s. 216 (nedan i avsnittet om 4 kap.).

I ”GPS-puckarna” NJA 2020 s. 703 betonades att det kan finnas skäl att låta asperationsprincipen få större genomslag i fall där det ena brottet ingår som ett led i genomförandet av det andra, vilket i fallet aktualiserades genom att den befattning som skett med vapen — och vilken ingick i förberedelsehandlingen — utgjorde ett fullbordat brott. Man kan uttrycka det sagda så att i de fall det finns en påtaglig överlappning mellan två (eller flera gärningar) och man vid konkurrensbedömningen kommer fram till att man ska döma för båda (eller för flera av) brotten, måste den överlappning som finns beaktas när straffvärdet för den samlade brottsligheten bedöms.

Motsvarande tanke, men på ett delvis annat plan, kommer till uttryck i ”Fiskekniven” NJA 2021 s. 139 som gällde straffvärdebedömningen avseende grov misshandel och grovt vållande till annans död. I punkt 12 skriver Högsta domstolen sålunda följande.

12. Vid brottskonkurrens får det relativa straffvärdet av varje brott, brottens skyddsintressen och relationen mellan brotten betydelse vid straffmätningen. I den mån de omständigheter som enligt 29 kap. 1–3 §§ BrB ska beaktas är desamma för de brott som vid straffmätningen ska bedömas i konkurrens,

kan dessa inte ges fullt genomslag vid bestämmandet av straffvärdet för vart och ett av brotten (jfr 'Rydaholmsfallet' NJA 2012 s. 79 p. 16). I ett fall av det nu aktuella slaget, där misshandeln har orsakat målsägandens död, är det fråga om ett och samma händelseförlopp och de båda straffbestämmelserna tillgodoser samma skyddsintresse. Straffvärdebedömningen av vållandebrottet avser då främst den grad av oaktsamhet som har medfört den dödliga utgången av misshandelsbrottet.

I "De tre sprängningarna" NJA 2025 s. 1167 uttalade Högsta domstolen att det vid straffvärdebedömningen avseende två sprängningar där det vid varje tillfälle också hade begåtts flera mordförsök visserligen ska dömas för brotten i konkurrens, men att det samtidigt är tydligt att det finns en betydande överlappning mellan brotten. Mordförsöken hade ju begåtts just genom de sprängningar som utgjorde allmänfarlig ödeläggelse. Detta innebar enligt Högsta domstolen dels att det var naturligt att bedöma straffvärdet för varje händelse samlat, dels att asperationen mellan de olika brotten inom ramen för varje händelse blev större än den annars blivit. Straffvärdet för vart och ett av tillfällena bedömdes motsvara fängelse i femton år och straffet för den samlade brottsligheten bestämdes till livstids fängelse.

Det kan förtjäna att noteras att Högsta domstolen vid bedömningen av om fängelse på livstid ska väljas avslutar med en mer övergripande bedömning av om ett livstidsstraff kan bedömas vara befogat.

65. Straffvärdet för vart och ett av tillfällena måste med beaktande av att straffskärpningsregeln i 29 kap. 2 a § är tillämplig bedömas uppgå till ungefär femton års fängelse och det samlade straffvärdet därmed till klart mer än arton år, vilket i sig talar för livstids fängelse. Med beaktande av att gärningarna innefattar två mycket allvarliga sprängningar och tretton mordförsök måste det också vid en mer övergripande bedömning anses vara befogat att för gärningarna utdöma livstids fängelse.

Straffvärdebedömningen avseende särskilda brott (urval)

3 kap. Straffvärdet för grovt vållande till annans död i åtta fall bedömdes i "RC24" NJA 2020 s. 397 motsvara fängelse i fyra år (Högsta domstolen anslöt sig till hovrättens bedömning).

Straffvärdet för en misshandel av normalgraden genom bl.a. knivstick i armar och ben ansågs i "Fruktkniven" NJA 2023 s. 560 motsvara fängelse i drygt ett år.

I "Den utdragna misshandeln" NJA 2020 s. 564 bedömdes straffvärdet för en synnerligen grov misshandel motsvara strax under fängelse i fem år och sex månader.

4 kap. Frågan om straffvärdebedömningen vid olaga förföljelse behandlades i "Nio månaders förföljelse" NJA 2020 s. 216. I målet betonades att straffvärdet för olaga förföljelse ska anses vara högre än om det hade fastställts ett gemensamt straffvärde för de i brottet ingående gärningarna och att det vid straffvärdebedömningen — också om detta inte utgör ett rekvisit för brottet — finns anledning att ta hänsyn till om

och i vilken mån gärningarna typiskt sett skadar målsägandens självkänsla. Det framhölls också att det förhållandet att det finns ett nära samband mellan förföljelsen och brott som inte ingår i den olaga förföljelsen (t.ex. dataintrång eller förtalsbrott) kan leda till att den asperation som görs blir något mindre än annars.

I målet bedömdes straffvärdet för den olaga förföljelsen motsvara sju månaders fängelse och till det kom ett grovt förtal och två dataintrång som ansågs tillföra åtminstone ytterligare en månad i straffvärdehänseende. (Eftersom hovrätten bestämt straffet till sju månaders fängelse och det endast var den tilltalade som överklagat fanns i och för sig inte utrymme för att utdöma mer än sju månaders fängelse; Högsta domstolen bestämde, jfr avsnitt 5.2.1, påföljden till villkorlig dom).

Straffvärdet för människoexploatering bedömdes i ”Arbetet i restaurangen” NJA 2022 s. 23 motsvara fyra månader.

I ”Vinkelslipen” NJA 2024 s. 335 bedömdes straffvärdet för ett olaga hot som förstärkts med en påslagen vinkelslip motsvara fängelse i tio månader (se ovan avsnitt 4.1.2).

Se beträffande straffvärdet för kränkande fotografering även ”Underlåtenhet och smygfilmning” NJA 2022 s. 294 (ovan i avsnitt 3.2.4) och ”Dottern i fönstret” NJA 2022 s. 1034 (ovan i avsnitt 4.1.2).

8 kap. Straffvärdet för en gärning som uppfyllde rekvisiten för rån, men som rubricerades som grov stöld med tillämpning av 8 kap. 5 § fjärde stycket bedömdes i ”Jackan” NJA 2025 s. 187 motsvara fängelse i tio månader.

13 kap. Straffvärdet för en mordbrand av normalgraden begången i ett varuhus bedömdes i ”Kvantumbranden” NJA 2019 s. 492 motsvara fängelse i tre år.

17 kap. Straffvärdet för våld mot tjänsteman bestående i att en flaska kastades i huvudet på en polisman bedömdes i ”Den kastade flaskan” NJA 2024 s. 513 motsvara fängelse i ett år. Jfr även ”Vapenbilden” NJA 2025 s. 992 där ett grovt hot mot tjänsteman sammantaget med ett brott mot knivlagen, ett fall av våldsamt motstånd och tre ringa narkotikabrott ansågs ha ett samlat straffvärde om ett år och två månader.

23 kap. Frågan om rubricering och straffmätning vid försök till misshandelsbrott behandlades i ”Torpeden” NJA 2021 s. 73. I målet ansågs försöket ha avsett grov misshandel men inte synnerligen grov misshandel och straffvärdet för försöksbrottet bedömdes motsvara fängelse i drygt två år (om brottet hade fullbordats hade straffvärdet motsvarat fängelse i tre år och sex månader). Högsta domstolen utvecklar i flera punkter hur bedömningen av såväl rubricering (se p. 15–19) som straffmätningen (se p. 20–25) bör gå till. I den senare delen hänvisas bl.a. till de utgångspunkter som framgår av ”Balkongmålet” NJA 2015 s. 702 och det betonas att det kan vara relativt stor skillnad mellan avslutade och oavslutade försök.

Straffvärdet för förberedelse till mord bedömdes, i ett fall där förberedelsehandlingen bestod i befattning med övervakningsutrustning,

vapen och bil, motsvara fem och ett halvt år, ”GPS-puckarna” NJA 2020 s. 703. Högsta domstolen uttalade i målet att straffvärdebedömningen för förberedelse bör göras någorlunda självständigt — dvs. man bör inte utgå från det hypotetiska straffvärdet för ett fullbordat brott och reducera därifrån — även om straffnivån för det fullbordade brottet naturligtvis har betydelse. Detta framgår redan av lagtexten. Domstolen uttalade som en riktlinje att det spann inom vilket förberedelse bör straffmätas som regel inte bör sättas högre än en tredjedel av straffmaximum för det fullbordade brottet och att det vid livstid finns anledning att räkna med ett maximum som med några år överstiger det högsta tidsbestämda straff som kan dömas ut. Det betonades också att viktiga faktorer vid straffmätningen är närheten till fullbordat brott, förberedelsehandlingens farlighet i övrigt samt subjektiva faktorer.

I ”Påskuppploppet i Örebro” NJA 2023 s. 114 ansågs två personer som deltagit i ett upplopp, bl.a. genom stenkastning, ha gjort sig skyldiga till grovt sabotage mot blåljusverksamhet. De ansågs emellertid inte ha agerat tillsammans och i samförstånd med övriga deltagare i upploppet, vilket innebar att de var straffrättsligt ansvariga enbart för de delar av händelseförloppet som kunde kopplas till deras eget agerande. Samtidigt togs det vid bedömningen av gärningarnas allvar hänsyn till att gärningarna hade vidtagits i ett sammanhang där också många andra angrep polisen. Straffvärdet för sabotagebrotten ansågs uppgå till fängelse i tre år. Även om Högsta domstolen sänkte straffen för brotten i relation till underrätterna bör betonas att straffvärdebedömningen — givet bedömningen gällande frågan om agerande i medgärningsmannaskap — fortsatt måste betecknas som sträng om man ser saken i ett historiskt perspektiv.

Straffvärdet för medhjälp till rån bedömdes i ”Medhjälparen i Linanäs” NJA 2023 s. 177 motsvara fängelse i ett år (se ovan avsnitt 3.2.3).

Lagen om straff för penningtvättsbrott. I ”Tavelbedrägeriet” NJA 2019 s. 305 bedömdes ett grovt penningtvättsbrott avseeende 2,7 miljoner kronor redan på grund av värdet ha ett straffvärde motsvarande fängelse i ett år och nio månader. Med hänsyn till att brottet innefattat förflyttning av en del av beloppet och försök att föra resterande belopp utomlands samt att gärningsmannen haft viss insikt i den bakomliggande brottsligheten bedömdes straffvärdet uppgå till fängelse i drygt två år.

I ”Mottagarkontona” NJA 2020 s. 344 bedömdes straffvärdet för nio fall av penningtvättsförseelse, där varje gärning ansågs ha ett straffvärde på bötesnivå, ligga på fänglesnivå och påföljden bestämdes till villkorlig dom i förening med dagsböter.

I anslutning till fallet finns anledning att framhålla att det står klart att bestämmelsen i 27 kap. 1 § — enligt vilken rätten får döma till villkorlig dom för ett brott för vilket påföljden inte bedöms kunna stanna vid böter — *inte* ska förstås så att det är ett krav för att kunna döma till villkorlig dom att påföljden för något enskilt brott bedöms ligga på

fängelsenivå. Tillräckligt är — trots att vissa uttalanden i litteraturen möjligen kan läsas på motsatt vis — att den samlade brottsligheten ligger på fängelsenivå.

Straffvärdet för 25 fall av näringspenningtvätt (av vilka fem brott bedömdes vara grova) — fråga var om kontantuttag som sammantaget omfattade närmare tre miljoner kronor — bedömdes i ”Näringspenningtvätten i Dackom Bygg” NJA 2022 s. 42 ha ett straffvärde motsvarande fängelse i två år.

Straffvärdet för näringspenningtvätt behandlades mer utförligt i ”Mammans näringspenningtvätt” NJA 2024 s. 642.

I målet uttalade Högsta domstolen bl.a. (se p. 12–14) att näringspenningtvätt i princip är en lika allvarlig gärning som penningtvättsbrott (och att de hållpunkter som utvecklats för straffvärdebedömningen avseende penningtvättsbrott därför som utgångspunkt kan användas även för näringspenningtvätt), att det finns en skillnad mellan brotten såtillvida att den straffbara gärningen vid näringspenningtvätt består i ett klandervärt risktagande och att straffvärdet därför inte på samma sätt som vid penningtvättsbrott kan kopplas till straffvärdet hos förmögenhetsbrottet. Vid bedömningen bör i högre grad läggas vikt vid karaktären av det risktagande som gärningen har innefattat och också den roll som gärningsmannen har intagit har betydelse.

I det enskilda fallet — som avsåg en brottstid som sträckte sig över flera år och sammanlagt omfattade ett betydande belopp (det var fråga om närmare 400 insättningar med belopp som varierade mellan belopp som låg under 1 000 kr till 200 000 kr) — bedömdes brottet som grovt och straffvärdet ansågs motsvara fängelse i ett år.

Övrigt

Straffvärdet för grovt vapenbrott bestående i innehav av två k-pistar bedömdes i ”De båda k-pistarna” NJA 2022 s. 656 ligga på tre år och sex månader (minimistraffet för grovt brott var vid gärningstillfället två år och minimistraffet för synnerligen grovt brott var fyra år).

I ”De insmugglade tårgaspistolerna” NJA 2021 s. 759 bestämdes straffet för grov vapensmuggling avseende införsel av flera tårgasvapen till fängelse i två år.

Penningboten för ett brott mot totalförsvarsplikten i form av utevaro från mönstring bestämdes i ”Mönstringen” NJA 2020 s. 211 till 2 000 kr. Beträffande sådana brott hade det tidigare funnits föreskrifter om penningbotens storlek, men dessa hade upphävts och det väckte frågor om hur boten skulle bestämmas. Högsta domstolen kan sägas ha bestämt storleken på penningboten utifrån allmänna överväganden om straffvärde och med beaktande av det bakomliggande syftet med kriminaliseringen.

5.1.2 Försvårande och förmildrande omständigheter

Bestämmelsen om synnerligen försvårande omständigheter i 29 kap. 2 a § tillämpades i ”De tre sprängningarna” NJA 2025 s. 1167. I avgörandet klargörs bland annat att det led i bestämmelsen som tar sikte på sprängningar etc. på allmän plats är tillämpligt också om en sprängladdning visserligen inte har exploderat på allmän plats, men haft omedelbara effekter på en sådan plats. Av avgörandet framgår vidare att bestämmelsen, vars båda punkter var tillämpliga i det enskilda fallet, ledde till att straffen för de båda tilltalade som fick tidsbestämda straff skärptes med ca 50 procent i förhållande till vad som annars blivit fallet. Högsta domstolen uttalar mer allmänt

– *att* bestämmelsen, med hänsyn till lagtextens anvisning om att omständigheterna är synnerligen försvårande, ska ges ett tydligt genomslag,

– *att* ökningen relativt sett normalt bör vara större på lägre straffnivåer än på högre och

– *att* det inte annat än på lägre straffnivåer kan komma ifråga att dubblera straffen.

I ”Ofredandena i Malmö” NJA 2025 s. 1145 tillämpades 29 kap. 3 § första stycket 2, 3 och 5 i ett fall där den tilltalade till följd av psykiska funktionsnedsättningar inte fullt ut förstått hur hans handlande påverkat andra och där han befunnit sig i straffrättsvillfarelse (inte förstått att det han gjorde kunde vara straffbart) utan att vara fri från ansvar.

Bestämmelsen i 29 kap. 3 § första stycket 2 tillämpades också i ”Datorsalen” NJA 2025 s. 1203. I målet var fråga om en person som hade flera neuropsykiatriska diagnoser och som åtalats för att ha misshandlat sin lärare. Vid bedömningen beaktades bl.a. det förhållandet att den tilltalade inte var ensam om att ha tillskapat den situation som han, på grund av sin funktionsnedsättning, hade svårt att hantera. I målet var fråga om en situation där en lärare i viss utsträckning hade pressat eleven att följa med till en lektion i datorsalen. Däremot ansågs läraren inte ha provocerat eleven på något sätt som kunde ges betydelse enligt 29 kap. 3 § första stycket 1 (och det även om skolans utredare gjort bedömningen att det förekommit kränkande beteende i skollagens mening).

5.1.3 Återfall

I ”Den utdragna misshandeln” NJA 2020 s. 564 beaktades den tilltalades tidigare brottslighet som ett skäl för att med stöd av 29 kap. 4 § skärpa straffet för en synnerligen grov misshandel från fem år och sex månader till fängelse i sex år.

5.1.4 Billighetsskäl m.m.

I ”Tavelbedrägeriet” NJA 2019 s. 305 beaktades det förhållandet att den tilltalade haft reseförbud i ungefär ett och ett halvt år, vilket under sju

månader varit förenat med anmälningsskyldighet, vid straffmätningen på så sätt att straffet lindrades med två månader.

Frågan om det förhållandet att skattetillägg tas ut för en viss gärning med stöd av 29 kap. 5 § ska beaktas vid straffmätningen avseende skattebrott för samma gärning behandlas i ”Skattetillägg och billighetsskäl” NJA 2020 s. 734. Frågan hade sin bakgrund i att det i domstolspraxis långt ifrån alltid gjordes någon uttrycklig hänvisning till skattetillägget. I avgörandet betonas att påförandet av skattetillägg ska beaktas och att det finns skäl för domstolarna att i domskälen redovisa sina ställningstaganden i fråga om sanktionskumulation, men att den bedömningen inte innebär ett ställningstagande för en generellt sett lägre straffnivå för skattebrott än den som allmänt sett gällde vid avgörandet.

Frågan om en livshotande obotlig sjukdoms inverkan på påföljdsval och straffmätning behandlades i ”Den livshotande sjukdomen” NJA 2021 s. 687. I målet bedömdes detta billighetsskäl innebära att straffmätningsvärdet motsvarade fängelse i ett år (straffvärdet var ett år och åtta månader), men det bedömdes med hänsyn till brottslighetens straffvärde och art inte vara tillräckligt starkt för att bestämma påföljden till något annat än fängelse.

I ”Näringspenningtvätten i Dackom Bygg” NJA 2022 s. 42 hade det från gärningstillfället till tingsrättens dom gått knappt fem år och till hovrättens dom fem och ett halvt år. Detta ansågs, även med beaktande av att det var fråga om brottslighet som inte sällan upptäcks efter viss tid och som kan kräva relativt lång utredningstid, böra beaktas genom att straffmätningsvärdet lindrades med två månader. Däremot ansåg det inte finnas förutsättningar att ge ytterligare nedsättning på grund av långsam handläggning (jfr p. 29 och, för hovrättens bedömning, s. 52 i referatet).

I ett fall där en 16-åring erkänt ett narkotikabrott kompenserades den dömde för långsam handläggning (det hade dröjt drygt 13 månader innan åtal väcktes på grund av att handläggningen stod stilla hos polisen) genom att antalet timmar ungdomstjänst minskades, se ”Stilleståndet hos polisen” NJA 2025 s. 793. Högsta domstolen uttalade i den delen att det när det gäller brottmål avseende barn finns särskilda krav på skyndsam handläggning och stillestånd i handläggningen måste därför undvikas. Om det under förfarandet förekommit ett eller flera uppehåll i handläggningen där förfarandet stått stilla och dröjsmålet uppgår till ett år bör detta ge en påföljdslindring motsvarande ungefär en månads fängelse. I rättsfallet betonas också på ett tydligare sätt än i andra avgöranden från senare tid att en påföljdslindring kan ske inte bara genom straffmätningen utan också genom påföljdsvalet:

> 8. Det kan finnas fall när domstolen inte kan eller bör kompensera den tilltalade genom en straffnedsättning, t.ex. när det gäller brott som har ett lågt straffvärde men där brottets art starkt talar för fängelse. I dessa fall torde emellertid många gånger påföljdslindringen i stället kunna ske genom att en

icke frihetsberövande påföljd döms ut. (Jfr ”Toftavägen” NJA 2021 s. 820 p. 13 och NJA 2011 s. 386 p. 16.)

I ”Den verkställda skyddstillsynen I” NJA 2022 s. 438 dömde tingsrätten till skyddstillsyn i förening med samhällstjänst och en förskrift om behandling. Hovrätten bestämde påföljden till 80 dagsböter. När hovrättens dom meddelades hade den tilltalade verkställt merparten av behandlingen och hela samhällstjänsten. Högsta domstolen konstaterade att rätten har ett ansvar för att ha tillgång till utredning om den tilltalades verkställighet av skyddstillsynen. I det enskilda fallet meddelades påföljdseftergift eftersom den tilltalade verkställt en avsevärt strängare påföljd än vad brottsligheten enligt hovrätten bort föranleda. (Eftersom han inte varit frihetsberövad saknades möjlighet att anse bötesstraffet verkställt, jfr 2 § och 3 § andra stycket lagen [2018:1250] om tillgodoräknande av tid för frihetsberövande.)

I ”Den verkställda skyddstillsynen II” NJA 2023 s. 323 hade den tilltalade verkställt en stor del av en tidigare utdömd skyddstillsyn som med stöd av 30 kap. 3 § andra stycket hade utdömts vid sidan av ett fängelsestraff. Hovrätten ansåg i målet att det saknades förutsättningar att döma till skyddstillsyn i förening med fängelse (jfr 30 kap. 11 §), men delade med stöd av 30 kap. 3 § andra stycket upp påföljdsbestämningen så att påföljden för ett grovt rattfylleri och två grova olovliga körningar bestämdes till fängelse i en månad och påföljden för ett rattfylleri och två ringa narkotikabrott bestämdes till skyddstillsyn. Högsta domstolen bejakar i målet visserligen en inte alltför kantig tillämpning av regelverket. Domstolen framhåller i det sammanhanget att även om påföljdsbestämningsreformen 1989 inneburit att regelverket kring påföljdsbestämning blivit tydligare så ger reglerna i många fall utrymme för olika lösningar. I detta ligger, enligt vad Högsta domstolen uttalar, att det inte finns något hinder mot att, när detta behövs för att nå ett rimligt resultat, tillämpa reglerna på ett sätt som visserligen inte är direkt avsett men som ändå är förenligt med deras lydelse och med grundtankarna bakom systemet. Samtidigt konstateras att det — inte ens med denna utgångspunkt — funnits förutsättningar för att i det enskilda fallet tillämpa 30 kap. 3 § andra stycket. I detta fall hade de fall för vilka skyddstillsyn utdömdes inte ens sammantaget legat på fängelsenivå och dessa brott hade heller inte påverkat straffmätningen för den samlade brottsligheten mer än marginellt om det hade dömts till en gemensam påföljd. Det förhållandet att den felaktigt utdömda skyddstillsynen till stor del verkställts beaktades med stöd av 29 kap. 5 § första stycket 8 genom att fängelsestraffets längd sattes ned från två månader till 14 dagar.

Tredjemanshänsyn i form av hänsyn till ett barn behandlades i ”Mammans näringspenningtvätt” NJA 2024 s. 642. I avgörandet uttalas att betydelsen av de hänsyn till barn som kan tas med stöd av 29 kap. 5 § första stycket 8 och som därmed kan påverka påföljdsvalet enligt

30 kap. 4 § har förstärkts genom att barnkonventionen givits status som svensk lag. Högsta domstolen uttalar vidare att det förhållandet att barnets bästa enligt konventionen ska beaktas ”i första hand” inte innebär att barnets bästa alltid ska vara utslagsgivande och att en förutsättning för att hänsyn till barnet ska påverka påföljden för en förälder är att straffet kan antas medföra mer påtagliga negativa konsekvenser för barnet. Det är därför främst när en förälder, som ensam svarar för barnets omvårdnad, riskerar att dömas till fängelse som hänsynen till den tilltalades barn kan få genomslag vid påföljdsbestämningen. I det enskilda fallet ansågs hänsynen till barnet göra att påföljden för brotten — som hade ett straffvärde om ett år och motsvarande straffmätningsvärde — kunde bestämmas till villkorlig dom med dagsböter.

I ”Narkotikadistributören” NJA 2021 s. 525 behandlades och tillämpades bestämmelsen om medverkan till utredningen om det egna brottet som numera återfinns i 29 kap. 5 a §. Den tilltalade hade i ett tidigt skede av förundersökningen berättat om såväl omständigheterna kring sin egen befattning med narkotika som den distribution av narkotika han hade bedrivit. Misstankarna mot honom stöddes visserligen av annan utredning, men det fick ändå antas att åtalet i betydande utsträckning byggde på de uppgifter han själv lämnat under förundersökningen. Sammantaget ansågs hans uppgifter ha varit av väsentlig betydelse för utredningen. Denna faktor ledde till en sänkning av straffmätningsvärdet med sex månader (straffvärdet ansågs motsvara fängelse i fem år och tre månader).

I målet aktualiserades också frågan om lindring till följd av häktning med restriktioner. Häktningstiden hade visserligen inte varit så lång att den i sig skulle påverka straffmätningen och inte heller de ytterligare begränsningar som covidpandemin inneburit ansågs böra beaktas. Däremot hade pandemin fått särskilt svåra konsekvenser för den tilltalade: hans sjuåriga son hade en allvarlig sjukdom och genomgick en större operation under häktningstiden. Det förhållandet att den tilltalade inte kunnat vara närvarande vid operationen och inte heller inte i övrigt kunnat utgöra ett stöd för sonen ansågs ha inneburit en sådan särskild påfrestning som skulle beaktas vid straffmätningen. Påföljden bestämdes slutligen till fängelse i fyra år och sex månader, vilket innebär att de sist nämnda förhållande ledde till en lindring med tre månader.

Bestämmelsen om medverkan till utredningen om egen brottslighet tillämpades också i ”De två narkotikadistributörerna” NJA 2022 s. 1094. Den situation som var föremål för bedömning kan med Högsta domstolens ord beskrivas på följande sätt.

1. Den 19 oktober 2021 kontaktade A.L. en polisman för att berätta att han var tvingad att sälja narkotika och att han fruktade för sitt liv. Den 5 novem-

ber tog både han och E.I. en akut kontakt med polisen. E.I. lämnade uppgifter om narkotikahanteringen av motsvarande slag som A.L. redan lämnat. De evakuerades därefter för placering på hemlig ort.

2. Med anledning av uppgifterna genomfördes dagen efter en husrannsakan på den adress där de båda bodde. I lägenheten påträffades bland annat narkotika och en halvautomatisk pistol.

Högsta domstolen bedömde att de båda tilltalades medverkan till utredningen varit av väsentlig betydelse även om de till en del kan ha haft andra orsaker än att de ville ta ansvar för sina gärningar. Det centrala är att de medverkat i utredningen på ett sätt som varit ägnat att klara upp brotten. I det enskilda fallet sänktes straffet för var och en av de båda tilltalade med två år (från sex till fyra år och från fem år och tio månader till tre år och tio månader). I relation till ”Narkotikadistributören” uttalades följande.

27. I ”Narkotikadistributören”, där brottslighetens straffvärde motsvarade fängelse i fem år och tre månader, kom HD fram till att straffet skulle sänkas med sex månader. Den tilltalade hade medverkat i ett tidigt skede av förundersökningen genom utförliga och konkreta uppgifter och medverkan var ägnad att väsentligt underlätta förundersökningen. Samtidigt stöddes misstankarna mot honom emellertid av annan utredning, bl.a. beslag som gjordes i anslutning till att han greps. (Se ”Narkotikadistributören”, p. 34–36.)

28. De utförliga uppgifter som EI och A.L. lämnade hade avgörande betydelse för utredningens genomförande, för att det kunde säkras bevisning och för att det över huvud taget inleddes en förundersökning. Deras medverkan har lett till att grova brott har kunnat klaras upp. Med hänsyn till graden av medverkan och till brottslighetens straffvärde bör straffet för var och en av dem sänkas med två år.

I målet hade också gjorts gällande att de tilltalades rätt till en rättvis rättegång hade kränkts genom att de inte hade underrättats om sin rätt att inte behöva yttra sig angående brottsmisstanken eller medverka till utredningen. Så ansågs emellertid inte ha varit fallet bl.a. med hänsyn till att det vid den tidpunkt när de båda kontaktade polisen inte förelåg någon anklagelse om brott och med hänsyn till att en betydande del av den information som lämnades var sådan som behövdes för att det skulle vara möjligt att bedöma hur man skulle hantera den då akuta situationen.

Strafflindringsgrunden avseende medverkan till utredningen av annans brott i 29 kap. 5 a § tillämpades i ”Glassplittret i väskan” NJA 2023 s. 265. I målet dömdes den tilltalade för två fall av grovt narkotikabrott med ett straffvärde motsvarande fem år och sex månaders fängelse. Den tilltalades medverkan till utredningen bedömdes ha varit av väsentlig betydelse för utredningen. Kravet kunde enligt Högsta domstolen inte ges en alltför konkret innebörd; det krävs inte att det är klarlagt

att den tilltalades medverkan lett till resultat som annars inte hade kunnat uppnås och heller inte att medverkan i det enskilda fallet lett till att utredningen kunnat genomföras snabbare och enklare; tillräckligt är i stället att den tilltalade har medverkat på ett sätt som varit ägnat att på något väsentligt sätt föra utredningen framåt. Sammantaget med det förhållandet att den tilltalade genom sin medverkan var föremål för en relativt påtaglig hotbild som förväntades kvarstå under lång tid (jfr ”Kronvittnet” NJA 2009 s. 599 och 29 kap. 5 § första stycket 8) sattes straffet ned med ett år och sex månader.

I ”Fentanylstölden” NJA 2023 s. 9 dömdes en sjuksköterska som vid ett ganska stort antal tillfällen stulit och innehaft 320 ml fentanyl och 160 ml alfentanyl för flera fall av stöld samt för narkotikabrott av normalgraden. Stölderna hade skett i syfte att lindra smärtor hos maken och hon hade också själv, beroende på att hon under den aktuella tiden var påverkad av svår smärta, kommit att använda läkemedlen. Det samlade straffvärdet bedömdes — med beaktande av å ena sidan att det inte var fråga om att använda läkemedlen för berusning eller för att tjäna pengar och, å den andra, att hon genom stölderna missbrukade arbetsgivarens förtroende — till fängelse i tio månader. Vid straffmätningen beaktades sedan att det gått ovanligt lång tid innan lagföring skedde — sammanlagt närmare fem år från det att brotten begicks och förundersökning inleddes till dess att den slutliga domen meddelades — samt att hon förlorat sin anställning och också var föremål för en prövotid med bl.a. drogtestning enligt patientsäkerhetslagen. Däremot ansågs det förhållandet att hon hade barn som var 4 respektive 1,5 år gamla och därtill väntade ett tredje barn inte utgöra skäl för strafflindring (hon och barnen bodde tillsammans med barnens pappa). Vid en sammantagen bedömning ansågs straffmätningsvärdet uppgå till sex månader. Med hänsyn till brottslighetens art (hanteringen av narkotika) bestämdes påföljden till fängelse.

I ”Ringa stöld-gränsen II” NJA 2025 s. 1024 meddelade Högsta domstolen påföljdseftergift med hänsyn till att den tilltalade — till följd av att han i underrätterna hade dömts för stöld och i Högsta domstolen dömdes för ringa stöld — redan hade verkställt en betydligt strängare påföljd än brottsligheten borde ha föranlett (jfr ”Den verkställda skyddstillsynen I” NJA 2022 s. 438 strax ovan).

5.1.5 Ungdomsreduktion

I rättsfallet ”Mordet i Hagalund” NJA 2025 s. 233 behandlas frågan om straffmätningen vid mord för omyndiga lagöverträdare vid brott som har ett straffvärde motsvarande livstid. Under åren före rättsfallet hade det i domstolspraxis uppstått frågor om hur man skulle hantera dessa situationer, bl.a. till följd de lagändringar som gjordes i samband med att ungdomsreduktionen för myndiga unga lagöverträdare slopades för grövre brott. Lagändringen innebar att det formella straffskaleutrymme som finns tillgängligt för omyndiga unga lagöverträdare ökade

— det särskilda straffskalemaxiumum på (i skrivande stund) 14 år som anges i 29 kap. 7 § gäller numera endast omyndiga — samtidigt som det uttalades i förarbetena att straffmätningen beträffande de omyndiga skulle ske på samma sätt som tidigare. Man kan uttrycka det så att det rådde en viss spänning mellan uttalandena i förarbetena och lagtextens utformning.

Högsta domstolen konstaterar i fallet att utgångspunkten för ungdomsreduktionen — i linje med vad som länge antagits och vad som uttalats i tidigare förarbeten — också fortsättningsvis bör vara 18 år. Man bör alltså inte som utgångspunkt för ungdomsreduktionen laborera med siffermässigt bestämda straffvärden på mer än 18 år, t.ex. 24 eller 30 år (någon sådan straffmätning ska ju inte ske för vuxna när man kommer upp på nivån för livstid). Däremot kan, enligt Högsta domstolen, det ökade utrymme som numera finns enligt regleringen i 29 kap. 7 § användas för att göra påslag i de fall där brottsligheten är allvarligare än vad enbart utgångspunkten i fängelse på 18 år ger uttryck för. Det sagda innebär att man först tillämpar ungdomsreduktionen med utgångspunkt i att ett straffvärde på fängelse motsvarar fängelse i 18 år och sedan kan göra påslag i fall där brottsligheten är allvarligare än vad utgångspunkten indikerar. Sådana påslag kan ofta vara befogade att göra vid flerfaldig brottslighet, men också när omständigheterna vid ett enskilt mord tydligt skiljer sig från andra mord där straffvärdet når upp till livstids fängelse.

Vad gäller påslagets storlek bör enligt Högsta domstolen intresset av att kunna differentiera mellan olika åldersgrupper beaktas. Med den utgångspunkten uttalas att straffskalans maximum bör användas endast i undantagsfall och då huvudsakligen avseende personer som vid gärningen var nära 18 års ålder samt att det ligger nära till hands att utgå ifrån att straffet för en 15-åring i regel inte bör sättas över tio år och att taket för 16- respektive 17-åringar i regel ligger mellan denna nivå och maximistraffet om 14 år.

I det enskilda fallet bedömdes det mord som den tilltalade begått ha ett straffmätningsvärde om ungefär fem år och sex månader (personen var 16 år och åtta månader vid tidpunkten för gärningarna). Med hänsyn till de försvårande omständigheter som förelegat gjordes sedan ett påslag om ”i vart fall ett år”. Till detta kom att den tilltalade också dömdes för grovt vållande till kroppsskada och därtill hade gjort sig skyldig till två mordförsök enligt en tidigare dom (denna dom undanröjdes i hovrätten och gemensam påföljd bestämdes, jfr 34 kap. 4 §). Dessa brott föranledde att straffet skärptes med närmare två år och sex månader. Sammantaget dömdes personen till fängelse i nio år.

5.2 Påföljdsval

5.2.1 Påföljdsval avseende vuxna

Vad gäller människoexploatering uttalade Högsta domstolen i ”Arbetet i restaurangen” NJA 2022 s. 23 att arten bör tillmätas viss betydelse när

påföljden för människoexploatering bestäms. Om straffvärdet understiger fängelse i sex månader bör det dock i regel inte anses föreligga någon presumtion för fängelse. Vid bedömningen bör det tillmätas särskild betydelse hur påtaglig integritetskränkningen i det enskilda fallet varit. I fallet ansågs påföljden kunna stanna vid en villkorlig dom som, på grund av att den tilltalade varit frihetsberövad med anledning av brottet, inte förenades med böter.

Påföljdsvalet vid olaga förföljelse behandlas i ”Nio månaders förföljelse” NJA 2020 s. 216. I målet konstaterade Högsta domstolen att olaga förföljelse inte är ett brott av sådan art som i sig utgör skäl för fängelse. Därefter skrev domstolen följande:

> 19. Det grundläggande kännetecknet för det samlade brottet olaga förföljelse – alltså att flera gärningar tillsammans utgör en upprepad kränkning av målsägandens integritet – innebär därmed inte i sig att det finns en presumtion för fängelse. En olaga förföljelse kan emellertid bestå av gärningar som är av mycket varierande slag och som var för sig talar för olika påföljder. Någon eller några av de gärningar som utgör led i förföljelsen kan ha sådan karaktär att fängelse inte kan undvikas för dessa, medan andra gärningar inte är av det slaget. När de olika gärningarna bildar ett enda brott, olaga förföljelse, måste detta så förstås att samma påföljd ska bestämmas för hela brottsligheten. Möjligheten enligt 30 kap. 3 § andra stycket BrB, att döma till olika påföljder för skilda brott, kan därmed inte anses stå öppen.”

Frågan för domstolen blir då om någon av de i brotten ingående gärningarna är av sådan art som i sig utgör skäl för fängelse. I målet ansågs varken den misshandelsgärning som ingick i brottet eller de övriga gärningar som ingick ha sådan karaktär varför påföljden bestämdes till villkorlig dom (som på grund av att den tilltalade varit frihetsberövad i ungefär en månad inte förenades med böter).

I ”Koppleri och art” NJA 2025 s. 834 uttalades att brottslighetens art vid koppleri av normalgraden talar för att fängelse väljs som påföljd. Högsta domstolen konstaterade att det av domar från tingsrätter och hovrätter framgår att koppleri av normalgraden i stor utsträckning behandlas som ett artbrott och att det inte fanns några skäl att ändra denna praxis. Två justitieråd var skiljaktiga och menade att den praxis som finns på området inte var entydig och att en särbehandling av kopplerибrottet är svårförenlig med den försiktighet som enligt Högsta domstolens praxis ska intas vid bedömande av i vilken utsträckning brottslighetens art talar för fängelse i sådana fall där ett visst brott inte tydligt utpekats som ett s.k. artbrott. Rättsfallet kan kanske sägas illustrera att underrättspraxis på påföljdsbestämningsområdet — även om den rättskällemässigt inte har särskilt stor styrka — kan få en ganska påtagligt normerande effekt.

Krigsförbrytelse mot person är enligt ”Krigsposeringarna” NJA 2021 s. 303 i regel ett brott av sådan art att fängelse normalt ska följa. Vid den bedömningen hänvisades dels till att krigsförbrytelser utgör ett

brott med universell karaktär, dels att det är fråga om brott med påtagliga integritetsinslag som medför kränkningar av någons person (se p. 34 och 35).

Högsta domstolen kom i ”Oaktsamhet och art” NJA 2021 s. 536 till motsvarande konklusion, dvs. att brottslighetens art talar för fängelse, också när det gäller oaktsam våldtäkt. I avgörandet framhölls emellertid också att det finns ett visst utrymme för att döma till en icke frihetsberövande påföljd om den kan förenas med samhällstjänst. Vad gäller villkorlig dom angavs att kombinationen kan komma i fråga om straffvärdet inte är högre än tre månader; beträffande skyddstillsyn angavs att det finns ett något större utrymme. Härtill kommer möjligheterna att döma till skyddstillsyn i förening med s.k. 28:3-fängelse enligt 30 kap. 11 §. I det enskilda fallet — brottet hade begåtts av en 20-åring och straffvärdet bedömdes motsvara åtta månader — bedömdes en påföljd med samhällstjänst inte vara tillräckligt ingripande, men däremot ansågs det finnas utrymme för att döma till skyddstillsyn i förening med en månads fängelse.

Grov stöld genom tillgrepp av en sak som någon har i sin omedelbara närhet — i målet var fråga om en ryggsäck som målsäganden hade haft nära sig på ett kafé — har däremot i ”Kaféstölden” NJA 2021 s. 740 inte ansetts vara av sådan art att fängelse normalt ska följa som påföljd (jfr ”Fickstölden” NJA 2009 s. 559 där en fickstöld bedömdes vara ett brott där arten talade för fängelse). Påföljden i målet bestämdes till en villkorlig dom (som på grund av att den tilltalade varit frihetsberövad med anledning av brottet) inte förenades med böter.

I ”Toftavägen” NJA 2021 s. 820 — som gällde grovt rattfylleri där den tilltalade haft en promillehalt om 1,82 i blodet och brottet inneburit fara för trafiksäkerheten — ansågs det i och för sig föreligga en presumtion för fängelse; brottets art talade med styrka för att fängelse skulle väljas som påföljd. Med hänsyn till att den tilltalade till följd av brottet förlorat sin anställning och till att det hade gått ungefär fyra år från det att brottet begick till den slutliga domen ansågs det emellertid inte finnas hinder mot att välja en annan påföljd än fängelse (jfr numera 29 kap. 5 § första stycket 6 respektive 3). Påföljden bestämdes till villkorlig dom med 50 timmars samhällstjänst. I målet gjordes vidare bedömningen att den rättsliga prövningen visserligen dragit ut på tiden, men att det — sett till handläggningen som helhet — inte varit fråga om ett sådant dröjsmål att den tilltalades rätt till prövning inom skälig tid hade kränkts.

I ”Närståendelånet” NJA 2024 s. 528 klargörs att brott mot aktiebolagslagen bestående i överträdelse av förbudet mot närståendelån inte är brottslighet av sådan art att fängelse normalt ska ådömas.

Jfr även ”Fentanylstölden” NJA 2023 s. 9 där brottslighetens art (narkotikabrott) hade betydelse för påföljdsvalet.

I två avgöranden från 2023, ”Den ingripande behandlingsplanen” NJA 2023 s. 1086 och ”Den positiva utvecklingen” NJA 2023 s. 1118

behandlades utrymmet för att med stöd av 30 kap. 9 § andra stycket döma till skyddstillsyn i situationer där det i och för sig förelegat skäl för att bestämma påföljden till fängelse. I ”Den ingripande behandlingsplanen” ansågs det förhållandet att den planerade behandlingen var mer ingripande än vad som behövts för att den skulle motsvara det alternativa fängelsestraffet inte utgöra något hinder mot att välja skyddstillsyn med kontraktsvård som på följd för två narkotikabrott med ett straffvärde om fem månader. I det senare rättsfallet ”Den positiva utvecklingen” bestämdes påföljden för narkotikabrott, grov vårdslöshet i trafik och rattfylleri med ett straffvärde om sex månader till skyddstillsyn i förening med samhällstjänst med hänvisning till den tilltalades förbättrade personliga och sociala situation, detta trots att brottslighetens art innebar att det fanns en stark presumtion för fängelse.

Rättsfallen kompletteras av ”Kontraktsvård och frihetsberövande” NJA 2024 s. 293 där Högsta domstolen i ett fall bestämde påföljden till skyddstillsyn med kontraktsvård i en situation där det alternativa fängelsestraffet uppgick till två år och fyra månader. Högsta domstolen uttalar i avgörandet att påföljdskombinationen kan användas som alternativ också till relativt långa fängelsestraff och att det inte är uteslutet att döma till skyddstillsyn med kontraktsvård när det alternativa fängelsestraffet är upp mot två års fängelse, i undantagsfall också något längre. Den i sig ingripande behandling som hade föreslagits kunde visserligen som utgångspunkt inte anses vara tillräckligt ingripande för att påföljdskombinationen skulle kunna användas vid ett så högt straffvärde. Med beaktande av att personen varit frihetsberövad i målet under tio månaders tid kunde det emellertid inte råda ”någon som helst tvekan” om att den samlade reaktionen på brottsligheten skulle bli tillräckligt ingripande även om påföljden bestämdes till skyddstillsyn i förening med kontraktsvård. Beträffande betydelsen av ett frihetsberövande för påföljdsvalet understryker Högsta domstolen att häktningstid och andra processuella frihetsberövanden påverkar påföljdsvalet också i den mån det inte finns förutsättningar att beakta dem vid straffmätningen (normalt påverkar frihetsberövanden utan restriktioner inte straffmätningen, men tillgodoräknas vid verkställigheten av ett fängelsestraff).

I målen görs åtskilliga mer generella uttalanden om utrymmet för att välja skyddstillsyn som påföljd i fall där det i och för sig finns skäl för fängelse som påföljd.

5.2.2 Påföljdsval avseende unga lagöverträdare

I ”Mopedtillgreppet i Västervik” NJA 2021 s. 1102 bestämdes påföljden för ett ringa fall av tillgrepp av fortskaffningsmedel, ett brott mot trafikförordningen och ett ringa narkotikabrott avseende en 15-åring till 40 dagsböter. Med hänsyn till de riktlinjer som angetts i förarbetena om att ungdomstjänst normalt bör komma ifråga bara när det

alternativa bötesstraffet uppgår till minst 60 dagsböter (jfr prop. 2005/06:165 s. 74 och NJA 2008 s. 626) ansågs ungdomstjänst inte vara aktuellt.

En 16-åring som gjort sig skyldig till bl.a. våldtäkt mot barn dömdes i NJA 2022 s. 1071 till ungdomsövervakning då det föreslagna ungdomskontraktet inte ansågs tillräckligt ingripande för att han skulle dömas till ungdomsvård med ungdomstjänst. Se angående rättsfallet, och de frågor som kan väckas i anslutning till detsamma, bl.a. Martin Borgeke & Mikael Forsgren, Att bestämma påföljd för brott, 5 uppl. 2025 avsnitt 6.2.2 och 6.5.2.

Påföljden för en 18-åring som gjort sig skyldig till bl.a. grovt rattfylleri (drograttfylleri) och grov vårdslöshet i trafik med ett straffvärde motsvarande fem månaders fängelse bestämdes, med beaktande av den tilltalades förbättrade situation, i ”Drograttfylleriet i Fyledalen” NJA 2025 s. 211 till skyddstillsyn i förening med 60 timmars samhällstjänst. Genom avgörandet klargörs också att förbudet mot reformatio in pejus inte innebär något hinder mot att vid en sådan påföljdskombination bestämma ett längre alternativstraff än det fängelsestraff som lägre instans dömt ut vid sidan av en skyddstillsyn med stöd av 30 kap. 11 § och 28 kap. 3 §.

5.3 Avräkning m.m.

Enligt ”Ungdomsövervakning och frihetsberövande” NJA 2023 s. 1037 ska — när någon som döms till ungdomsövervakning och med anledning av de brott som prövats i målet eller som påföljden avser varit frihetsberövad under en sammanhängande tid av minst 24 timmar — ungdomsövervakningen normalt anses verkställd med det antal dagar som frihetsberövandet har pågått. Tillgodoräknandet bör ske från och med dagen för frihetsberövandet till och med den dag som frihetsberövandet upphörde.

5.4 Sammanträffande av brott och förverkande av villkorligt medgiven frihet

Bestämmelserna i 34 kap. 2 § — om att rätten när den dömer till påföljd för ett nyupptäckt brott ska se till att påföljderna tillsammans inte överstiger vad som skulle ha dömts ut för den samlade brottsligheten — ska enligt ”Rambeslut och nyupptäckt brott” NJA 2022 s. 227 tillämpas även när det är fråga om en tidigare dom meddelad i ett annat EU-land. Det är då rätten som ansvarar för att den utredning om de utländska domarna som behövs finns tillgänglig.

Frågan om förverkande av villkorligt medgiven frihet vid återfall under prövotid har behandlats i ”Återfallsförverkande” NJA 2021 s. 807 (I och II). I det första av fallen hade gärningsmannen, knappt tre månader efter den villkorliga frigivningen, återfallit i brottslighet bestående i narkotikabrott med ett straffvärde om en månad. Den tidigare brottsligheten omfattade bl.a. grovt vapenbrott och olaga frihetsberövande och straffvärdet låg på närmare tre år. Det förhållandet att återfallet

avsåg brottslighet av väsentligt lindrigare beskaffenhet ansågs i och för sig böra ges genomslag vid bedömningen av om det finns särskilda skäl mot att förklara den villkorligt medgivna friheten förverkad, men att återfallet skedde så snabbt innebar att de särskilda skälen inte var tillräckliga för att helt underlåta ett förverkande. Den villkorligt medgivna friheten förverkades till en tid av en månad. Två justitieråd var skiljaktiga och menade framför allt med hänsyn till den förändring som skett av den tilltalades livssituation att det fanns särskilda skäl mot att till någon del förverka den villkorligt medgivna friheten.

I det andra fallet var fråga om en person som under prövotiden gjort sig skyldig till allvarliga brott med ett straffvärde som motsvarade fängelse i fyra år, och den villkorligt medgivna friheten hänförde sig till en dom från 2009 där personen dömts till tio års fängelse för bl.a. grovt narkotikabrott. Det förhållandet att den nya brottsligheten var allvarlig talade för att den villkorligt medgivna friheten skulle förklaras förverkad helt eller till en mycket stor del. Mot detta ställdes emellertid dels det förhållandet att de tidigare brotten begåtts för mycket länge sedan och att det återstod endast ungefär tre månader av en prövotid om fyra år vid tiden för de nya brotten, dels att det efter den tidigare domen skett en klar och konstaterbar mildring av påföljdspraxis (jfr NJA 2015 s. 1129 I). En sammanvägning av dessa omständigheter ledde till att den villkorligt medgivna friheten förklarades förverkad till en tid om ett år och sex månader.

5.5 Dagsbot

I ”Dagsbot och skuldsanering” NJA 2022 s. 703 tydliggjorde Högsta domstolen hur dagsboten ska bestämmas i ett fall där den tilltalade är föremål för skuldsanering. Högsta domstolen skrev, efter att bl.a. ha gått igenom skuldsaneringsregleringen, i denna del följande.

17. Dagsbotsbeloppet ska alltså bestämmas med hänsyn till den tilltalades inkomst, förmögenhet, försörjningsskyldighet och ekonomiska förhållanden i övrigt. Grundtanken är att beloppet ska bestämmas så att den tilltalade kan avstå från det utan att han eller hon lider nöd eller brister i sin försörjningsskyldighet. Det finns dock en nedre gräns; beloppet får inte bestämmas till ett lägre belopp än 50 kr. (Se p. 7.)

18. Vid skuldsanering ianspråktas i princip gäldenärens samtliga tillgångar och inkomster efter avdrag för vad som ska förbehållas gäldenären för dennes och familjens försörjning (se p. 13–15). Utgångspunkten är därför att gäldenären inte kan avstå från några medel utöver minimibeloppet om 50 kr per dag. Emellertid har gäldenären genom regleringen om två betalningsfria månader getts ett visst betalningsutrymme (se p. 16). Eftersom gäldenären har gjort sig skyldig till brott, väger de skäl som motiverar betalningsfrihet under dessa månader inte lika tungt.

19. Hänsyn till dessa betalningsfria månader bör tas genom att det sammanlagda belopp som gäldenären inte behöver betala under två månader räknas

om till ett belopp per dag under året. Detta belopp bör sedan tillsammans med minimibeloppet 50 kr – avrundat nedåt till det närmaste tal som är jämnt delbart med tio – i normalfallet utgöra dagsbotsbeloppet.

I fallet förelåg, genom de två betalningsfria månaderna, ett betalningsutrymme om sammanlagt 17 434 kr, vilket motsvarar knappt 48 kr per dag, vilket ledde till att dagsbotsbeloppet bestämdes till 90 kr, dvs. 50+48 avrundat nedåt till jämnt tiotal.

5.6 Preskription

Preskriptionsbestämmelsen i 35 kap. 1 § ansågs i ”Aktietransaktionen i Acosense” NJA 2022 s. 730 inte kunna tillämpas analogt i fråga om påförande av en sanktionsavgift när det i den aktuella lagstiftningen fanns en regel med preskriptionsliknande innebörd vilken var tillämplig i den aktuella situationen. Beträffande den allmänna frågan om analog tillämpning uttalar Högsta domstolen följande.

15. Frågan om 35 kap. 1 § BrB bör tillämpas analogt även på olika slag av administrativa sanktionsavgifter kan inte ges något generellt svar. I den utsträckning som en sanktionsavgift är av straffrättslig natur talar det för en analog tillämpning. En sådan tillämpning förutsätter dock att den lagstiftning som reglerar den aktuella sanktionsavgiften inte innehåller några egna bestämmelser av det slag som finns i 35 kap. 1 § och att den inte eller hänvisar till andra bestämmelser av det slaget.

5.7 Förverkande, företagsbot, näringsförbud

I ”Det tillfälliga näringsförbudet” NJA 2019 s. 251, som (föga överraskande) gällde näringsförbud, underströk Högsta domstolen

– dels att regleringen om förbudstidens längd måste tolkas och tillämpas med ledning av det överordnade intresset att den sammanlagda tiden — inklusive tillfälligt förbud — inte kommer att överstiga den längd på näringsförbudet som domstolen vid sitt slutliga ställningstagande anser att näringsförbudet ska ha,

– dels att det är viktigt — bl.a. mot bakgrund av att överträdelse av ett näringsförbud är straffbelagd — att domslutet formuleras så att förbudstiden avseende ett näringsförbud formulerar så att förbudstiden klart framgår.

I målet hade tingsrätten beslutat om näringsförbud i fem år räknat från dagen för tingsrättens dom och det angavs också att näringsförbudet skulle gälla omedelbart utan hinder av att domen inte fått laga kraft. Hovrätten gjorde ingen annan bedömning än tingsrätten i frågan om näringsförbud, men ändrade med hänvisning till att ett näringsförbud gäller från att beslutet fått laga kraft förbudstiden till tre år och nio månade från det att hovrättens dom fått laga kraft. Hovrätten avräknade då den tid som tingsrättens näringsförbud redan gällt, cirka ett år och tre månader. Hovrätten förordnade att ett tillfälligt näringsförbud skulle gälla omedelbart.

Konsekvensen av hovrättens förordnade skulle ha kunnat bli att någon avräkning inte skulle komma att ske för den tid som gick mellan hovrättens dom och den tidpunkt vid vilken domen skulle komma att få laga kraft. Förordnandet innebar också att det — eftersom det inte gick att veta om domen skulle överklagas — inte gick att förutse under vilken tid förbudet skulle gälla. Av skälen (se p. 17 och 18) kan utläsas följande riktlinjer beträffande formuleringen av domslutet:

– Om det inte förordnas om att näringsförbudet ska gälla omedelbart utan hinder av laga kraft uppstår inga egentliga problem.

– Om tingsrätten beslutar om ett sådant förordnande kan hovrätten, om den instämmer i tingsrättens bedömning av näringsförbudets längd, fastställa tingsrättens beslut. Det förutsätter dock att hovrätten samtidigt förordnar om att näringsförbudet ska gälla utan hinder av att hovrättens dom inte fått laga kraft och att hovrätten inte fattat beslut om att inhibera tingsrättens tillfälliga näringsförbud.

– Ett förordnande om en viss slutdag är ofta mindre lämpligt om förbudet inte förenas med ett förordnande om att det gäller utan hinder av att det inte har fått laga kraft, men det kan föranleda problem även då om högre rätt inhiberar det tillfälliga näringsförbudet.

I ”Det avbrutna näringsförbudet” NJA 2023 s. 756 bekräftades den princip om avräkning som kommit till uttryck i ”Det tillfälliga näringsförbudet”. Det klargjordes också att domstolen, när hänsyn ska tas till ett tillfälligt näringsförbud som avbrutits (t.ex. därför att den dom vari förbudsbeslutet fattats har undanröjts), först ska bedöma näringsförbudets längd och därefter avräkna tiden för det tillfälliga förbudet samt att den förbudstid som blir resultatet ska anges i domslutet.

Frågan om hur längden på ett näringsförbud ska bestämmas behandlades i ”Städbolagen” NJA 2023 s. 731. Högsta domstolen uttalar här att brottslighetens allvar, dvs. straffvärdet, utgör en utgångspunkt för bedömningen — ”[j]u högre straffvärdet är, desto längre förbudstid finns det typiskt sett anledning att fastställa” — samt att hela den tillgängliga förbudsskalan bör kunna användas. Vid sidan härav kan det också ha betydelse om näringsidkaren tidigare begått brott i näringsverksamhet eller på något annat sätt grovt åsidosatt sina skyldigheter i sådan verksamhet eller, och omvänt, om starka skäl talar för att det varit fråga om en engångsföreteelse. I fallet ansågs näringsförbudets längd böra bestämmas till tre år.

I ”De 13 armbandsuren” NJA 2020 s. 767 bedömdes om det var uppenbart oskäligt att vid tullbrott förverka ett antal armbandsur inköpta för drygt 200 000 kr. Högsta domstolens majoritet ansåg att förhållandena (bl.a. att gärningen begåtts med uppsåt) var sådana att det inte var möjligt att undvika förverkande, men att det vore uppenbart oskäligt att förverka samtliga armbandsur. Förverkandet jämkades därför på så sätt att endast ungefär halva egendomens värde förverkades. Det förverkade värdet kom därigenom att motsvara ungefär två gånger den undandragna skatten (och skyldigheten att betala tull, skatt

eller annan avgift kvarstod). Ett justitieråd var skiljaktigt och menade att allt skulle förverkas men att detta sedan kunde beaktas vid påföljdsbestämningen (vilket i hovrätten skedde genom att den villkorliga dom som utdömdes inte förenades med böter).

Av ”Swishöverföringarna” NJA 2021 s. 263 framgår att utvidgat förverkande förutsätter — oavsett om det gäller förverkande av egendomen eller av egendomens värde — att egendomen påträffas eller ändå kan identifieras och att den kan knytas till gärningsmannen. Beräknade brottsvinster utan någon koppling till viss egendom kan inte bli föremål för utvidgat förverkande. Bedömningen är naturlig med hänsyn till att utvidgat förverkande — på samma sätt som självständigt förverkande — tar sin utgångspunkt i egendomen snarare än i något brott (låt vara att utvidgat förverkande förutsätter ett förverkandeutlösande brott). Det får sägas vara en delvis öppen fråga vad som ligger i — och hur långt man kan dra — möjligheten att förverka egendom som visserligen inte påträffas men som ändå kan identifieras.

5.8 Omvandling av bötesstraff

I ”Bötesförvandlingen II” NJA 2024 s. 24 omvandlades böter till fängelse i ett fall där den dömde hade 24 obetalda bötesskulder, det inte hade skett några frivilliga avbetalningar på böterna och personen saknade utmätningsbara tillgångar. Enligt Högsta domstolen skulle det i det enskilda fallet framstå som stötande för den allmänna rättskänslan om böterna inte skulle förvandlas. Det förhållandet att den dömde i en annan dom dömts till ett längre fängelsestraff — dock inte av sådan längd att det omfattas av bestämmelsen i 26 kap. 25 § andra stycket (numera tredje stycket) — tillmättes vid bedömningen inte någon betydelse; utgångspunkten är enligt Högsta domstolen att böter, om de inte bortfaller enligt nyss nämnda bestämmelse, ska verkställas enligt vanliga regler.

5.9 Omvandling av livstidsstraff

Av ”Avtjänandetiden” NJA 2020 s. 1016 framgår att man, vid bedömning av om den dömde har avtjänat minst tio år av straffet (jfr 3 § lagen [2006:45] om omvandling av fängelse på livstid) ska beakta dels det antal dagar som gått från tidpunkten för strafftidens början, dels det antal dagar som ska tillgodoräknas som verkställighet av påföljd enligt lagen (2018:1250) om tillgodoräknande av tid för frihetsberövande.

5.10 Verkställighetsfrågor

I ”Vistelseförbudet i bostaden” NJA 2024 s. 850 behandlades frågan om en föreskrift som meddelas under villkorlig frigivning får omfatta ett förbud för den dömde att vistas i sin bostad. I fallet var fråga om ett förbud som omfattade bl.a. Rågsveds centrum och där fanns personens bostad. Högsta domstolen besvarade den övergripande frågan jakande, men i det enskilda fallet — där den enskilde till följd av beslutet blivit

bostadslös och där Kriminalvården angett att förbudet inte var motiverat av att hans tidigare kriminalitet hade någon koppling till bostaden — ansågs det inte proportionerligt att vistelseförbudet omfattade bostaden.

5.11 Utvisning enligt utlänningslagen

I ”Utvisningsverkställighet I–III” NJA 2019 s. 47 behandlades frågan om hur prövningen av om utvisning ska ske när frågan om verkställighetshinder aktualiseras. Av avgörandena följer bl.a. att det undantagslösa förbud mot utvisning som följer av 12 kap. 1 § utlänningslagen ska tillämpas på i princip samma sätt som vid bedömning av om en utlämning skulle stå i strid med Europakonventionen. Förbudet bygger på artikel 3 i Europakonventionen och innebär att utvisning inte får ske om det finns skälig anledning att anta att (jfr vad som gäller vid utlämning, *sannolikt*) den utvisade löper en allvarlig risk att i det andra landet utsättas för tortyr eller annan omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning.

Vad gäller underlaget för prövningen framhåller Högsta domstolen följande.

– Allmän domstol har begränsade möjligheter att i samband med avgörandet av ett brottmål beakta eventuella verkställighetshinder som ligger långt fram i tiden (vid den senare villkorliga frigivningen)

– Utgångspunkten vid prövningen är det yttrande från Migrationsverket som domstolen är skyldig att inhämta om det kan antas att det finns hinder mot att verkställa en utlämning, men det förutsätter att verket haft kännedom om de omständigheter som är relevanta för verkställighetsfrågan.

– I den mån det finns brister eller otydligheter i yttrandet bör domstolen begära ett kompletterande yttrande.

Domstolen framhåller vidare att det vad gäller hinder hänförliga till den enskilde individen, t.ex. att hen riskerar dödsstraff eller riskerar förföljelse på grund av etniskt ursprung, politisk uppfattning etc., normalt redan vid domstillfället bör kunna konstateras om hindret kommer att bestå vid verkställighetstidpunkten. Om det bedöms vara fallet bör domstolen inte förordna om utvisning. Vid generella verkställighetshinder torde det däremot vara svårare att bedöma om de kommer att bestå och det får enligt Högsta domstolen därför anses föreligga en presumtion för att den dömande domstolen ska besluta om utvisning om förutsättningarna för det i övrigt är uppfyllda. Det kan emellertid finnas undantagssituationer där denna situation bryts. Som exempel anges situationen att det pågår en väpnad konflikt i ett visst land och frågan om villkorlig frigivning (och därmed verkställighet av utvisningsbeslutet) är nära förestående.

I två av fallen ansågs med hänvisning till att det var fråga om generella hinder — där det inte gick att bedöma om hindret skulle komma

att kvarstå vid tidpunkten för villkorlig frigivning — hinder mot utvisning inte föreligga (jfr presumtionen ovan). I det tredje fallet ansågs det — mot bakgrund av vad Migrationsverket yttrat — överhuvudtaget inte finnas stöd för att det förelåg något hinder mot verkställighet. Rättsfallen har kommenterats av Hevi Dawody Nylén i JT 2019–20 s. 895 ff.

I ”Utvisning och familjevåld” NJA 2019 s. 544 bedömdes det, framför allt med hänsyn till den aktuella brottslighetens karaktär, föreligga en konkret och påtaglig risk för fortsatt brottslighet trots att utlänningen var tidigare ostraffad. Fråga var om upprepade våldsbrott (misshandel, ringa misshandel och ofredande) som mannen hade begått mot sin sambo och sina barn. I målet uttalade Högsta domstolen också att det i fall där det föreligger risk för fortsatt brottslighet riktad mot utlänningens familj bör utlänningens familjeband i många fall inte tillmätas någon avgörande betydelse vid bedömningen av om utvisning bör ske.

I ”Kvinnofridskränkningen och straffskärpningen” NJA 2024 s. 117 uttalade Högsta domstolen att det vid bedömningen av om en grov kvinnofridskränkning kan föranleda utvisning enligt nya och strängare regler ska göras en bedömning av om de gärningar som ingår i brottet och som begåtts efter att de strängare utvisningsreglerna trädde i kraft utgör en grov kvinnofridskränkning. I så fall kan brottet läggas till grund för en tillämpning av de nya och strängare reglerna. Om det då i brottet också ingår gärningar som har begåtts innan skärpta regler om längden på ett återreseförbud trädde i kraft ska det bedömas om dessa gärningar bör påverka återreseförbudets längd i mildrande riktning.

I rättsfallet uttalas också att grov kvinnofridskränkning kan ligga till grund för utvisning av EES-medborgare med hänsyn till intresset av allmän ordning, förutsatt att EES-medborgarens eget beteende i det enskilda fallet utgör ett verkligt, faktiskt och tillräckligt allvarligt hot mot detta samhällsintresse. I det enskilda fallet bedömdes dessa förutsättningar vara uppfyllda.

I ”Utvisning och anknytning” NJA 2025 s. 343 (I och II) behandlades frågan om utvisning på grund av brott när den dömde bott i Sverige sedan födseln eller sedan mycket låg ålder, och bedömningen tog sin utgångspunkt i de skärpta regler om utvisning på grund av brott som infördes 2022. Reglerna skärptes bl.a. såtillvida att kraven på anknytning till Sverige skärptes och det tidigare förbudet mot att utvisa vissa unga personer ersattes med ett kvalificerat krav för att utvisning ska kunna ske.

De båda fallen avsåg en 37-åring som kom hit när han var åtta månader gammal och en 19-åring som var född i Sverige. Högsta domstolen uttalade att det i dylika fall krävs mycket tungt vägande skäl för att en utvisning ska komma ifråga (se p. 19).

37-åringen dömdes för bland annat grovt vapenbrott, tre fall av grovt olaga hot och övergrepp i rättssak till fängelse i fyra år. Han hade tidigare dömts för liknande brottslighet. Vid avvägningen mellan brotts-

ligheten och hans anknytning till Sverige, framför allt att han bott i Sverige i princip hela sitt liv, ansåg Högsta domstolen att en utvisning inte skulle vara proportionerlig. Han utvisades därför inte. Ett justitieråd var skiljaktigt och menade att det fanns tillräckliga skäl för utvisning.

19-åringen dömdes för mord till fängelse i sex år och tio månader. Brottet begicks när han var 17 år gammal. Han var en del av en kriminell gruppering och mordet var ett led i en gängkonflikt. Han hade under sin uppväxt varit föremål för omfattande insatser men hans utveckling hade varit negativ och hans kriminella livsstil hade inte kunnat brytas. Med hänsyn till det synnerligen grova brott som 19-åringen dömdes för kom Högsta domstolen fram till att det fanns så tungt vägande skäl för utvisning att ett sådant beslut var proportionerligt trots att han är född i Sverige och att han begick brottet som minderårig. Nyss nämnda förhållanden beaktades dock på så sätt att förbudet för honom att återvända till Sverige begränsades till tio år.

Jfr även ”Utlänningens vistelsetid” NJA 2019 s. 316 som behandlade frågan om det — enligt den lagstiftning som då gällde, se 8 a kap. 3 § utlänningslagen i dess lydelse före den 1 augusti 2022 — fanns synnerliga skäl för utvisning av en person som vistats i Sverige med uppehållstillstånd i mer än fyra år. Rättsfallet får sägas vara överspelat av ny lagstiftning.

I ”Flyktingens vapenbrott” NJA 2025 s. 1339 bedömdes ett grovt vapenbrott utgöra ett synnerligen grovt brott i den mening som avses i 8 a kap. 4 § utlänningslagen. Enligt paragrafen får en utlänning som är flykting och som behöver en fristad i Sverige utvisas endast om utlänningen har begått ett synnerligen grovt brott och det skulle medföra allvarlig fara för allmän ordning och säkerhet att låta honom eller henne stanna i Sverige, eller utlänningen i Sverige eller utomlands har bedrivit verksamhet som har inneburit fara för rikets säkerhet och det finns anledning att anta att han eller hon skulle fortsätta med sådan verksamhet här. I skälen uttalas att de överväganden som lagstiftaren har gjort vid bestämmande av brottets straffskala kan tjäna som vägledning vid bedömningen av om ett brott är synnerligen grovt. På detta sätt åstadkommer man också en koppling till det som EU-domstolen har framhållit som ett särskilt viktigt bedömningskriterium när det gäller vad som konstituerar ett synnerligen grovt brott (jfr EU-domstolens avgörande Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid, C-402/22, EU:C:2023:543).

5.12 Sanktioner enligt annan lagstiftning

I ”Enpetarna I–III” NJA 2020 s. 858 behandlade Högsta domstolen frågan om hur sanktionsavgifter för marknadsmanipulation ska bestämmas.

Frågan om en sanktionsavgift för olovligt byggande i ett visst fall kunde riktas mot ställföreträdaren för ett bolag som anlitats för att uppföra ett kallförråd på en fastighet besvarades nekande i ”Kallförrådet i Husie” NJA 2025 s. 69 (jfr 11 kap. 57 § plan- och bygglagen [2010:900]). När det gäller en person som för annans räkning utför arbete, t.ex. en entreprenör som fått ett uppdrag av ägaren, bör byggsanktionsavgift kunna komma ifråga bara om den som utfört arbetet fått en fördel av överträdelsen eller om det annars föreligger speciella omständigheter.

6 Internationell straffprocessrätt

6.1 Jurisdiktion

För att ett förtalsbrott begånget på internet från utlandet ska kunna lokaliseras till Sverige enligt 2 kap. 1 § fordras att effekten av förtalsbrottet kan anses ha inträtt i Sverige, vilket i sin tur — enligt vad Högsta domstolen slår fast i ”Internetförtalet” NJA 2025 s. 1396 — förutsätter att det finns en relevant koppling till Sverige. Beträffande bedömningen av den frågan uttalar Högsta domstolen följande.

> 20. Bedömningen av om det finns en sådan koppling bör grundas på objektivt konstaterbara omständigheter som exempelvis att uppgifterna avser svenska medborgare eller andra som är bosatta här. En annan omständighet som kan beaktas är om uppgifterna är avsedda huvudsakligen för svenska mottagare. Så kan vara fallet om uppgifterna har lagts ut på en svensk hemsida eller någon annan digital plattform som riktar sig främst till en svensk publik. Bedömningen av kopplingen till Sverige måste göras med beaktande av samtliga omständigheter i det enskilda fallet.

Genom att Högsta domstolen kräver att det ska finnas en relevant koppling till Sverige undviker man att regleringen ges en sådan innebörd att ett förtalsbrott kan lokaliseras till samtliga platser där uppgifterna kommit till tredje mans kännedom (vilket skulle leda till att svensk domstols behörighet att döma över förtal begångna på internet i princip skulle vara obegränsad). Kravet på en ”relevant koppling” får sägas vara en nyhet, men en nyhet som sedd i sitt sammanhang måste anses välkommen.

Frågan om svensk domstol är behörig att pröva ett åtal för folkrättsbrott begånget i utlandet inom ramen för en icke-internationell väpnad konflikt i ett fall där den åtalade varken är medborgare i eller vistas i Sverige prövades i ”Universalitetsprincipen” NJA 2022 s. 796, varvid frågan i första rummet blev om allmän folkrätt utesluter behörighet i sådana fall. Högsta domstolens svar var, föga förvånande, nekande.

Högsta domstolen konstaterade emellertid också att det för att sådan behörighet ska föreligga fordras att det föreligger ett berättigat rättskipningsintresse. Huruvida ett sådant intresse föreligger prövas i första hand genom riksåklagarens eller regeringens ställningstagande till om åtalsförordnande ska meddelas, men enligt Högsta domstolen finns

också ”ett visst utrymme för domstolen att, inom ramen för sin behörighetsprövning, bedöma om anknytningen till Sverige är tillräcklig för att [ett åtal i svensk domstol är berättigat]”. Att den sistnämnda prövningen ska göras också av domstol är en slutsats som överraskat många som är intresserade av jurisdiktionsfrågor, men den rör samtidigt närmast den interna svenska ordningen för att avgöra jurisdiktionens utsträckning. Mot den bakgrunden finns knappast särskilt mycket att invända mot Högsta domstolens slutsats. I det enskilda fallet ansågs det föreligga ett berättigat svenskt rättskipningsintresse mot bakgrund av att åtalet gällde gärningar som en person påstods ha begått i sin roll som företrädare för ett bolag i en svensk koncern, ensam eller tillsammans och i samförstånd med en svensk medborgare.

I ”Den avklippta fotbojan” NJA 2023 s. 956 ansågs hindrande av elektronisk övervakning avseende ett utvidgat kontaktförbud ha begåtts i Sverige när personen i Norge hade avlägsnat den elektroniska utrustningen och hindrat att den elektroniska övervakningen i Sverige kunde fortgå. Avgörandet bygger på att den brottsliga effekten i dylika fall inträder i Sverige.

Kravet på dubbel straffbarhet ansågs i ”Målsägandefristen” NJA 2025 s. 1217 inte vara uppfyllt när det enligt gärningslandets lag fordrades att målsäganden gjort anmälan inom viss tid och den fristen inte hade iakttagits. Även om man normalt inte behöver bry sig om huruvida ett krav på målsägandeangivelse är uppfyllt när man bedömer kravet på dubbel straffbarhet blir situationen alltså en annan när det kan konstateras att ett villkor för straffbarhet inte längre *kan* uppfyllas enligt gärningslandets lag.

6.2 Utlämning & överlämnande

I rättsfallet ”Utlämningen av unionsmedborgaren I” NJA 2019 s. 377, som gällde utlämning för straffverkställighet, kom Högsta domstolen fram till att 2 § lagen (1957:668) om utlämning för brott (om förbud mot utlämning av egna medborgare) ska tillämpas fördragskonformt och att unionsmedborgare ska likställas med egna medborgare under förutsättning att unionsmedborgaren uppfyller ett krav på stadigvarande bosättning här. I det enskilda fallet bedömdes detta krav inte vara uppfyllt och hinder mot utlämning förelåg därför inte enligt 2 §.

Se även ”Utlämningen av unionsmedborgaren II” NJA 2022 s. 709 — där det inte heller ansågs föreligga en stadigvarande bosättning i Sverige — samt ”Utlämningen av unionsmedborgaren III” NJA 2024 s. 223 där den eftersökte ansågs vara stadigvarande bosatt och där det ansågs föreligga hinder mot utlämning av personen till tredje land. Också dessa rättsfall gällde utlämning för straffverkställighet.

I det sistnämnda avgörandet behandlades också frågan om EU-domstolens avgörande i S.M., C-237/21, EU:C:2022:1017, innebar att det fanns skäl att ändra på den praxis som skapats genom ”Utlämningen av unionsmedborgaren I”. Högsta domstolen kom fram till att så inte var

fallet bl.a. med utgångspunkt i att det inte finns någon på unionsrätten grundad skyldighet att utlämna en unionsmedborgare (även om EU-domstolens nyss nämnda avgörande indikerar att det finns ett visst utrymme för att göra det).

Frågan om huruvida prövningen av kravet på dubbel straffbarhet ska utgå från svensk lag som den ser ut vid gärningstillfället eller från svensk lag som den ser ut vid prövningstillfället har inte haft något tydligt svar (jfr Karin Påle, Villkor för utlämning, Uppsala 2003 s. 136 not 438). I ”Utlämning och dubbel straffbarhet I” NJA 2022 s. 1045 slog Högsta domstolen fast att prövningen ska utgå från svensk lag som den ser ut vid tidpunkten för prövningen. Som stöd för bedömningen hänvisades framför allt till syftet bakom reglerna om dubbel straffbarhet — att tillse att den utländska kriminalisering som framställningen bygger på allmänt sett kan ses som godtagbar från svensk synpunkt.

I ”Utlämning och dubbel straffbarhet II” NJA 2023 s. 675 ansågs kravet på dubbel straffbarhet inte vara uppfyllt i ett fall där en person begärdes utlämnad till Turkiet för straffverkställighet. Den eftersökte hade av turkisk domstol dömts för att ha varit ”medlem i en väpnad terroristorganisation” bl.a. genom att ha laddat ned och använt en krypterad mobilapplikation som används för kommunikation av Gülenrörelsen; denna gärning ansågs inte kunna utgöra ett sådant deltagande i terroristorganisation som avses i 4 a § terroristbrottslagen (2022:666). Kravet på dubbel straffbarhet ansågs inte heller — vid en strikt tillämpning — vara uppfyllt såvitt avser de kvalificeringar av begreppen terroristorganisation och terroristbrott som följer av 3 och 4 §§ terroristbrottslagen. Av generell betydelse är att Högsta domstolen uttalar att kravet på dubbel straffbarhet i vissa situationer måste tillämpas särskilt strikt:

> 14. Bedömningen av om gärningen motsvarar brott enligt svensk lag kan variera med hänsyn bland annat till det slag av brott som utlämningsframställningen avser. Vid bedömningen måste det grundläggande syfte som bär upp kravet på dubbel straffbarhet beaktas, nämligen att säkerställa att den utländska kriminaliseringen – såsom den kommer till uttryck i framställningen – allmänt sett är godtagbar från svensk synpunkt (jfr NJA 2022 s. 1045 p. 16 och prop. 2022/23:73 s. 49 f.). Av utlämningslagen följer därmed att kravet på att gärningen ska motsvara brott enligt svensk lag i vissa situationer måste tillämpas särskilt strikt.

Det är med utgångspunkt i rättsfallet inte alldeles enkelt att säga i vilka situationer en sådan strikt tillämpning måste göras, men klart är att rättsfallet innebär att utrymmet för det ska föreligga hinder mot utlämning med stöd av 4 § utlämningslagen ökar.

I ”Utlämning och dubbel straffbarhet III” NJA 2023 s. 1156 kom Högsta domstolen fram till att prövningen enligt 10 § utlämningslagen av om det föreligger hinder mot utlämning med hänvisning till preskription ska utgå från lagens innehåll vid tidpunkten för prövningen,

oavsett om nya preskriptionsregler kunnat tillämpas i relation till gärningen om den hade bedömts i Sverige. Ställningstagandet till hur 10 § ska tillämpas ligger helt i linje med Högsta domstolens avgörande i ”Utlämning och dubbel straffbarhet I”. Det avgörandet innebär att övergångsbestämmelsen i 5 § i brottsbalkens promulgationslag (1964:163) inte ska tillämpas vid bedömningen enligt 4 § (är gärningen straffbar vid prövningen i Sverige är kravet på dubbel straffbarhet uppfyllt, trots att 5 § normalt skulle innebära att efter gärningen införda straffbestämmelser inte skulle kunna ligga till grund för bestraffning i Sverige) och på motsvarande sätt ska övergångsbestämmelser som avser nya preskriptionsregler inte tillämpas. Också med denna utgångspunkt ansågs det föreligga hinder mot utlämning med stöd av 10 § avseende en av de gärningar för vilken personen eftersöktes. Det ansågs också föreligga hinder mot utlämning avseende den andra gärningen enligt 9 § och därtill skulle en utlämning av personen — som riskerade dödsstraff för ett av brotten — vara oförenlig med artikel 2 i Europakonventionen.

Bestämmelsen i 4 § andra stycket kan — vilket i och för sig framstår som helt naturligt — tillämpas vid utlämning för straffverkställighet i situationer där den återstående straffverkställigheten understiger fyra månader men utlämning samtidigt sker för lagföring av annan gärning, se ”Den accessoriska utlämningen” NJA 2019 s. 522. I målet bedömdes vidare ett beslut om efterlysning och ett åtal, i vilket det angavs vad som enligt åklagaren hade inträffat och vilken bevisning som åberopades, inte innefatta sannolika skäl när det inte framgick vad de åberopade vittnena hade uppgett eller vad de åberopade övervakningsfilmerna utvisade.

Hinder enligt 7 § mot utlämning till Kina ansågs föreligga i NJA 2019 s. 611. En utlämning ansågs också vara oförenlig med artiklarna 2, 3 och 6 i Europakonventionen. Bedömningen gjordes bl.a. mot bakgrund av att den eftersökte var medlem och aktiv i Kinesiska demokratiska partiet och hade skrivit regimkritiska texter och att detta engagemang nu var känt för den kinesiska staten. I målet ansågs inte finnas möjlighet att förlita sig på en försäkran från Kina om att den eftersökte inte skulle komma att utsättas för behandling i strid med Europakonventionen. I avgörandet betonas att det vid en tillämpning av 7 § inte — vilket ibland påstått i processen i Högsta domstolen — finns något utrymme för att göra en avvägning mot den anmodade statens intresse av lagför eller straffverkställighet:

> 44. Vid en tillämpning av 7 § finns det inte något utrymme att göra en avvägning mot den anmodande statens intresse av lagföring eller straffverkställighet. Ett sådant förslag lämnades visserligen av 1949 års utlänningskommitté i det lagstiftningsärende som ledde fram till den nu gällande utlämningslagen (se SOU 1951:42 s. 223 f.; ett visst utrymme för avvägning förordades även av Lagrådet, se prop. 1957:156 s. 118). Departementschefen anslöt sig emellertid till det förslag som fanns i den promemoria som utarbetats inom ramen

för lagstiftningsärendet och som innebar att det vid risk för förföljelse av relevant slag skulle föreligga ett absolut hinder mot utlämning (se a. prop. s. 32, 60 f. och 128). Lagstiftningen kom också att utformas i enlighet med departementschefens ställningstagande.

Av NJA 2020 s. 426 framgår att hänvisningen till förföljelse på grund av tillhörighet till viss samhällsgrupp kan tolkas så att det omfattar också kön. Som skäl för slutsatsen hänvisar Högsta domstolen till att 7 § syftar till att det ska råda samstämmighet mellan utlännings- och utlämningsregleringen såvitt gäller flyktingar. Högsta domstolen har tidigare på motsvarande sätt ansett att risk för förföljelse på grund av sexuell läggning kan inordnas under bestämmelsen.

En tortyrskadeutredning vars slutsats var att den eftersökte hade psykologiska och kroppsliga symtom som i sin helhet överensstämde med den tortyr han uppgett att han utsatts för ansågs — sammantaget med den eftersöktes uppgifter — i ”Utlämning och tortyrskadeutredning” NJA 2024 s. 572 ge tillräckligt stöd för att det förelåg en sådan risk för förföljelse som avses i 7 § utlämningslagen. Hinder mot utlämning förelåg därför enligt nyss nämnda paragraf. En utlämning bedömdes på motsvarande grund vara oförenlig med artikel 3 i Europakonventionen.

I NJA 2023 s. 770 ansågs en utlämning till Ukraina — med hänsyn till den rådande krigssituationen och dess verkningar för fängelseförhållandena — vara oförenlig med artikel 3 i Europakonventionen. I avgörandet betonas (se p. 24) att det i fall när utlämning inte kan ske finns möjlighet för den anmodande staten att begära att lagföring ska ske i Sverige. Det kan ske med stöd av internationella överenskommelser om överförande av lagföring men det kan också bygga direkt på den jurisdiktion som Sverige har enligt interna regler (jfr 2 kap. 3 § brottsbalken). Det kan i vissa situationer finns en mer eller mindre villkorslös skyldighet för Sverige att — oberoende av en begäran om detta — söka lagföra ett brott.

Enligt ”Patronen och bilen” NJA 2020 s. 761 ska Högsta domstolen, på motsvarande sätt som när det gäller Europakonventionen, i utlämningsärenden yttra sig i frågan om en utlämning är förenlig med barnkonventionen. I det enskilda fallet ansågs en utlämning inte vara oförenlig med barnkonventionen.

I NJA 2021 s. 1109 yttrade sig Högsta domstolen över en begäran om utlämning för lagföring till Rwanda som byggde på misstankar om folkmord. Hinder mot utlämning ansågs inte föreligga. Avgörandet är av intresse framför allt såvitt gäller bedömningen av om en utlämning skulle stå i strid med artikel 6 i Europakonventionen, men det görs också bedömningar bl.a. av om det föreligger något hinder enligt utlämningslagen och av om en utlämning skulle vara oförenlig med barnkonventionen.

I ”Häktningsrestriktioner vid utlämning” NJA 2021 s. 670 avslogs ett överklagande från riksåklagaren avseende ett beslut från en tingsrätt om att inte bifalla åklagarens begäran om fortsatta restriktioner vid häktning i ett utlämningsärende. Som skäl angavs bl.a. att det utifrån underlaget inte gick att bedöma om den eventuella kollusionsfara som förelåg skulle avta om åklagaren gavs tillstånd att besluta om restriktioner, att den tilltalade redan varit häktad en längre tid samt att han vid tiden för begäran inte hade några restriktioner.

En långvarig häktning (närmare två år) ansågs i ”Utlämningshäktningen II” NJA 2023 s. 411 (jfr ”Utlämningshäktningen” NJA 2011 s. 518) vara förenlig med proportionalitetsprincipen. Fråga var om en person beträffande vilken ett beslut om utlämning för lagföring redan fattats (avseende synnerligen grov misshandel och bedrägeri). Skälet till att den eftersökte fortsatt satt häktad hade att göra med att han anmält beslutet om utlämning till Europadomstolen och gjort gällande att beslutet stred mot Europakonventionen. Detta hade föranlett Europadomstolen att begära att beslutet inte skulle verkställas.

Av betydelse för slutsatsen att häktningen av den eftersökte fortsatt var proportionerlig var framför allt att den brottslighet som den eftersökte påstods ha gjort sig skyldig till var mycket allvarlig och att ett beslut från Europadomstolen var att förvänta inom en relativt snar framtid.

Reseförbud och anmälningsskyldighet ansågs i ”Utlämning och reseförbud” NJA 2025 s. 62 vara tillräckligt i förhållande till risken för att den eftersökte skulle undandra sig utlämningsförfarandet. I sammanhanget beaktades bl.a. att personen bott i Sverige i ungefär 15 år, att han hade bostad och familj här och, såvitt framkommit, medverkat i tidigare utlämningsärenden mot honom trots att han inte varit frihetsberövad annat än inledningsvis. I avgörandet prövades också frågan om preskription.

I ”Strafftröskel vid utlämning” NJA 2025 s. 972 ansågs det inte finnas hinder mot utlämning i ett fall där en person begärts utlämnad för verkställighet av ett fängelsestraff på sex månader, trots att den som begärdes utlämnad varit frihetsberövad i Sverige under nästan lika lång tid. Högsta domstolen konstaterade i avgörandet att frågan om avräkning ska bedömas med tillämpning av den ansökande statens lagstiftning, och eftersom det inte stod klart att avräkning skulle komma att ske i Moldavien förelåg förutsättningar för utlämning trots att häktningstiden — om den avräknades — skulle leda till att kravet på utlämningsbegäran avser ett frihetsstraff om minst fyra månader inte var uppfyllt.

Med utgångspunkt i den bedömningen ansågs att den eftersökte fortsatt skulle vara häktad. Ett justitieråd var skiljaktigt i häktningsdelen och menade att det vid tillämpning av 24 kap. 1 § tredje stycket rättegångsbalken som regel inte bör anses proportionerligt att en häktning i ett ärende om utlämning för verkställighet av straff pågår under

längre tid än vad som svarar mot den längsta återstående strafftiden enligt den utländska domen. Enligt den skiljaktige skulle häktningen därför bestå som längst fram till den tid då den eftersökte varit häktad under sådan tid.

I ”Den rumänska arresteringsordern” NJA 2020 s. 430 bedömdes fängelseförhållandena i Rumänien inte utgöra grund för att i ett enskilt fall vägra överlämnande för straffverkställighet när en försäkran rörande fängelseförhållandena lämnats av Rumänien. Av skälen framgår att möjligheterna att uppfylla den lämnade försäkran i och för sig kunde ifrågasättas, men det ansågs inte ligga i linje med det ömsesidiga förtroendet mellan medlemsstaterna att kräva att den utfärdande staten försvarar en i ett enskilt fall lämnad försäkran. Man kan här tydligt se att principen om ömsesidigt erkännande påverkade bedömningen av om överlämnande kunde ske.

Frågan om överlämnande för verkställighet vid utevarodomar aktualiserades i ”Den grekiska utevarodomen” NJA 2022 s. 945. Eftersom regleringen numera har ändrats redogörs inte närmare för fallet, men rättsfallet (där två justitieråd var skiljaktiga) illustrerar att den svåra frågan när EU-rättsliga normer (här ett rambeslut) har betydelse vid tillämpningen av nationell rätt inte alltid ligger i att utröna EU-rättens innebörd (om denna var alla deltagande justitieråd i princip eniga), utan i frågan om vad EU-rättens innebörd får för följder vid en tillämpning av den svenska lagstiftningen med sin specifika utformning. Litet förenklat kan sägas att EU-domstolens praxis hade visat att den svenska lagstiftningen i två avseenden avvek från vad rambeslutet krävde. Majoriteten ansåg att det i ett avseende gick att tolka den svenska lagstiftningen så att EU-rättens krav kunde ges genomslag (en sådan tolkning innebar att hinder mot överförande av straffverkställigheten förelåg), men att det inte, såsom den svenska lagstiftningen var utformad, gick att tolka den svenska lagstiftningen så att den i linje med vad EU-domstolen uttalat ändå tillät ett överförande med hänsyn till en helhetsbedömning innebärande att den eftersöktes rätt till försvar inte eftersatts. Minoriteten menade däremot att hänsyn till de olika krav som följer av EU-rätten kunde tillgodoses genom att den aktuella bestämmelsen tolkades i linje med de båda EU-rättsliga kraven. I ett tillägg till avgörandet (skrivet av undertecknad) framhålls att det faktum att de EU-rättsliga kraven på EU-rättskonform tolkning inte sträcker sig till en tolkning *contra legem* inte hindrar att det kan finnas skäl för en ”korrigerande tillämpning” på nationell nivå i de fall där nationella metanormer om tolkning och tillämpning tillåter detta:

> Det finns i anslutning till målet anledning att framhålla att EU-domstolens uttalanden om de begränsningar som finns avseende skyldigheten att tolka nationell rätt EU-rättskonformt gäller just skyldigheten att göra en sådan tolkning. Det står emellertid klart att det – vid sidan av denna skyldighet – finns ett utrymme för de svenska domstolarna att beakta EU-rättens krav också i fall där det kan diskuteras om fråga kan anses vara om en tolkning

inom ramen för ordalydelsen. Exempelvis måste det också vid tolkning i ljuset av EU-rätten vara möjligt att t.ex. skära bort en skärva av det tillämpningsområde som följer av lagtexten, även om detta skulle kunna hävdas stå i strid med lagtexten (jfr t.ex. de operationer som gjordes i NJA 2000 s. 132 och ”Blankettstraffbudet och Skogsstyrelsens föreskrifter” NJA 2005 s. 33). Med andra ord måste det – på motsvarande sätt som om fråga vore om att tolka normer i ljuset av grundlagen – vara möjligt att i viss utsträckning ägna sig åt vad som skulle kunna kallas en EU-rättskonform, korrigerande, tillämpning.

Gränserna för sådan korrigerande tillämpning sätts närmast av allmänna principer om rättstillämpningens gränser (bl.a. legalitetsprincipen och mer allmänna principer om att viss typ av lagstiftning inte bör tillämpas i strid mot dess ordalydelse).

Det ska emellertid också framhållas att den fråga som berörs i tillägget, med utgångspunkt i minoritetens uppfattning, inte direkt aktualiserades i det nu aktuella målet (jfr p. 8 i den skiljaktiga meningen).

Rättsfallet har kommenterats av Annika Suominen i JT 2023–24 s. 734 ff.

En unionsmedborgare som eftersökts med en europeisk arresteringsorder jämställdes i ”Unionsmedborgaren och preskriptionshindret” NJA 2023 s. 255 — med hänvisning till EU-domstolens praxis om förbudet mot diskriminering på grund av nationalitet — med svensk medborgare vid tillämpning av vägransgrunden avseende preskription. Högsta domstolen tillämpade med andra ord arresteringsorderlagen (2003:1156) i denna del EU-rättskonformt. Bakgrunden till rättsfallet kan förenklat sägas ha varit att Sverige vid genomförandet av rambeslutet om en europeisk arresteringsorder valde att inskränka preskriptionshindrets tillämpning till svenska medborgare på ett sätt som inte återspeglas i rambeslutet. Regleringen är numera ändrad på ett sätt som gör att den ligger bättre i linje med de bakomliggande EU-rättsliga reglerna (se prop. 2023/24:37).

I ”Häktning och utvidgat överlämnande” NJA 2025 s. 202 slår Högsta domstolen fast att det är möjligt att besluta om villkorad häktning för att få till stånd ett utvidgat överlämnande inom ramen för systemet med en europeisk arresteringsorder (jfr ”Villkorad häktning” NJA 2024 s. 81 som gäller den allmänna frågan om det är möjligt att besluta om villkorad häktning innan åtal har väckts, dvs. frågan om villkorad häktning i den vanliga brottmålsprocessen).

6.3 Internationell rättslig hjälp

Enligt ”Serverbeslaget” NJA 2020 s. 1119 ansågs patent- och marknadsdomstol inte vara behörig att pröva åklagarens anmälan av beslag rörande upphovsrättsbrott enligt lagen om internationell rättslig hjälp i brottmål. Utrymmet för att vid behörighetsfrågan göra mer allmänna lämplighetsbedömningar ansågs vara begränsat och det saknades en bestämmelse som gav patent- och marknadsdomstol behörighet att pröva en anmälan enligt lagen (2000:562) om internationell rättslig

hjälp i brottmål och inte heller 58 § upphovsrättslagen (1960:729) kunde ge någon behörighet, eftersom den klart och tydligt är begränsad till mål och ärenden enligt upphovsrättslagen.

6.4 Överförande av straffverkställighet

I ”Den tyska straffomvandlingen” NJA 2022 s. 208 konstateras att vägransgrunden i 3 kap. 4 § 7 i lagen (2015:96) om erkännande och verkställighet av frihetsberövande påföljder inom Europeiska unionen — dvs. den bestämmelse som tar sikte på förhandlingar där den dömde inte har varit personligen närvarande — inte är tillämplig på en utländsk dom som har tillkommit efter ett skriftligt förfarande. Det förelåg därmed inte någon vägransgrund enligt europeiska verkställighetslagen mot att verkställa de avgöranden från tysk domstol som målet gällde (fråga var, vid en jämförelse med svenska förhållanden, närmast om ett slags strafföreläggande utfärdade av domstol).

Högsta domstolen tillade att den reservationen behöver göras att avgörandet måste ha genomförts ”med respekt för de grundläggande rättigheter och principer som återspeglas i Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna”, men att det bör krävas konkreta omständigheter för att det ska kunna konstateras att ett förfarande har skett i strid med stadgans bestämmelser och för att detta ska kunna motivera en vägran att erkänna och verkställa ett straffrättsligt avgörande från en annan medlemsstat.

Enligt europeiska verkställighetslagen krävs i regel såväl ett medgivande från den behöriga myndigheten i den verkställande staten som ett samtycke från den dömde. Undantag görs för fall där den dömde är medborgare i den andra staten och efter verkställighet av påföljden kommer att utvisas dit till följd av ”ett i domen meddelat beslut om utvisning” enligt 8 a kap. utlänningslagen. I ”Översändandet av fängelsedomen” NJA 2024 s. 772 klargörs att undantaget förutsätter att utvisningsbeslutet verkligen finns i den dom som ska sändas över. Undantaget gäller sålunda inte för en senare dom som inte innehåller ett utvisningsbeslut och det även om personen i en tidigare dom dömts till ett strängare straff och till utvisning och de båda domarna ska avtjänas enligt ett och samma strafftidsbeslut. En sådan tillämpning har stöd i lagtextens ordalydelse, och är sympatisk såtillvida som den innebär att man inte till nackdel för den dömde tolkar lagtexten i strid med ordalydelsen, men det går också att känna inte obetydlig sympati för den rakt motsatta tolkning som tingsrätten och hovrätten gjorde. Det kan inte utan visst fog hävdas att den ligger mer i linje med det bakomliggande rambeslutets utformning och syfte.

I ”Den polska fängelsedomen” NJA 2025 s. 319 ansågs det inte finnas särskilda skäl att, med hänsyn till barnets bästa, erkänna och verkställa ett polskt fängelsestraff i Sverige trots att kravet på dubbel straffbarhet inte var uppfyllt (jfr 3 kap. 5 § europeiska verkställighetslagen). Vid be-

dömningen beaktades bl.a. intresset av att upprätthålla kravet på dubbel straffbarhet i fall som gäller brott som är helt främmande för den svenska rättsordningen, att barnet även om verkställigheten skedde i Polen kunde stanna i sin hemmiljö med sin mamma och att den tid som de skulle skiljas från pappan skulle vara relativt kort samt att de skulle skiljas från pappan även om verkställigheten skedde i Sverige. Två justitieråd var skiljaktiga och ansåg att särskilda skäl förelåg.

7 Några centrala straffprocessuella prejudikat

I ”Mordet vid busshållplatsen” NJA 2023 s. 29 (I) och ”Årsta torg” NJA 2023 s. 29 (II) behandlade Högsta domstolen frågor om bevisvärdering i brottmål. Det kan här inte komma i fråga att gå igenom avgörandena, men av mer generell betydelse är kanske framför allt att Högsta domstolen betonar att den metod för bevisbedömningen som anges i ”Balkongmålet” NJA 2015 s. 702 är en av flera modeller som kan användas och inte alltid den som är mest lämplig (jfr p. 19, 23 och 24).

I det förstnämnda av de båda fallen konstaterade Högsta domstolen att bevisningen vid en sammanvägd bedömning ger ett mycket starkt stöd för åtalet och att det som kommit fram om möjliga alternativa gärningsmän inte ger anledning att räkna med att gärningen utförts av någon annan. Det ansågs därför vara ställt utom rimligt tvivel att den tilltalade var gärningsman och Högsta domstolen dömde honom för bl.a. mord till livstids fängelse. Ett justitieråd (undertecknad) var med hänsyn till bl.a. att åtalet gällde endast brott i gärningsmannaskap och att det i målet förekommit uppgifter om att en annan person kunde ha varit inblandad skiljaktig beträffande själva slutsatsen att det var ställt utom rimligt tvivel att den tilltalade var just gärningsmannen.

I det andra målet hade det gjorts gällande att gärningen hade utförts av flera personer tillsammans och i samförstånd. Det krävs då sådan bevisning på individnivå att man beträffande var och en av de inblandade kan konstatera att de har medverkat i brottets utförande på ett sådant sätt att de är att betrakta som medgärningsmän. I avgörandet kom Högsta domstolen fram till att det fanns utrymme för att andra personer hade utfört eller varit delaktiga i gärningen och att bevisningen inte var så stark att det gick att dra några bestämda slutsatser om vilken inblandning de åtalade kunde ha haft. Det var därmed inte ställt utom rimligt tvivel att de hade gjort sig skyldiga till det som påstått och de frikändes därför. (Se angående det förstnämnda målet Christian Dahlman SvJT 2022 s. 339 samt Bengt Lindell i Vänbok till Hans Eklund s. 227 ff., båda artiklarna är skrivna innan Högsta domstolens dom meddelades.)

I NJA 2023 s. 869 (det s.k. Snippamålet) bedömdes det föreligga ett grovt rättegångsfel i ett fall där hovrätten frikänt en person efter att ha funnit att det inte varit styrkt att han begått den gärning som åklagaren yrkade ansvar för, samtidigt som det stod alldeles klart att en

annan alternativ straffbestämmelse (som åklagaren inte yrkat ansvar för) var tillämplig och omfattades av gärningsbeskrivningen.

Litet förenklat kan man säga att den svenska regleringen i 30 kap. 3 § ger uttryck för att domstolen är bunden av åklagarens gärningsbeskrivning men inte av de rättsliga beteckningar som åklagaren anger. Samtidigt följer av Europadomstolens praxis att den tilltalade har rätt att få veta att en viss straffbestämmelse kan bli aktuell att tillämpa och därmed få möjlighet att anpassa sitt försvar efter detta. Frågor har därför uppstått om hur 30 kap. 3 § ska förstås och tillämpas.

I målet kan Högsta domstolen sägas betona att Europadomstolens krav i och för sig inte förändrar den vedertagna tolkningen av 30 kap. 3 §; fortsatt gäller alltså att gärningsbeskrivningen utgör processens ram samt att domstolen har att utgå från principen *jura novit curia*. Med hänsyn till Europadomstolens krav kan man emellertid inte döma för ett brott om den tilltalade inte fått veta att det kan bli aktuellt att tillämpa den ifrågavarande straffbestämmelsen.

Avgörandet ger uttryck för att det fortsatt är åklagaren som har huvudansvaret för att ange tillämpliga straffbestämmelser, men att det finns situationer i vilka domstolen är skyldig att med parterna ta upp frågan om alternativa straffbestämmelser kan vara tillämpliga. Man kan säga att detta gäller fall där det är mer eller mindre uppenbart att gärningsbeskrivningen inrymmer också ett annat brott än det som åklagaren har angett. Högsta domstolen uttrycker sig på följande sätt.

> 28. Främst är det fråga om situationer där det finns ett så tydligt och nära samband mellan straffbestämmelserna att det utan närmare överväganden framstår som i det närmaste självklart att gärningsbeskrivningen inrymmer också ett annat brott än det som åklagaren har angett. Det kan alltså inte vara ett åliggande för domstolen att ta upp frågan om alternativa straffbestämmelser när det t.ex. kan leda till att målet får en annan inriktning eller när gärningsbeskrivningen endast med viss svårighet kan läsas så att den kan överföras till en tänkbar annan straffbestämmelse (jfr de situationer som förelåg i ”Bilderna i skolan” [NJA 2004 s. 757] respektive ”Avfallstransporten till Ghana” NJA 2016 s. 746 p. 25–28).
>
> 29. Domstolens skyldighet i detta avseende aktualiseras framför allt då tillämpningsområdet för en straffbestämmelse mer eller mindre helt innesluter tillämpningsområdet för en annan. Så är fallet vid flera av brotten mot liv och hälsa, mot frihet och frid samt sexualbrotten men även vissa förmögenhetsbrott, jfr t.ex. relationen mellan stöld enligt 8 kap. 1 § och rån enligt 8 kap. 5 § första stycket första meningen BrB.
>
> 30. I sådana situationer kan domstolen komma fram till att den straffbestämmelse som åklagaren har hänfört sig till inte kan tillämpas samtidigt som det står klart att det finns en annan straffbestämmelse som skulle kunna vara tillämplig på gärningen. Det kan exempelvis vara fallet när det enligt domstolen inte är möjligt att tillämpa en straffbestämmelse som innehåller ett kvalificerande rekvisit, såsom att den sexuella handlingen är jämförlig med samlag.

Skyldigheten aktualiseras alltså främst när det föreligger ett subordinationsförhållande mellan straffbestämmelserna och där det är närmast uppenbart att det brott för vilket ansvar yrkats innefattar ett annat brott. Exempelvis kan det vara fråga om följande situationer:

1. Våldtäkt mot barn vs. sexuellt övergrepp mot barn
Åklagaren yrkar (såsom var fallet i målet) ansvar för

(i) en sexuell handling (ii) med en underårig (iii) som varit jämförlig med samlag (jfr 6 kap. 4 §).

Domstolen kommer fram till att det varit fråga om

(i) en sexuell handling (ii) med en underårig (jfr 6 kap. 6 §).

I ett sådant fall är det uppenbart att det, trots det faktum att domstolen inte finner styrkt att (iii) är uppfyllt, föreligger en straffbar gärning som omfattas av gärningsbeskrivningen; det som felas är bara den *ytterligare* kvalificering av brottet sexuellt övergrepp mot barn som görs i det straffbud (våldtäkt mot barn) som åklagaren hänfört sig till.

2. Rån (stöldfallet) vs. stöld
Åklagaren yrkar ansvar för

(i) ett olovligt tagande (ii) av sak som tillhör annan (iii) med tilläggnelseuppsåt (iv) där tillgreppet innebär skada och (v) tagandet har skett medelst råntvång.

Domstolen kommer fram till att det varit fråga om (i)–(iv) men anser det inte visat att (v) tagandet skett med råntvång

I ett sådant fall är det på motsvarande sätt uppenbart att det, trots det faktum att domstolen inte finner styrkt att (v) är uppfyllt, föreligger en straffbar gärning som omfattas av gärningsbeskrivningen; det som felas är ju bara en *ytterligare* kvalificering av brottet stöld som görs i det straffbud (rån) som åklagaren hänfört sig till.

Den som vill kan säga att Högsta domstolen genom avgörandet tydliggör att det är en skyldighet för domstolen att tillse att 30 kap. 3 § får genomslag (att domstolen kan döma över gärningsbeskrivningen enligt *jura novit curia*), men att den skyldigheten föreligger bara i fall där det utan närmare överväganden framstår som närmast självklart att gärningsbeskrivningen inrymmer också ett annat brott än det som åklagaren har angett. I övrigt ligger ansvaret på åklagaren.

I ”Mordet i hissen” NJA 2023 s. 460 I behandlas frågan om vad gärningsbeskrivningen kan anses innefatta i ett fall där det görs gällande att en gärning begåtts av två personer tillsammans och i samförstånd. Högsta domstolen kom i det enskilda fallet fram till att hovrätten hade dömt för en gärning som inte kunde anses omfattas av gärningsbeskrivningen. Motiveringen var följande.

23. Ett påstående i en gärningsbeskrivning om att flera personer begått en gärning tillsammans och i samförstånd kan inte alltid anses innefatta även ett

påstående om att de främjat varandras gärningar. Den bedömningen får i stället göras från fall till fall med utgångspunkt i gärningsbeskrivningen som helhet.

24. MSR och BM har åtalats för att ha berövat målsäganden livet genom upprepat trubbigt våld. Åklagaren har inte angett att åtalet avser medhjälp till mord. I gärningsbeskrivningen nämns inget om att de skulle ha främjat SWs gärning och det beskrivs inte några handlingar som kan kvalificeras som främjanden av gärningen.

25. Det som hovrätten funnit styrkt, att MSR och BM psykiskt uppmuntrat och solidariserat sig med SWs våldsutövning samt i MSRs fall även tejpat runt målsägandens huvud, omfattas inte uttryckligen av gärningsbeskrivningen. Handlandet kan inte heller tolkas in i densamma. Den bedömningen påverkas inte av att de åtalats för att ha utfört mordet tillsammans och i samförstånd med varandra och SW.

26. Hovrätten har sålunda gått utanför den ram som åklagaren har dragit upp genom gärningsbeskrivningen och dömt MSR och BM i strid med bestämmelsen i 30 kap. 3 § rättegångsbalken.

Det kan tyckas att avgörandet går ett steg längre än tidigare praxis, bl.a. NJA 2003 s. 645 där det uttalades att det förhållandet att gärningsbeskrivningen inte innehåller någon konkretisering av vad ett främjande bestått i inte utgör hinder för att bedöma en gärning såsom ett medhjälpsbrott. Men också av det rättsfallet får anses framgå att det i gärningsbeskrivningen måste finnas uppgifter som åtminstone kan uppfattas som ett påstående om att den aktuella personen på visst sätt har främjat huvudgärningen.

Om det går att tolka in ett sådant påstående i gärningsbeskrivningen, blir det sedan fråga om att upprätthålla Europakonventionens krav på att den tilltalade också har fått veta att det kan bli aktuellt att tillämpa den ifrågavarande straffbestämmelsen (dvs. 23 kap. 4 §). Och skyldigheten att för domstolen att tillse att den s.a.s. har möjlighet att döma över hela gärningsbeskrivningen (också för medhjälp) gäller då endast under de (mycket) begränsade förutsättningar som angivits i NJA 2023 s. 869.

Hithörande frågor har behandlats också i ”Misshandeln vid parkeringsplatsen” NJA 2024 s. 137 och också i det fallet ansågs hovrätten ha dömt för en gärning som inte omfattades av åtalet. I fallet utvecklades något hur bedömningen av om medhjälp kan anses omfattas av gärningsbeskrivningen ska göras:

15. Ett påstående i en gärningsbeskrivning om att flera personer begått en gärning tillsammans och i samförstånd kan i regel inte anses innefatta även ett påstående om att de främjat varandras gärningar. Den bedömningen får göras från fall till fall med utgångspunkt i gärningsbeskrivningen som helhet och vilka faktiska förhållanden som det görs gällande att den gemensamt

utförda gärningen har bestått av. (Jfr ”Mordet i hissen” p. 23 och ”Bilpassageraren” NJA 2003 s. 645.)

I målet uttalar sig Högsta domstolen också om den situationen att det som anges i gärningsbeskrivningen för en åtalspunkt går att bedöma som ett främjande av en gärning i en annan åtalspunkt. Enligt domstolen är en förutsättning för att i en sådan situation lägga främjandet till grund för ansvar för medhjälp till den andra gärningen att det framgår av den gärningsbeskrivningen (dvs. gärningsbeskrivningen avseende den första åtalspunkten) att detta är något som åklagaren gör gällande (se p. 16). Vad gäller bedömningen i det enskilda fallet uttrycker sig Högsta domstolen på följande sätt.

20. IU har åtalats för att tillsammans och i samförstånd med två andra personer ha misshandlat målsäganden med slag och sparkar mot huvudet och kroppen. Åklagaren har inte angett att åtalet alternativt avser medhjälp till misshandel.

21. Det som hovrätten har funnit styrkt, att IU försökt hindra ett vittne från att avbryta misshandeln och att han uppmanat grannar att inte lägga sig i, omfattas inte uttryckligen av gärningsbeskrivningen avseende åtalet för misshandel och går inte heller att tolka in i densamma. Den bedömningen påverkas inte av att IU åtalats för att ha utfört misshandeln tillsammans och i samförstånd med andra. Handlandet inbegrips inte heller i gärningsbeskrivningen avseende åtalet för övergrepp i rättssak. Dessutom anges inte i gärningsbeskrivningen avseende åtalet för misshandel att det handlande som beskrivs i den andra gärningsbeskrivningen har främjat misshandeln. (Se p. 14–16.)

Det torde stå klart att de krav som uppställs i ”Mordet i hissen” och ”Misshandeln vid parkeringsplatsen” gör sig gällande om man vill skapa ett utvidgat medgärningsmannaskap enligt modellen: X har bara främjat gärningen, men på grund av att främjandet är så betydelsefullt bör X dömas såsom gärningsman (med stöd av 23 kap. 4 § ”Den som inte är att anse…”). Om det däremot påstås ett medgärningsmannaskap i strikt mening — X har tillsammans och i samförstånd med Y utfört gärningen (dvs. de har tillsammans gjort det som står i t.ex. 3 kap. 1 §) torde det — under förutsättning att det kan styrkas att gärningen verkligen är ett gemensamt projekt som uppfyller kraven på medgärningsmannaskap i strikt mening — inte krävas att det specificeras vad var och en har gjort. I dylika fall kan det ju rent av förhålla sig så att det är delvis oklart vad var och en har gjort, men klart att de tillsammans har gjort det som står i straffbudet (detta kan framgå t.ex. av att de har planerat gärningen, tillsammans befunnit sig på platsen, berättat om vad de tillsammans har gjort osv., och det behöver inte innebära att varje enskild medverkande rent faktiskt själv har gjort ens något av det som står i straffbudet).

I ”Överskottspåståendet om skytten” NJA 2023 s. 460 II har Högsta domstolen vidare behandlat frågan om vilken betydelse överskottsinformation i gärningsbeskrivningen har i fall där överskottspåståendet inte anses vara styrkt. Och med överskottsinformation avses då information som inte är nödvändig för att gärningen ska motsvara en viss brottsbeskrivning (och som heller inte behövs för att individualisera gärningen). Högsta domstolen skriver i avgörandet följande.

> 15. Det förekommer att gärningsbeskrivningen innehåller påståenden som i sig inte utgör något nödvändigt moment för att rekvisiten i den åberopade straffbestämmelsen ska vara uppfyllda (s.k. överskottspåståenden). När en gärningsbeskrivning innehåller ett sådant påstående, kan det röra sig om ett moment som ligger utanför rekvisiten för det brott som åtalet avser. Det kan också röra sig om en precisering av en för ansvar nödvändig brottsförutsättning. Om det inte redan av gärningsbeskrivningen framgår att förhållandet inte åberopas som ett nödvändigt gärningsmoment, uppkommer i bägge fallen frågan om åtalet kan bifallas ifall överskottspåståendet inte är bevisat. (Se ”Mobiclear och Forex” NJA 2013 s. 7 p. 16.)
>
> 16. Om den tilltalade fälls för en gärning trots att ett överskottspåstående i gärningsbeskrivningen inte är bevisat, kan det innebära att domen avser en annan gärning än den åtalade (se 30 kap. 3 § rättegångsbalken, jfr artikel 6.3 i Europakonventionen och ”Mobiclear och Forex” p. 18). Överskottspåståenden kan alltså behöva bevisas för att åtalet ska kunna bifallas.
>
> 17. Vid bedömningen av om överskottspåståendet behöver bevisas får det betydelse om påståendet har varit ägnat att inverka på genomförandet av processen. Om ett överskottspåstående kan te sig som en grund för en stark försvarslinje bör domstolen vid sin prövning inte kunna bortse från påståendet. En förutsättning måste dock vara att överskottspåståendet har ett förhållandevis nära samband med de moment i gärningsbeskrivningen som kännetecknar gärningen. (Jfr ”Mobiclear och Forex” p. 20.) Ett mindre betydelsefullt överskottspåstående, som inte blir styrkt i rättegången, hindrar inte att den tilltalade fälls till ansvar.

I målet ansågs det inte finnas förutsättningar att döma för medhjälpsansvar när det angivits (vilket åtminstone i princip var onödigt) att huvudgärningen utförts av en viss namngiven person och det inte var styrkt att den personen begått gärningen. Vid denna bedömning beaktades bl.a. att det för de personer som åtalats för medhjälp, såsom gärningsbeskrivningen var utformad, kunnat te sig som grund för en stark försvarslinje att basera försvaret på påståendet att den namngivne personen var huvudgärningsman, t.ex. genom att föra bevisning om att deras kontakter med honom inte ägt rum eller haft ett annat innehåll än åklagaren hade gjort gällande. (Jfr i sammanhanget även det i domskälen, se p. 15, angivna rättsfallet ”Mobiclear och Forex” NJA 2013 s. 7.)

Se också ”Flaggan” NJA 2019 s. 72 och ”Plakatet” NJA 2019 s. 279 som måste sägas behandla frågor av utpräglat processuell natur, se ovan avsnitt 2.1.2.